

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENDÜSTRİ KENT VE KAMUSAL ALAN
BAĞLAMINDA RİCHARD SENNETT ÜZERİNE
BİR İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Umut OSMANLI

TEZ DANIŞMANI: YRD. DOÇ. DR. TUĞBA AYAS ÖNOL

TEMMUZ -2017

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**ENDÜSTRİ KENT VE KAMUSAL ALAN
BAĞLAMINDA RICHARD SENNETT ÜZERİNE BİR
İNCELEME**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Umut OSMANLI

Enstitü Anabilim Dalı : Kültürel Çalışmalar

Bu tez ~~04/07/2017~~ tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği / ~~oy çokluğu~~ ile kabul edilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Prof.Dr. Beşim F. Dellaloğlu	Bakarıcı	B. Dellaloğlu
Doç.Dr. Alen Akıbet	Başarılı	A. Akıbet
Yrd.Doç.Dr. Tuğba Ayas Önel	Başarılı	T. Ayas Önel

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı:

**ENDÜSTRİ KENT VE KAMUSAL ALAN BAĞALMINDA RİCHARD
SENNETT ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam 111 sayfalık kısmına ilişkin *Sakarya Üniversitesi Lisansüstü Yönetmeliği Madde 28* uyarınca aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve 29.05.2017 tarihinde Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından şahsıma iletilen *Turnitin* intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı % 12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar dâhil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

Öğrenci
Umut OSMANLI

04.07.2017

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı – Soyadı
Öğrenci Numarası
Ana Bilim Dalı
Programı
Statüsü

: Umut Osmanlı
: 1460Y67004
: Kültürel Çalışmalar
: Kültürel Çalışmalar
: ☒ Y. Lisans ☐ Doktora ☐ Bütünleşik Doktora

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Tuğba Ayas Önel

04.07.2017

ÖNSÖZ

Kuşkusuz her çalışma birden fazla insanın emeği üzerine gerçekleşmiştir. Bu çalışmada öyle oldu. Çalışma esnasında birçok değerli insanın bilgisinden, rehberliğinden ve sevgisinden faydalandım. Doç. Dr. Alev Erkilet tez süreci boyunca çalışmaya eşsiz katkılar sundu. Sevgili Besim Dellaloğlu ders aşamamda tezimin teorik çerçevesini oluşturmam bakımından değerli katkılar verdi. Kendisinin öğrencisi olduğum için daima kıvanç duyacağım. Alev Hoca' nın emekliye ayrılmasından sonra tez çalışmasının son dönemi Yrd. Doç. Dr. Tuğba Ayas Önel ile devam etti. Tuğba Hoca tezin gerekli formata uyum sağlaması ve bazı bölümlerin sorunsallaştırılması konusunda değerli katkılar sundu. Daima ilgili davrandı ve çoğu zaman göremediğim ince detayları fark etmemi sağladı. Sorunların çözülmesinde daima aktif rol oynadı. Bu çalışmaya eşsiz desteğini sunduğu için tekrar tekrar teşekkür ediyorum. Yine bu süreçte Prof. Dr. Ertan Eğribel tezin teorik sınırlamalarının oluşturulmasından yazım aşamasına kadar çok önemli alanlarda tavsiyelerde bulundu. Her ne kadar aramızda uzun mesafeler olsa da, Doç. Dr. Sıtkı Karadeniz öğrenciliğim süresince tezin teorik perspektifinin oluşmasına katkılar sundu. Mesafelere hiçbir zaman takılmadı ve motive edici konuşmalarıyla tezin ilerlemesine yardımcı oldu.

Üniversite hayatımın başlarında tanıdığım ve sıkı bir bağ kurduğumuza inandığım Araş. Gör. Muhammet Öz neredeyse hayatımın tamamında engin bilgileri ve tecrübeleriyle yanımda oldu. Bir sorunu çözmekte ne zaman zorlansam, ustalıkla sorunları çözdü sahiplenici tavrı ve şefkatli kalbiyle güven duygusunu daima hissettirdi. Bu vesileyle ona defalarca teşekkür etmem gerekiyor. Umarım onun ağabeyliğine ve temiz kalbine daima layık olabilirim.

Değerli Dostlarım Yusuf ve Harun bu çalışmanın hazırlandığı esnada daima yanımda oldular. Çoğu zaman dertlerimi dinlediler ama bunu ustalıkla yaptılar ve daima yardımcı olmaya çalıştılar. Sevgili Emrah Doğan bu süreçlerin tamamında arkadaşlığın nadide örneğini sergiledi kendisiyle dost olduğum için kendimi şanslı hissediyorum. Tıpkı onlar gibi bu süreçte yanımda olan ve burada adını anamadığım tüm dostlarıma teşekkür ederim. Ve Sevde Kaya... Kendisi bu çalışmanın en ufak ayrıntısına kadar pay sahibi oldu ve çalışma boyunca desteğini hissettirdi bu sebeple kendisine tekrar tekrar teşekkür etmem gerekiyor. Son olarak hayatımdaki en büyük öğretmenim olan anneme teşekkür etmek ve bu çalışmayı ona ithaf etmek istiyorum.

Umut Osmanlı

04.07.2017

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ŞEKİL LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	vi
 GİRİŞ	 1
 BÖLÜM 1: RİCHARD SENNETT'İN ÇALIŞMA OLGUSUNA YAKLAŞIMI.....	 6
1.1. Richard Sennett'in Hayatı ve Çalışmaları.....	6
1.2. Richard Sennett'in Çalışma Yaklaşımı	8
1.3. Çalışmanın Kurumsallaşması.....	11
1.3.1. Çalışmanın Dini Bir Ritüel Olarak Yorumlanması.....	12
1.3.2. Çalışmanın Mekan Üzerinden Yorumlanması: İlk Atölyeler	13
1.4. Geleneksel Üretim Rejiminden Üretim Otomasyonlaşmasına Geçiş	15
1.4.1. Otomasyona Geçişin Temelleri: Vaucanson ve Replikantlar	17
1.5. Üretim Disipline Edilmesi	19
1.6. Yeni Kapitalizmin Kültürü.....	24
1.6.1. Esneklik.....	26
1.6.2. Emeğin Okunaksızlaşması	28
1.7. Dönüşen Çalışma Kültürünün Kişilik Üzerine Etkileri	31
1.7.1.İşe Yaramazlık Kabusu	32
1.7.2.Karakter Aşınması	35
 BÖLÜM 2: RİCHARD SENNETT'İN KENT'E YAKLAŞIMI.....	 40
2.1. Richard Sennett'in Kent Metodolojisi	43
2.1.1.Kentli Bireyde Kişilik Bölünmesi.....	44
2.1.2.Kenti Seyretmek.....	47
2.2.Kent İnşa Etmenin Temel Duygusu: Sığınma İhtiyacı	49
2.2.1. Kilise Duvarları.....	50
2.2.2. Kutsal Bir Mekân: Ev	52
2.3.Ticaretin Kentleri Etkilemesi ve Kent Nüfusunun Artması	54
2.4. Yeni Kent Sakini: Yabancı	59
2.4.1. Dokunma Korkusu: 16. Yüzyıl Venedik Gettosu	60
2.5. Açılma Korkusu	64
2.5.1. Günümüz Toplumunda Açılma Korkusu ve Toplumsal Sonuçları.....	65
 BÖLÜM 3: RİCHARD SENNETT'İN KAMUSAL ALAN'A YAKLAŞIMI	 69
3.1. Kamusal Alan ve Kamusal Alan' ın Tarihsel Gelişimi.....	74
3.2.Kamusal Alan'ın Gelişiminde Mekânların Rolü.....	75
3.2.1. Hamamlar.....	76
3.2.2. Kahvehaneler	78
3.3. Kamusal Alanın Zayıflaması ve Karşılıklı Diyalogun Sonu: Kamusal Yara	80

3.3.1. Amerikan Tren Vagonları	82
3.3.2. Mağazalar	83
3.4. Kamusal Aşınma ve Toplumsal Etkileri	85
3.4.1. Kamusal Alan’da Narsist Kişiliğin Oluşumu	87
3.4.2. Kamusal Alan’dan Geri Çekilme	89
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	97
ÖZGEÇMİŞ	111

KISALTMALAR

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AKT : Aktaran

BKZ : Bakınız

ST : Saint (aziz- yüce)

YY : Yüzyıl

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1	: Taylor'un İş Yerinde Kullanmış Olduğu Bilimsel Ölçme Kâğıdı.....20
----------------	--

Tezin Başlığı: Endüstri Kent ve Kamusal Alan Bağlamında Richard Sennett Üzerine Bir İnceleme

Tezin Yazarı: Umut Osmanlı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Tuğba Ayas Önel

Kabul Tarihi: 04/07/2017

Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 111 (tez)

Anabilimdalı: Kültürel Çalışmalar

Bilimdalı:

Bu çalışmada Richard Sennett' in çalışmaları temel alınarak endüstri, kent, kamusal alan gibi hayatımızın şekillenmesinde temel rol oynayan olguların tarihsel dönüşümleri ve bu dönüşümlerin toplumsal yansımaları incelenmiştir. Richard Sennett günümüz toplumunda ortaya çıkan birçok sosyal sorunun kökeninin tarihsel bakış açısıyla bulunulabileceğini ve tarihsel kırılma noktaları iyi anlaşılabilirse toplumsal sorunların ortadan kaldırılabilceğini savunmaktadır. Bu bağlamda çalışma gerçekleştirilirken günümüz toplumunda var olan toplumsal problemlerin sorunsallaştırılması ve sorunların tarihsel köklerini açığa çıkarılması adına tarihsel bir perspektifte incelemelerde bulunulmuştur. Çalışma boyunca literatür taraması yöntemi kullanılmış, sunulan iddiaları temellendirebilmek adına Richard Sennett' in katkıda bulunduğu bir çok eser ve Richard Sennett üzerine kaleme alınmış metinlerin çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmanın modern kentli bireyin toplumsal problemlerini tarihsel kökenlerine ve günümüz yansımalarına ışık tutması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Endüstri, Kent, Kamusal Alan, Karakter Oluşumu, Richard Sennett

Title of the Thesis: A Review on Richard Sennett in the Context of Industry, City and Public Sphere	
Author: Umut Osmanlı	Supervisor: Assist. Prof. Tuğba Ayas Önel
Date: 04/07/2017	Nu. of pages vi (pre text) + 111 (main body)
Department: Cultural Studies	Subfield:
In this study, on the basis of the works of Richard Sennett, the concepts that have a key role in shaping our life such as Industry, City, Public Sphere, their historical transformations and the social reflections of those transformations are examined. Richard Sennett suggests that the roots of many social drawbacks which have occurred in our today's society can be found in historicalness and if the historical breaking points can be realized well, the social problems might disappear. Within this respect, while the study took place, I have examined the problematisation of social phenomenon in our today's society with the historical perspective in order to reveal the historical bonds of the problems. Throughout the study, I have used the literature survey tool and have included several works and texts which Richard Sennett contributed and committed to paper so as to base the claims that have been presented. I aimed that this work will set light to the historical roots of the social problems of the modern urbanite individual and the most recent reflections.	
Keywords: Industry, City, Public Sphere, Formation of character, Richard Sennett	

GİRİŞ

Tarih boyunca insanların yaşamış olduğu dönemler insanların yaşam standartlarını belirlediği gibi insanların karakterlerini de büyük oranda şekillendirmiştir. Bu kanıya, tarih boyunca insanların kullandığı çeşitli kavramların / nesnelerin dönemsel aralıklarla önemini yitirmesi, öneminin artması veya farklı bir form kazanması durumu gözlemlenerek varılmıştır. Örneğin, kamusal alan kültürünün bir parçası olan kahvehaneler aynı anda çok fazla kişinin oturabileceği tek parça ve geniş masa düzeneklerine sahipti. Günümüz kafelerinde bulunan masalar ise çok daha küçük ve genelde iki kişinin oturabileceği tarzdadır. Aynı şekilde çalışma tarihin bir döneminde kişinin günaha yönelmemesi için gerçekleştirmesi gereken dini bir ritüel gibi tanımlanırken, günümüzde ise ekonomik bir gereklilik halini almıştır. Bu örnekleri çeşitlendirmek mümkündür ancak değerlendireceğimiz birçok örneğin birbirine yakın sonuçlar göstermesi muhtemeldir.

Bu çalışma da Richard Sennett' in perspektifinden modern kentli bireyin toplumsal deneyimlerinin karakter üzerine etkileri incelenecektir. Bu bağlamda çalışma boyunca çevresel faktörlerin bireylerin yaşamını nasıl etkilediği incelenmeye çalışılacaktır. Tarih boyunca gerçekleşen tüm toplumsal dönüşümler kişilerin hayatlarında derin izler bırakmıştır. İnsanların kişilik oluşumu bebeklikten başlayarak yaşam devam ettikçe şekillenen bir olgu olduğundan, kişiler toplumsal çevresinde gerçekleşen olaylara karşılıksız kalmamış ve bu durumlara itaat, uyum, isyan gibi duygusal tepkiler göstermiştir.

Günümüzün önemli Sosyologlarından Richard Sennett bahsedilen tarihsel serüven içerisinde dönüm noktası olarak tanımlanabilecek toplumsal olayların bireylerin hayatında nasıl etkiler meydana getirdiğini, bireylerin mevcut duruma nasıl tepki gösterdiğini ve sonucunda bireylerin kişiliğinin nasıl etkilendiğini araştırmaktadır. Sennett çalışmalarında günümüz modern kentli bireyinin gündelik hayat meselelerini dikkate alarak tarihsel derinlikte bunların kökenlerini aramaya çalışmıştır. Sennett' in araştırmaları derin literatür taraması ve toplumsal gözlemler içermektedir. Sennett eğitim yoluyla edindiği bilgileri sanatçı kimliği ve toplumsal gözlemleriyle harmanlayarak kültürel çalışma yapmanın nadide bir örneğini sergilemektedir.

Richard Sennett'in çalışmaları incelendiğinde "Endüstri, Kent, Kamusal Alan" kavramlarının tarihsel serüveninden yola çıkarak günümüz toplumsal hayatına dair çıkarımlar yapmaya çalıştığı görölmektedir. Sennett üç temel kavram üzerinden günümüz toplumunda oluşan kişilik tiplerine odaklanmaktadır. Sennett' e göre, temel olgular üzerinde meydana gelen olaylar kişilerin mevcut duruma uyum sağlama alışkanlıkları sebebiyle kişilerin karakterinin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Sennett günümüz kentli bireyini anlamının temellerinin kentlileşme serüveninde gizli olduğuna dikkat çekmektedir. Kent hem ticari hem de kamusal dönüşümleri bünyesinde barındırmaktadır. Bu doğrultuda üç ana kavramın tarihsel dönüşümü kentli bireyin karakteri oluşumuna dair ipuçları sunmaktadır.

Tezin birinci bölümünde, çalışma hayatının kapitalizm ile etkileşime girmesi sonucunda yaşadığı dönüşümler incelenmiştir. Bölümün sonunda çalışma hayatında meydana gelen tarihsel dönüşümlerin günümüz çalışma hayatını nasıl şekillendirdiğı ve çalışma hayatında var olan sorunları çözmek adına nasıl yollar izlenebileceğine dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümde, kent kavramının tarihsel serüvende nasıl ortaya çıktığını, kurulan ilk kentlerin amacını ve kentin yoğunlaşması gibi kavramlar Sennett'in perspektifiyle yorumlanmaya çalışılmıştır. Yabancınn kente katılımı ve kentte meydana gelen huzursuzlukların sonucunda ortaya çıkan toplumsal olaylara bu bölümde değinilmiştir. Bölüm sonunda kentsel problemlerin günümüze nasıl yansıdığı ve bireylerin günümüz kentlerinde nasıl toplumsallaştığı incelenmiştir.

Üçüncü bölümde kamusal alan kavramının ortaya çıktığı andan itibaren geçirdiğı dönüşümler ve günümüz Kamusal Alan problemine değinilmektedir. Bu bölümde Kamusal Alan kavramının genişlemesi ve yara alması Sennett'in öngördüğü biçimde mekânlar üzerinden yorumlanmıştır. Bölüm sonunda günümüz kamusal alan kavramının kişilik üzerine etkileri değerdendirilmiştir. Çalışmanın sonuç bölümünde genel bir değerdendirme yaparak, Sennett'in "*endüstri, kent ve kamusal alan*"da kurulması gereken ilişki biçimlerine yönelik önerilerine yer verilmiştir.

Çalışmanın Konusu

Çalışmanın konusunu Richard Sennett'in perspektifinde *endüstri, kent ve kamusal alan* üzerinde meydana gelen değişikliklerin toplumsal etkilerinin incelenmesidir. Çalışmasının konusunun belirlenmesi, Richard Sennett üzerine yapılan araştırmaların sonunda meydana gelen ve aşağıda yer alan sorulara yanıt bulma gayesiyle oluşmuştur.

1. Çalışma davranışının tarihsel anlamı nedir?
2. Çalışma kavramında meydana gelen dönüm noktaları nedir?
3. Çalışma kavramında meydana gelen dönüşümler bireylere nasıl yansımıştır?
4. Günümüz toplumunda çalışma kavramı ve kişilik etkileri nelerdir?
5. Tarihte kurulan ilk kentlerin kuruluş amacı nedir?
6. Kentin büyümesinin toplumsal sonuçları nedir?
7. Kentsel yabancılaşmanın sonuçları nedir?
8. Günümüz kentlerindeki kişilerarası iletişimin toplumsal yansımaları nelerdir?
9. Kamusal alan kavramı nedir?
10. Kamusal alan kavramının geçirdiği dönüşümler nelerdir?
11. Kamusal alan kavramındaki dönüşümler kişilik üzerine nasıl yansımıştır?
12. Modern birey kişiliği nasıl oluşmuştur?
13. Endüstri, kent, kamusal alan kavramlarının kişilik oluşuma etkileri nelerdir?

Çalışmanın Önemi

Richard Sennett, kitaplarının çoğu Türkçe'ye kazandırılmış ve iyi bir okuyucu kitlesine sahip bir yazar olmasına rağmen kendisi hakkında bütüncü bir çalışma yapılmamıştır. Sennett adına yapılan çalışmalar kitap değerlendirmeleri (Bilgin,1998; Bostancı,1999; Şimşek,2003) ve makale bölümleri (Öğün,1998; Özyurt, 2007) olarak sınırlı kalmıştır. Bu çalışma Sennett'in fikirlerini geniş bir perspektifte ele alması bakımından önemlidir. Dahası Richard Sennett'in fikirlerinin kişilik oluşumu perspektifine bağlı kalarak incelenmesi bakımından da önemlidir. Çalışma içerisinde Sennett'in katkıda bulunduğu ve Sennett üzerine yazılmış birçok çalışmaya yer verilmiştir. Ayrıca çalışma üç temel kavram üzerinden inter-disipliner bir araştırma metodu incelemiş olmasından dolayı Kültürel Çalışmalar literatürüne katkı vermesi bakımından değerlidir.

Richard Sennett çalışmalarında birçok farklı disiplinden edindiği bilgileri bir potada eriterek çalışmalarında inter-disipliner bir çalışma biçimi tercih etmiştir. Sennett bir meseleyi ele alırken, onun farklı disiplinlerdeki anlamını ele almanın meselenin kavranabilmesi açısından önemli olduğunu belirtmektedir. Bu sebeple Sennett'in çalışmaları Kültürel Çalışmalar alanında ele alınmaya son derece uygun yapıtlardır.

Çalışmanın Amacı

Çalışmanın amacı, günümüz toplumuyla birlikte var olan kentli birey karakteri üzerine incelemelerde bulunarak tanımlamaya çalışmaktır. Bu karakter tipini incelerken Richard Sennett' in *endüstri, kent ve kamusal alan* üzerine olan çalışmaları üzerinden bir yol izlenmeye gayret gösterilmiştir. Üç önemli kavramın tarihsel geçmişini ve dönüşüm aşamaları incelenerek günümüz kentli bireyinin karakter oluşumunun tarihsel kökleri tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu kavramların geçirmiş olduğu değişikliklerin toplumsal yansımalarının olup olmadığı, eğer var ise bu etkilerin kişiliklerinin oluşmasında nasıl katkı sağladığı incelenmiştir. Çalışmanın genelinde modern kişiliğin tanımlanmasına katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Çalışmanın Yöntemi

Bu çalışmada Richard Sennett'in çalışmaları temel alınarak literatür değerlendirmesi yöntemi kullanılmıştır. “Literatür değerlendirmesi, bilginin biriktiği ve insanların ötekilerin yaptıklarından öğrendiği ve onları temel aldığı varsayımına dayanır” (Neuman, 2014:164). Çalışma içerisinde ele alınan problemler tarihsel bir geçmişe dayandığından tarihsel değerlendirme yöntemine de başvurulmuştur. “Tarihsel değerlendirme yazarın bir konuyu zaman içinde izlediği özelleşmiş bir değerlendirmedir” (Neuman, 2014:166).

Çalışma esnasından kullanılan basılı kaynakların çoğu satın alma yöntemiyle elde edilmiştir. Süreli yayınlar içerisinde online erişimi bulunanlar elektronik ortam yoluyla edinilmiştir. Baskısı tüketen eserlerin temini İ.Ü Merkez Kütüphanesi vasıtasıyla elde edilmiştir.

Çalışmanın Sınırları ve Zorlukları

Richard Sennett çalışma içinde temel aldığımız üç ana başlık dışında ekonomi, eğitim, müzik ve gündelik siyaset üzerine de birçok çalışma gerçekleştirmiştir. Sennett'in akademik çalışmalarının yanı sıra kurgu romanları ve çeşitli alanlarda köşe yazıları da bulunmaktadır. Bu yazıların çoğu farklı alanlarda günümüz toplumunu değerlendirebilmek açısından son derece değerlidir fakat çalışmanın sınırlandırılması adına dışarıda bırakılmıştır. Richard Sennett çalışmalarında antropoloji, edebiyat, psikoloji, sosyoloji, tarih, sanat gibi birçok farklı disiplinden faydalanarak gerçekleştirmektedir. Bu durum okuyucunun meselenin tarihsel geçmişini ve farklı disiplinlerdeki anlamını aynı anda öğrenebilmesi bakımında çok değerli olsa da, çalışmaların bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesini ve okuyucuya yeniden aktarılmasını güçleştirmektedir.

BÖLÜM 1: RICHARD SENNETT'İN ÇALIŞMA KAVRAMINA YAKLAŞIMI

1.1. Richard Sennett'in Hayatı ve Çalışmaları

Her insanın kendine özgü bir ritmi vardır. Yazar olsun, filozof olsun eğer bir insanı gerçekten anlamak istiyorsanız, yazdıkları ve söyledikleri üzerine düşünmeden önce onun ritmini bulmaya yakalamaya çalışın.

Gilles Deleuze

Çağımızın güzide Sosyal bilimcilerinin başında gelen Richard Sennett oldukça karmaşık ve ilginç bir geçmişe sahiptir. Anne ve babasının arasındaki geçimsizliklerin sonucunda babasının amcası ile birlikte İspanyol iç savaşına katılmış ve geri dönmemiştir. Sennett küçük yaşlarda annesi ile birlikte “Cabrini Green” toplu konutlarda çocukluk evresini geçirmiştir. Çocukluğu esnasında toplu konutlardaki yaşam tarzı vasıtasıyla deneyimlediği, sınıf ayrımı, ırkçılık tartışmaları ve devletin yoksullar üzerine kurduğu otorite örnekleri Sennett’ in daha sonra ilgileneceği konuların temelini oluşturmuştur.

Çocukluğundan beri müziğe ilgi duyan Sennett gençlik çağlarında iyi bir müzisyen olmayı başarmıştır. Ancak sol el bilek damarında yaşamış olduğu kasılma sebebiyle geçirdiği ameliyat başarısız sonuçlanmış ve Sennett sol elinin hareket kabiliyetini yitirmiştir. Sennett’ in akademik hayatı müzik ile ilgilenen arkadaşlarından birinin babası olan David Reisman ile tanışmasıyla başlamıştır. Reisman’ın akademik yönlendirmeleriyle akademik hayatını şekillendirmiştir. Tıpkı Reisman gibi Sennett, in daha sonra hocası olmuş olan Hannah Arent de Sennett’in akademik ilgi alanlarının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Sennett’in akademik çalışmaları Şikago’da gerçekleştirdiği kentli orta sınıf aileler ile mülakatlarıyla başlamıştır. “*Families Against The City: Middle Class Homes of Industrial Chicago*” (1970) adıyla yayınlanan kitapta endüstriyel üretimle birlikte hızlı bir nüfus artışına sahne olan Şikago’nun toplumsal dönüşümü kentli orta sınıf aileleriyle yapılan mülakatlar ile incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın öncesinde Sennett, kent üzerine gerçekleştirilmiş temel araştırmaların yer aldığı “*Classic Essays On The*

Culture Of Cities” (1969) ve 19. Yüzyıl kentlerinin çeşitli sosyolojik problemlerinin tarihsel bir perspektifte yer aldığı “*Nineteenth Century Cities: Essays In The New Urban History*” (1969) adlı çalışmaya Stephen Thernstrom ile birlikte editörlük yapmıştır. Kentsel yaşam üzerine çalışmalarına yoğunlaşan Sennett, kentli kimliği ve şehir hayatının bürokratik müdahalelerle şekillendirilmeye çalışılmasına bir eleştiri olarak “*The Uses Of Disorder: Personal Identity and City Life*” (1996) adlı çalışmasını yayınlamıştır. Sennett’ in toplumsal bir soruna nüfuz etmek konusunda gerçekleştirdiği mülakatlar, işçi sınıfının toplumsal problemlerini anlamak adına gerçekleştirdiği “*The Hidden of Injuries of Class*” (1972) adlı çalışma ile devam etmiştir. Tarihsel perspektifte bireyin Kamusal alandan uzaklaştığını ve kamusal alan deneyimlerinin birey için negatif anlamlar taşımaya başladığını ifade eden “*Kamusal İnsanın Çöküşü*” (2014) Sennett’in akademik alanda ünlenmesine ciddi katkılar yapmıştır. Daha sonra toplumsal ilişkilerin temel sürdürülebilmesinde önemli olduğunu ifade ettiği otorite kavramını “*Otorite*” (2011) adlı çalışmada incelemiştir. Bu çalışmaların ardından Sennett kent tasarımı ve kentsel tasarımın nasıl toplumsal dönüşümlerinin olduğunu incelediği “*Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*” (2013) adlı çalışmayı gerçekleştirmiştir. Kent üzerine çalışmayı sürdüren Sennett, tarihsel bir çerçevede bedenin tarihinin kent tasarımına etkisini incelediği “*Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*” (2014) adlı çalışmasını yayınlamıştır.

Sennett endüstriyel üretim ile biçim değiştiren çalışma örgütlenmesine ve çalışma hayatına da ilgisiz kalmamıştır. Bu bağlamda yeni kapitalizmde işin kişilik üzerine etkilerini incelediği “*Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerine Etkileri*” (2017) adlı çalışmayı yayınlamıştır. Ardından yeni kapitalizmin örgütlenme fonksiyonunu ve toplumsal etkilerini incelediği “*Yeni Kapitalizmin Kültürü*” (2011a) adlı çalışmayı hazırlamıştır. Sennett “homo faber” projesi adını verdiği çalışma içerisinde bir işi tutkuyla iyi yapmanın temellerini incelediği “*Zanaatkâr*” (2013a) ve hayatın her alanında işbirliği yapabilmenin inceliklerini ifade ettiği “*Beraber: İşbirliği Ritüelleri Zevkleri ve Politikası*” (2012) adlı çalışmaları yayınlamıştır. Bu projenin üçüncü kitabı olan “*Open City*” adaletli bir kent tasarımının nasıl olması gerektiği konusunda incelemeler barındırmaktadır ve yakın zamanda yayınlanması

beklenmektedir.¹ Sennett'in toplumsal yabancılaşma üzerine "*Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*" (2014a) adlı bir çalışması ve editörlüğünü Craig Calhoun ile birlikte yaptığı "*Practicing Culture*" (2007) adlı çalışması bulunmaktadır. Sennett'in tüm çalışmalarının içerisinde toplumsal hayatta saygıya ulaşmanın temellerini incelediği ve yarı otobiyografi özelliği taşıyan "*Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada*" (2005) adlı çalışması yazarı tanımak adına özel bir yere sahiptir.

Sennett'in bu çalışmalarının yanı sıra "*The Frog who Dared to Croak*" (1982), "*An Evening of Brahms*" (1984), "*Plais Royal*" (1994) gibi kurgu eserleri ve çeşitli konularda köşe yazıları² da yazıları da bulunmaktadır. Richard Sennett genel olarak, toplumsal ilişkiler, çalışma hayatı, kent tasarımı, kamusal alan sorunu üzerine yoğunlaşmaktadır.

1.2. Richard Sennett'in Çalışma Olgusuna Yaklaşımı

Çalışma; belirli bir amaca ulaşmak uğruna sergilenen maddi ve manevi çabalar bütünüdür. "Kişinin canlı kalmak ve mutlu olmak için başkalarının değerli bulduğu ve karşılığını ödemeye değer gördüğü bir şey yapması gereklidir" (Bauman, 1999: 13). İnsanlık tarihi boyunca toplumlar hayatlarını sürdürebilmek için belirli çalışma faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Avcı-toplayıcı toplayıcı toplumlarda insanlar çalışmayı hayatta kalmanın gereği olarak görmüştür, göçebe toplumlardan yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte çalışma gündelik ihtiyaçları karşılamak yerine bir meta karşılığında gerçekleşmeye başlamıştır. Bu süreçte çalışmanın amacında belirli değişiklikler olmasının yanında çalışma faaliyetinin kendisi de bir takım değişiklikler yaşamıştır. Tarım, endüstri ve enformasyon toplumlarında çalışma birbirinden oldukça farklı anlamlar ifade etmektedir.

Çalışma kavramının etimolojisi, çalışmaya yüklenilen anlamlar konusunda oldukça önemli ipuçları vermektedir. Örneğin Batı dillerinde çalışma anlamına gelen "*travail*", Latince işkence aleti olan "*tripalium*"dan türemiştir. Yine Romalıların çalışma için kullandıkları "*labour*" ya da İngilizcede ki "*labor*" sözcüğü de, "*zahmet*", "*yorgunluk*", "*doğum sancısı*", "*ızdırıp*" gibi çağrışımlara sahiptir (Arendt, 2016: 115; Bozkurt, 2005:

¹ <http://www.richardsennett.com/site/senn/templates/general.aspx?pageid=8&cc=gb> (Erişim: 01.05.2017)

² Richard Sennett'in köşe yazılar için bkz: (<https://www.theguardian.com/profile/richardsennett>) Erişim 05.05.2017

49). Anlaşılacağı üzere çalışma kavramı, etimolojik olarak istenmeyen, çileci ve cezalandırıcı bir etkinliği ifade etmektedir.

Antik Yunan felsefesinde “özgürlük” ve “zorunluluk” birbirine zıt kavramlardı. İnsan yalnızca gündelik hayatın getirdiği zorunluluklarından kurtulduğunda özgür oluyordu (Gorz, 2007: 205). Çalışma, gündelik hayatın bir zorunluluğu olduğundan kişinin bedeni üzerinde bir denetim imkânı vermekte ve çalışanın emeğini sunduğu kişiye itaati anlamına gelmektedir. Antik Çağda çalışma, gündelik zorunluluklara boyun eğmek olarak tanımlanmış ve çalışma aşağılık bir iş olarak görülmüştür (Bozkurt, 2005,49; Gorz, 2007: 28-29; Arendt, 2016: 28). Bu sebeple çalışma Antik çağda yalnızca hastalıklı ve lanetli ruhların gerçekleştirilmesi gereken bir eylem olarak tanımlanmıştır. Antik Çağda çalışmanın karşılığı ise düşünmek, gezmek ve zaman harcamak olarak görülmüştür kişinin bu davranışları ne derece fazla yaptığı onun soyluluk seviyesini ifade etmektedir.

Çalışmanın ilk defa kapalı duvarların ardında meydana gelmesi, çalışma aletlerinin geliştirilebilmesi ile birlikte o meslekte uzmanlaşan zanaatkârların meydana gelmesini sağladı. Çalışma ve makinelerin bir arada kullanımı da zamanla atölyelerden büyük fabrikalara ulaşan bir dönemin temel yapıtaşları halini aldı. Çalışma hayatına zanaatkârın dışında farklı bir etkenin dâhil olması ve üretim rejiminin kökten değişimi toplumları tarihsel perspektifte büyük değişikliğe uğrattı. Daha sonra Sanayi Toplumu (Aron, 1974) olarak adlandırılacak bu dönemin başlamasıyla birlikte çalışma sosyal bilimlerin araştırma konularından biri haline geldi. Şüphesiz ki, Endüstri devriminin öncesinde dahi çalışma sosyal bilimlerin konusu olarak ele alınmıştır. Ancak Sanayi Toplumu ile birlikte çalışma ilk kez hayatın ayrılmaz bir parçası olarak ele alınmış ve yaşanan toplumsal değişikliklerin temel yapıtaşı olarak yorumlanmıştır.

Genel kanı; endüstri toplumuna ilişkin ilk kapsamlı eserin Saint-Simon tarafından 1816 yılında yazılmış olan ‘*L’Industrie*’ olduğudur. Saint-Simon’dan sonra bir çok sosyal bilimci çalışma kavramlarını çeşitli şekillerde ele almıştır (Grint, 2005; Freyer, 2014; Toffler, 1996). Sosyoloji alanındaki öncül çalışmalarda olduğu gibi, çalışma zaman içerisinde Felsefe, (Dinler,2014) Psikoloji (Botton,2010) ve Edebiyat (Zola, 2015) alanlarında da inceleme konusu olmuştur. Çalışmanın birçok alanda önemli

görülmesinin temel nedenleri bireyler üzerinde yarattığı etkiler, içermiş olduğu toplumsal işlev ve çalışmanın durağan bir süreç olmaması olarak ifade edilebilir.

Çalışma bireylerin toplumsal hayatını tek taraflı değiştiren toplumsal olgu olarak görülmesinin aksine bireylerin toplumsal hayatları ile şekillenen bir olgudur. Örneğin: Japon terzilerin ipliği iğnenin deliğinden geçirmek yerine, iğnenin deliğini sabit tutulan ipe doğru götürmeleri, aynı şekilde dikiş dikerken de, bizim yaptığımız gibi iğneyi kumaşa batırmak yerine, kumaşı iğneye bastırmaları çok şaşırtıcıdır. Benzer şekilde Japon marangozları testereyi bizim gibi iterek değil kendine doğru çekerek tahtayı şekillendirmeye çalışmaktadır (Levi-Strauss, 2014: 36). Çalışma hem bireylerin toplumsal hayatında belirli toplumsal etkileri gerçekleştiren hem de bireyler vasıtasıyla çalışma şekillerinde farklılıkların oluşturulabildiği karşılıklı bir etkileşim sürecini ifade etmektedir.

Richard Sennett'in çalışma kavramına olan ilgisi Jonathan Cobb ile birlikte yürüttüğü *"The Hidden Injuries of Class"* (Sennett & Cobb,1972) çalışması ile başlamıştır. Bu ortak çalışmada işçi sınıfının tarihsel oluşumu, geçirmiş olduğu dönüşüm evreleri ve çalışmanın genel sorunları ele alınmıştır. Bu çalışmanın ardından Sennett' in çalışma hayatına olan ilgisi artarak devam etmiştir. Kısa bir süre sonra da kentli beyaz orta sınıf ailelerinin toplumsal hayatını inceleyen çalışması olan *'Kent Karşısında Aile: Endüstriyel Chicago'nun Orta Sınıf Evleri'*ni tamamlamıştır (Sennett, 1979). Daha sonra Sennett, çalışma hayatının kişilik üzerine etkilerini araştırdığı bir çalışma gerçekleştirerek, modern çalışmanın karakter üzerine olumsuz etkilerini incelediği *'Karakter Aşınması'* adlı eserini yayınlamıştır (Sennett, 2017). Richard Sennett çalışma hayatını incelerken, çalışmanın yalnızca ticari bir uğraş değil aynı zamanda maddi kültür üretmenin temel yolu olduğunu ifade ettiği çalışması *"Zanaatkâr"* (Sennett, 2013a) ile bu alanda ilgisini sürdürmüştür.

Richard Sennett'in çalışma kavramına yaklaşımının temelinde; çalışmanın geçirmiş olduğu toplumsal evreleri şüpheli bir tavırla ele alarak çalışmanın kişiler üzerinde oluşturduğu etkileri inceleme olgusu bulunmaktadır. Sennett'e göre çalışma, tarihin birçok döneminde insanlar üzerinde olumsuz etkiler bırakmış ve bu etkiler kişilerin karakterlerine nüfuz ederek gündelik hayatlarına kadar etkileşimde olduğu çoğu alanda olumsuzluklar göstermiştir. Bu amaç doğrultusunda Richard Sennett çalışma hayatının

geçirmiş olduğu temel değişimleri ele alarak çalışma hayatının tarihsel bir incelemesini oluşturmuştur. Bu incelemede Ortaçağ zanaatkârlarından Ford Motor Company işçilerine daha sonra IBM, Google Wave ve Linux programcılarına dek geniş bir dönemde çalışan kişilerin çalışmadan ne anladıklarını, hayatlarını nasıl tanımladıklarını ve kendilerini nasıl ifade ettiklerini incelemiştir. Richard Sennett'in çalışma olgusu ile ilgili çalışmalarına genel bir perspektif üzerinden bakacak olursak, Sennett'in ilgi alanı işin kişilik üzerine oluşturmuş olduğu etkilerdir. Bu bölümde Richard Sennett'in öngördüğü tarihsel perspektif ekseninde çalışmanın yapısal dönüşümü ve onun kişilik üzerine etkileri incelenecektir.

1.3. Çalışmanın Kurumsallaşması

Çalışmanın kurumsallaşması, çalışmanın gündelik tüketim ihtiyaçlarını karşılamamanın aksine düzenli bir uğraş haline gelerek planlı bir halde icra edilmesiyle gerçekleşmesidir. Çalışmanın kurumsal bir yapıya sahip olması ilk yerleşik toplumların toprak üzerine hâkimiyet kurmasıyla başlamıştır. Toprak üzerinde gerçekleştirilen bu uğraş, çalışmayı olup biten bir durum olmaktan çıkarıp belirli bir zamanda başlayan bir süre devam eden ve ardından sonucu alınan bir durum haline getirmiştir.

“Bireysel üretim ilk olarak taş alet ve silahların yapımıyla başladı, fakat daha sonra Neolitik dönem icatlarından olan zanaatlarda, örneğin çömlekçilik, yün eğirme ve dokuma alanında devam etti; Neolitik dönemin sonuna doğru ise metal işçiliği alanında sürdü” (Rethel, 2011: 101). Şüphesiz; yiyecek toplamak ve avlanmak için kullanılan üretim araçları ile metale şekil verecek üretim araçlarının niteliği birbirinden oldukça farklı olacaktır. Çalışma araçlarının sergilediği süreç basitten karmaşığa doğru bir anlam ifade etmektedir. Üretim araçlarının karmaşılaşması çalışmanın vasıflandırılması anlamında önemli bir aşamayı ifade etmektedir. Çünkü üretim araçlarının karmaşılaşması onu kullanacak kişinin de o alanda bilgili olması anlamını ifade etmekteydi. Bunun yanı sıra Sennett' e (2013a) göre, çalışmanın dini bir ritüel olarak yorumlanması ve ilk atölyelerin meydana gelmesiyle çalışmanın kurumsallaşması ciddi anlamda ivme kazanmıştır. Çalışmanın kuramsallaşmasında çalışmanın dini duyguların uzantısı olarak tanımlanması ve dini bağlarla bir araya gelen mekânlarda üretimin gerçekleşmesi büyük pay sahibi olmuştur.

1.3.1. Çalışmanın Dini Bir Ritüel Olarak Yorumlanması

*Idle-hands are dewil's workshop*³

Sennett (2013a) ilk zanaatkârların, Ortaçağ da kendi otoritesini kanıtlayabilmek adına Hristiyan kimliğini ön plana çıkarttığını ve bu kimlik üzerinden toplumsal hayatta kendilerini ifade ettiklerini belirtir. Sennett'e göre, bu zeminin oluşmasında, çalışmanın insanı diğer faaliyetlerden alıkoyuyor olması ve Hz. İsa'nın bir marangozun oğlu olarak bilinmesi önemli oranda etkili olmuştur. Augustinus, Adem ve Havva'nın bahçede çalıştıkları için ayrıcalıklı olduğunu ve ekip biçmekten, sebze toplamaktan daha mucizevi bir şey olamayacağını ifade ediyordu. Dahası çalışma insanı, kötü alışkanlıklardan, günaha girmekten kısacası dünyanın tüm kötülüklerinden alıkoyabilecek barışçıl ve dayanışma ile icra edilen bir etkinlik olarak görülmekteydi. Çalışma aynı zamanda kendine yönelmeyi, içsel düşünceyi ve derin bir tevekkülü de beraberinde getiriyordu. Böylece çalışmanın bedene vermiş olduğu yorucu etki göz önünde bulundurularak insanlar vaat edilen cennete kavuşmayı daha derinden istemekteydi. Bu sebeple ilk kez ortaçağda hem kilisenin dini işlerini yürüten hem de bir çalışma alanında uzman olan zanaatkâr-azizler ortaya çıkmıştır (Sennett, 2013a: 77-78).

Başlangıçta Kilise öğretisi, serbest zamanı genel olarak günaha girme ve boş zamanı değerlendirmeyi de tembelliğe davetiye çıkarma olarak değerlendirdi. Bu korku özel olarak kadınlar için geçerli sayıldı. Havva, erkeği çalışmaktan uzaklaştıran bir baştan çıkarıcıydı (Sennett, 2013a: 80-81). Ortaçağ kilise azizleri kadınları cinsel bir obje olarak tanımlamış ve bir işle meşgul olmadığı takdirde cinsel bakımdan sorumsuz davranarak erkeği işinden alıkoyacağını düşünmüştür. Kilise babaları bu sorunun kadının sürekli meşgul olacağı iğne işleriyle ile uğraşmasıyla çözüleceğine inanıyordu. Bu sayede ortaçağ kilisesi kadını zanaatkârlaştırmaya çalışarak erkek ve kadın arasında bir denge kuracağını düşünmekteydi. Böylelikle yalnızca erkek değil kadın da zanaatkâr olmanın temellerini öğrenecek, bir şeyler üretmenin zorluklarına katlanacak ve en

³ Bir İngiliz atasözü, Boş eller şeytanın atölyesidir.

önemlisi kendisini işine adanarak dünyanın ona sunmuş olduğu ayartıcılıktan uzak kalacaktır.

“VI. yüzyıldan itibaren kilise çanları, günü dini bölümlere ayırıyordu; Benedikten tarikatı ortaçağ başlarında önemli bir adım atarak, dua zamanlarının yanında çalışma ve yeme zamanlarını da çanlarla belirtmeye başlamıştı” (Sennett,2017: 37). Kiliselerin bu etkinliği, çalışmanın gelişi güzel zamanlarda yapılan bir eylem olmaktan çıkmasına sebep olmuştur. Öncesinde güneşin hareketlerine göre bölünen gün, kilise çanlarıyla birlikte, çalışmak, yemek yemek, uyumak ve uyanmak şeklinde günleri farklı dilimlere bölmekteydi. Kilise takvimi mevsimleri, pazar ve panayırın kurulacağı zamanı da belirliyordu. Evinde saat bulunan insanların sayısındaki artışla birlikte saatin kamusal alana taşınması ‘*dakiklik*’ terimini geliştirmiştir (Uryy, 2000: 35). Böylelikle çalışma ilk kez rastgele bir eylem olmaktan çıkıp, disiplinli bir eylem olmaya başlamıştır.

Sennett’e (2017) göre, çalışmanın dini bir kavram olarak yorumlanması en iyi anlatan düşünür Max Weber’dir. Weber (2013) çalışmasında kapitalizmin gelişmesini Protestanlık üzerinden yorumlayarak ikisi arasında dünyevi çilecilik bağıyla kurulmuş önemli bir uyum olduğunu ifade etmiştir. Weber’in aktardığı Protestan kimliği kapitalizmin oluşmasına etki etmesinin öncesinde çalışmanın kurumsallaşmasına da ciddi katkılar sunmuştur. Sennett’e göre, “XVII. yüzyılın Protestanı, tanrı gözünde kendi değerini kanıtlamak için kendini disipline etmeye uğraşırdı... XVIII. yüzyılda, harcamayı değil tasarrufu, gündelik etkinliklerin ‘*rutinleştirilmesi*’ni ve hazdan uzak durulmasını savunan bir ‘*dünyevi çilecilik*’ e dönüştü” (2017:109). Bu dünyevi çilecilik fikri daha sonra dünyayı yalnızca çalışılacak ve dua edilecek bir yer olarak tanımlamaya başladı. İlk kez manastırların içerisinde üretimin yapılan atölyelere dönüşmesi dünyevi çilecilik fikrinin pratiğe dökülmesine sebep olmuştur.

1.3.2. Çalışmanın Mekân Üzerinden Yorumlanması: İlk Atölyeler

İlk atölyeler başta dini bir tapınak olan yerlerin kendi geçimlerini sağlamak amacıyla toprağı ekip biçmeleriyle meydana gelmiştir. İnançları gereği manastırların yüksek tepelerde konumlanması kentle arasında uzun bir mesafe olan manastırların içerisinde üretim faaliyetlerini zorunlu hale getirdi. Manastır içindeki üretim faaliyetleri toprağı

ekip biçmekle sınırlı kalmayarak, marangozluk ve metal işlerini de kapsayarak gelişmiştir. Sennett'e göre bu mekânlara en iyi örnek St. Gall Manastırırır.

Burası rahiplerin ibadetleri yanı sıra bahçecilik yaptıkları, marangozlukla uğraştıkları ve bitkisel ilaçlar icat ettikleri duvarla çevrili bir dağ sığınağıydı. Aziz Gall sıradan zanaatkârları himayesi altına almıştı, bunların hayâdan da hemen hemen tamamen manastır disiplinine tabiydi. Öte yandan yakınlarda rahibelerin kaldığı bir yerde, rahibeler de tam bir tecrit halinde günün önemli bir bölümünü dokumacılık ve dikiş gibi pratik faaliyetlerle geçiriyordu. Aziz Gall ve benzeri manastırlar, büyük ölçüde kendilerine yeten topluluklardı; bunlara 'sürdürülebilir' de diyebiliriz çünkü hayatlarını sürdürebilmek için ne gerekiyorsa çoğunu üretiyorlardı (2013a: 78-79).

St. Gall Manastırırında tam olarak “*laborare et orare*⁴” düsturu hâkimdi. Dua etmek ve üretmenin bir mekân üzerinden şekillenmeye başlaması sağladığı disiplinin yanı sıra daha öncesinde mümkün olmayan büyüklükte üretim araçlarının icat edilmesiyle de üretimin faaliyetinin gelişmesine sebep olmuştur. Taşınamaz makinelerin üretime olan katkısı zanaatkârın becerilerini geliştirdiği gibi üretim safhalarını da kolaylaştırmıştır. Birkaç yüzyıl önce üretilmesi imkânsız olan ürünler atölyelerin kurulmasıyla mümkün hale geldi. Böylelikle zanaatkâr, başkaları için ihtiyaç olanı üretmenin kendisine bahşettiği güçle toplum içerisindeki saygınlık rolünü kesinleştirmiş oldu ve toplumsal bir sınıf haline gelmeye başladı.

Sennett'e göre, “Atölye ilk çağlardan beri sürdürülebilir işbirliği için bir model olagelmıştır. Antik dünyada hem Yunan'da hem Çin'de, atölye şehir yaşantısını sağlamlaştıran en önemli kurum olarak ortaya çıkmıştır ve üretken bir mekân olarak işbölümünü çiftçilikten daha ileri bir seviyede gerçekleştirmiştir” (2012: 74-75). Dahası atölyeler zanaatkârlığın gelecek nesillere de aktarılmasına da vesile olmuştur. Ortaçağda oğullar babalarının yanında çömlekçi, kızlar annelerinin yanında dokuyucu olarak çalışmıştır. Sennett'e göre; “Atölye zanaatkârın yuvasıdır. Geleneksel olarak gerçekte de böyleydi: Ortaçağlarda zanaatkârlar, çalıştıkları yerlerde uyurlar, yerler, içerler ve çocuklarını yetiştirirlerdi” (2013a: 75). Atölyeler bu sayede aile dışındakilerle birlikte kalmayı ve uyum içerisinde zaman geçirme davranışını da geliştirdi. Atölyeler üretim mekânları olmanın yanı sıra, beraber çalışma pratiklerini de geliştirmiştir. Bir şeyleri işbirliği halinde yapmak insanların aralarında kurmuş oldukları bağı kuvvetlendirdi. Atölye, zanaatkârın toplumdan kaçtığında sığınacağı bir yer haline gelmişti (Sennett, 2013a: 101).

⁴ Çalışın ve dua edin.

“Atölyenin tarihi, insanları sıkıca bir arada tutmanın reçetesini sunar. Bu reçetenin içerdikleri din ve ritüel idi.” Zamanla bu dini alt yapının yerini daha seküler bir çağ aldı” (Sennett, 2013a: 109). Zamanla çalışma din ve ritüelin sınırlarını aşarak eskiden olduğundan daha büyük bir etkinlik haline geldi. Çalışma ihtiyaçları karşılamak için yapılan bir eylem olmaktan çıkıp daha planlı ve kazanç sağlamak adına çoğu zaman bir kişi adına yapılan bir etkinlik halini aldı. Makinelerin çalışma hayatına dâhil oluşu basit makinelerin ötesine geçtikçe çalışma hayatı otomasyon kültürünün etkisi altına girmeye başladı.

1.4. Geleneksel Üretimden Üretimin Otomasyonlaşmasına Geçiş

Çalışmanın disipline edilmesinin ardından üretim konusunda görünür en büyük değişiklik makinelerin çalışma hayatına dâhil olmasıyla gerçekleşmiştir. İlk başlarda zanaatkârın yardımcısı olarak ortaya çıkan mekanik aletler geliştikçe üretim alanında bireylerden daha önemli rol oynamaya başlamıştır. Sennett’e göre, “On dokuzuncu yüzyılın ortalarından itibaren, modern ekonomik sistem biçimlendikçe, zanaatkârların sanayi düzeninde onurlu birer yer bulabileceğine ilişkin aydınlanma umutları sönmeye başladı (2013a: 143). Mekanik tecrübe, emek ile insan arasında kurulan ilişkinin gerçekleştiremediği birçok şeyi mümkün kılmaktaydı.

Sennett (2013a) atölyelerin fabrikalaşmaya giden yolda bir durak olduğunu belirtmektedir. Makine kültürü gelişimi, aynı anda zanaatkârlığında çalışma hayatından çekilmesi anlamına gelmektedir. Mekanik el ile zanaatkâr el karşılaştırıldığında mekanik el zanaatkârın karşısında birçok avantaja sahipti. Bu avantajların başında zamanı daha etkili kullanma ve artan üretim gücü gelmektedir. Makinelerin üretim sürecine dâhil olmasıyla meydana gelen emeğin mekanikleşmesi atölyelerden daha büyük bir oluşuma ihtiyaç olduğunu gözler önüne sermekteydi.

Adam Smith “*Ulusların Zenginliği*” (2014) adlı yapıtında para, mal ve emeğin serbest dolaşımının kaçınılmaz olarak uzmanlaşmayı getireceğini belirtmiştir. Serbest pazarların gelişmesinin ardından üretimin çeşitlenmesi işbölümünün de ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Sennett, bu durumu arı kovanı metaforuyla açıklamaktadır. “Kovan büyüdükçe her bir petek farklı bir iş için ayrılır. Formel bir biçimde ifade edersek, mübadelenin nicel boyutu para arzının hacmi veya piyasadaki mal miktarı

büyüdükçe, üretim fonksiyonunda kaçınılmaz bir uzmanlaşma görülür” (Sennett, 2017: 36).

Adam Smith’in uzmanlaşma öngörüsü, çalışma hayatında üretimi en küçük parçaya bölünerek her işçiyi yalnızca işin kendisine verilen kısmından sorumlu tutulmasıyla gerçekleşmiştir. Smith öne sürdüğü uzmanlaşma prensibini açıklamak adına iğne fabrikası örneğini kullanmaktadır.

Smith, bütün işleri kendisi yapan bir iğne ustasının bir günde en fazla birkaç yüz iğne üretebildiğini hesaplamıştı. Yeni işbölümüne göre işleyen, iğne üretimini alt süreçlere bölen ve her işçinin bunların tek birini yaptığı iğne fabrikasındaysa bir işçi günde 16 binden fazla iğne yapabiliyordu” (Sennett, 2017: 36).

Adam Smith’in teorik yapılanmasını gerçekleştirdiği bu yöntem bir mühendis olan F. Taylor’un sınıflandırmasıyla üretim rejimine aktarıldı (Taylor, 2011). Günümüzde Taylorizm olarak bilinen bu sistem üretimin en küçük parçalara ayrılmasını ve üretimin zaman etütleriyle sürekli denetim altında tutulmasını öngörüyordu. Çalışma yaşamında sıkı zaman etütlerinin uygulanması Taylor’un çalışmalarıyla üretimde daha önce sahip olmadığı derecede önemli bir hal almıştır (Seçer, 2011). Daha sonra Taylor’un fikirleri Henry Ford’un otomobil fabrikasında üretim hattı ile birleşti ve Fordizm olarak anılan üretim rejimi kitlesel üretimin başlangıcı oldu. Sanayi devrimi sonrası Fordizm üretim biçimini büyük oranda değiştirdi.

Üretimin yalnızca organizasyon yönteminde revizyona gidilerek bu derece artması ilk başlarda oldukça olumlu bir sonuç olarak yorumlanabilir. Ancak üretimin en küçük parçalara ayrılarak devasa bir şekilde arttırılması yalnızca üretim revizyonu ile sınırlı kalmamış, toplumların çalışma kampına dönüştürüldüğü kitlesel üretim aşamasının ilk adımı olmuştur. Kitlesel üretim getirdiği avantajların yanı sıra birçok sorunun da nihai sebebi olmuştur.

Sennett’e göre, zanaatkârlık tarihinde makineleşme çoğu kez bir dost olarak başlamış fakat bir düşman olarak sona ermiştir. Tarih boyunca zanaatkârlığın farklı türleri ileride kendi aleyhlerine dönecek olan makineler başta kucak açmıştır. Fakat sonucunda makineler zanaatkârı yerinden etmiştir (2013a: 111). Sennett’e (2013) göre, bu köklü yer değiştirmede replikantların çalışma hayatına dâhil olması ve ardından bilimsel yönetim yoluyla üretimin disipline edilmesi hayati rol oynamıştır. Üretimin kitlesel bir

hal almasından önce makinelerin üretime dâhil olması ilk replikantların üretilmesiyle sonuçlanmıştır. Bu replikantlar çalışmanın otomasyonlaştırılmasında öncü rol oynamıştır. Ardından Taylor'ın fikirlerinin fabrikalarda uygulanmaya başlamasıyla üretim zanaatkârlıktan otomasyonlaşma aşamasına geçmiştir.

1.4.1. Otomasyona Geçişin Temelleri: Vaucanson ve Replikantlar

İnsanın makineler ile tanışması her ne kadar günümüz insanını şaşırtacak olsa da Ortaçağ'dan itibaren gerçekleşmiştir (Gimpel, 2005:1). İlk makinelerden *replikantlara*⁵ kadar ki makinelerin ortak özellikleri bir zanaatkârları olmadan hiçbir işe yaramıyor olmalarıydı. Bu makineler bir ustanın eline geçmediği sürece düzgün şekillendirilmiş demir parçasının ötesinde bir anlam ifade etmiyordu. *Replikantlar* ise programlanması durumunda kendisinden beklenen tüm işlemleri kendi kendine yapabilen makinelerdir.

Sennett, replikantların gelişiminde Vaucanson'ın icatlarının önemli olduğunu düşünmektedir. Vaucanson 1738 yılında Flüt Çalgıcısı adını verdiği bir otomatı teşhir etmiştir. Flüt çalgıcısı ortalama bir insan boyunda ve sahip olduğu mekanik aksamla tıpkı bir canlı gibi flüt çalabilmekteydi (Sennett, 2013a: 117). Vaucanson'un ürettiği flüt çalgıcısı üretilen ilk replikant olmasa da onun sahip olduğu karmaşık düzenek ve bu düzenek sayesinde canlılara ait olan bir özelliği nefes verebilme kabiliyetini sergilemesinin ardından parmaklarını hareket ettirerek flüt üzerinden notaları çalabilmesi büyük bir hayranlık uyandırmıştır. Flüt çalgıcısına duyulan merak kısa sürede Vaucanson'ın dükkânını çok fazla ziyaretçinin uğrak yeri haline getirdi, Vaucanson da üç tane boru ve dokuz tane körüğü bir araya getirerek replikanttan insan nefesini çıkartabilmesiyle kısa sürede ünlendi.⁶

Vaucanson'ın bu ünü dönemin Fransa kralının ilgisini çekmiş ve Fransa kralı Vaucanson'ın yeteneklerini üretim alanında sergileyebileceğine inanarak 1741 yılında Fransız ipek imalatının sorumluluğunu vermiştir. “Fransa’da, özellikle de Lyon’da on sekizinci yüzyılın başlarında üretilen ipek homojenlik bakımından iyi kalitede değildi;

⁵ Günümüz tabiriyle akıllı kopya, android

⁶ “Flüt Çalgıcısı’nı çalıştırmak için Vaucanson bu figürün tabanına dokuz körükten oluşan karmaşık bir sistem yapmıştı, bu körükler robotun göğsüne üç boruyla bağlanıyor ve böylece soluğun üflenmesi sağlanıyordu; ayrı bir manivela düzeni de mekanik dili çalıştırmaktaydı ve diğer bir düzenek de dudakları içeri ve dışarı doğru hareket ettiriyordu” (Sennett,2013a: 118).

aletler pek işe yaramıyordu, dokumacılara pek az ödeme yapılırdı ve bunlar da çoğu kez işi bırakırlardı” (Sennett, 2013a: 118-119). Fransız ipek üretimindeki sorunları çözmeye çalışan Vaucanson’un amacı, hem üretimdeki mekanik sorunları hem de üretimdeki insan sorununu çözecek bir mekanik robot üretmektir.

Vaucanson ipek üretim makinelerini tasarlarken Flüt Çalgıcısı’nda kullanmış olduğu teknikleri dokuma tezgâhı üzerine uygulayarak üretimin farklı bir aşamaya geçmesine katkıda bulunmuştur. Vaucanson kurduğu düzenek, dokuma tezgâhındaki gerginliği arttırmış ve dokumada kullanacak ipek türlerini çeşitlendirmiştir. Böylece daha önceleri iki insan eliyle işlenebilenden daha fazla sayıda doku elde etmek mümkün olmuştur (Sennett, 2013a: 119). Makineleşme ile tanışan Lyon ipek dokuma sanayinde işverenler işçiden çok makineye yatırım yapmanın önemli olduğunu düşünerek makinelere sahip olabildiğinde kitlesel olarak işçileri işten çıkartmıştır. Sennett’e (2013a) göre, Lyon dokuma işçilerinin maruz kaldığı kitlesel yerinden etme, tarihte ilk kez makinenin zanaatkâr ele karşı galibiyetini ifade etmektedir.

Sennett’e göre, Vaucanson’ın Flüt Çalgıcısı insanları eğlendirmek ve beğeni toplamak için üretilmiş bir eğlence aracı iken, dokuma tezgâhları, insanlara üretim alanında kendilerine pek de ihtiyaç olmadığını gösteren aletlerdir.

1740’larda ve 1750’lerde Lyon’lu dokumacılar, Vaucanson sokağa çıkmaya ne zaman cesaret etse ona saldırıyorlardı. Vaucanson ise daha ileri giderek onları kışkırtmıştı; karmaşık çiçek ve kuş desenlerini dokuyan bir makine tasarlamıştı ve bu makine de bir eşek tarafından çalıştırılıyordu (Sennett, 2013a: 119).

İlk akıllı replikantın ardından Vaucanson zanaatkârın yerini alan bir makine tasarlamayı başarmıştı. Bu makineye yatırım yapmak hem insana yatırım yapmaktan daha karlıydı hem de makine bir insan hassasiyetinden daha iyi bir hassasiyete sahipti en nemlisi Vaucanson’ın icadı asla yorulmuyordu.

Böylece, zanaatkârın makine ile yer değiştirmesi şeklindeki klasik hikâye başlamış oldu. Vaucanson’un makineleri modern esnafı hasta eden ekonomik bir virüs gibiydi; replikant değil de robot, insan sınırlarına dair bu olumsuz ve tehdit edici hikâyeyi öğretmekteydi (Sennett, 2013a: 119).

Otomasyon kültürünün temellerini oluşturan replikantlar üretimin disipline edilmesi ile birlikte çalışma yaşamının vazgeçilmezi haline geldi. Mekanikleşen çalışma hayatı bilimsel yöntemin uygulanması ile disipline edildi. Bu aşamada çalışanlar ağır şartlar

altında çalışmaya ve tıpkı üretim faaliyeti gibi çalışan hayatları da disiplin altına alınmaya çalışılmıştır.

1.5. Üretimin Disipline Edilmesi

Üretimin makine temelli bir hal almasının ardından kitle üretimin gerçekleşebilmesi için gereken son aşama üretimin disipline edilme aşamasıdır. Üretimin disipline edilmesi; kilise çanlarının çalışma zamanını belirlemesinden ilk atölyelerde planlı çalışma faaliyetlerinin de ötesinde sıkı zaman etütleri ve üretimde rasyonellik anlamına gelmektedir.

Rethel'e göre, işçi ne derece becerikli olursa, becerisinin ona sağladığı özgüven ile başına buyruklaşır ve takım çalışmasına zarar verebilir. Bu sebeple, bütün üretim dönemi boyunca, işçilerin disiplin eksikliği, üretimin sorunsuz gerçekleştirilebilmesi adına göz ardı edilmemesi gereken bir durumdur (2011: 132-133).

“Öyle ki, 18. ve 19. yy da, ilk sanayiciler işçilerini her gün işe gelmeye ikna etmek konusunda büyük zorlukla çekiyordu. 19. Yüzyılın başlarında işçilerin bu disiplinsizlikleri birçok fabrikanın iflas etmesine sebep olmuştur” (Gorz, 2007: 265). Üretimin disipline edilmesi ihtiyacının tek sebebi işçilerin başına buyruk hareket etmesi olması düşük bir ihtimaldir. Üretimin disipline edilmesindeki daha büyük etken; sermaye sahiplerinin otomasyon teknolojisinin üretimi arttıracak olmasını fark etmesi ve ucuz hammadde-ucuz emekten faydalanarak daha yüksek derecede ticari kar etme istekleridir.

Sennett'e (2013a) göre, bu taleplerin çalışma hayatındaki karşılığı Taylorizm'dir. Taylorizm konusunda ilk olarak belirtilmesi gereken şey, Taylorizm'in emek araçlarının geliştirilmesi yâda teknoloji ile değil, emeğin örgütlenme biçimi ile ilgilendiğidir. Yani Taylorizm yeni bir emek örgütlenme biçimidir. Bu yeni örgütlenme biçiminde ana fikir olarak sanayideki işlerin basitleştirilerek standartlaştırılmasını, bu yolla yapılacak işin beceri gerektirmeyecek biçime dönüştürülmesi hedeflenmiştir. Yöntem olarak zaman etütleri ve hareket çalışmalarıyla işin gözlemlenmesi öngörülmüştür.

OPERATION (Whul-borrow Excavation)				DATE March 10, 1919			
	OP TIME	AV	NO	OP TIME	AV	NO	OP TIME
DEPARTMENT Construction	a	1.37	1.37	a	1.13	1.13	1.13
MEN Truck, Flakety	b	1.54	1.54	b	1.50	1.50	1.50
	c	1.81	1.81	c	1.50	1.50	1.50
MATERIALS Sand, medium, no rock	d	1.07	1.07	d	1.00	1.00	1.00
hard clay, in front	e	1.27	1.27	e	1.01	1.01	1.01
IMPLEMENTS Hand shovel, Contracting, medium, heavy	f	1.50	1.50	f	1.01	1.01	1.01
CONDITIONS Dry, work for construction							
By means of excavation	a	1.14	1.14	a	1.23	1.23	1.23
average below land of sand in 230 ft. from west	b	1.56	1.56	b	1.50	1.50	1.50
clay, 2.15	c	1.81	1.81	c	1.60	1.60	1.60
	d	1.05	1.05	d	1.01	1.01	1.01
	e	1.27	1.27	e	1.01	1.01	1.01
	f	1.50	1.50	f	1.01	1.01	1.01
COMPLETE OPERATIONS							
TIME	TOTAL TIME	TOTAL TIME	TOTAL TIME	NO. OF	TIME	TIME	TIME
	IN	IN	IN	OPS	PER	PER	PER
	MIN	MIN	MIN		MIN	MIN	MIN
2.01 Commenced loading sand				DETAIL OPERATIONS			
9.07 as loads, whulid, 50 ft	122	122	12.2	a Filling below with sand	a	1.20	1.20
9.50 Picking hard clay	48			b Starting	a	0.18	
11.39 as loads, clay whulid, 50 ft	108			c Filling full, 50 ft	a	0.71	0.65
11.46 Picking clay again	7	5.5	1.67	d Shimming and turning	a	0.17	
12.01 as loads, clay whulid, 50 ft	15	12.6	1.76	e Shimming under, 50 ft	a	0.76	0.50
	201			f Shimming below, 50 ft	a	0.16	
						2.76	
NOTE Comparison of Detail with Complete							
operations shows that about 27%				a Filling below with clay	a	1.08	1.55
of the total time was taken in rest							
and other necessary delays							
About the same quantity was at the start							
				OBSERVER			
				Lewis M. M. M.			

Şekil 1: Taylor'un İş Yerinde Kullanmış Olduğu Bilimsel Ölçme Kâğıdı (Akdağ, 2015)

Şekil 1' de Taylor' ın uyguladığı bilimsel yönetim anlayışı yer almaktadır. Yukarıdaki şekilde görüldüğü gibi Taylor üretim sürecini beş kategoriye ayırır:

- İşçinin bağlı bulunduğu departman ve kullanmış olduğu teçhizat.
- Bir işlemin ne kadar sürede tamamlanabildiği.
- İşçinin ve departmanın ortalama ne kadar ürün üretebildiği; molaların üretimi ne derece etkilediği.
- Bir işçinin bir birim saniyede (kronometre eşliğinde) iş yapabilme becerisinin ölçümü.
- Son olarak, almış olduğu özel notlarla zamandan nasıl daha fazla tasarruf sağlayabileceğini ve işçinin nasıl daha hızlı çalışabileceğini analiz eder (Akdağ, 2015: 34).

“Taylor zaman-hareket etütlerinde, bir kronometreyle araca örneğin bir ön farı ya da çamurluğu takmanın ne kadar sürdüğü saniyenin dilimlerine varıncaya dek

hesaplanıyordu” (Sennett, 2017: 41-42). Taylor’un zaman etütleri prensibi üretimi bariz oranda arttırmıştı dolayısıyla dönemin önemli fabrikalarında uygulanmıştır.

1950’lerde sosyolog Daniel Bell, Michigan’daki General Motors’un Willow fabrikasını incelerken şirketin ‘bir saati on tane altı dakikaya bölmeyi’ dikkat çekici bulmuştu; işçiler çalıştıkları bir saatin onda birlik kısmına göre ücretlendiriliyordu (Sennett, 2012: 196).

Sennett’e (2013a) göre, Taylor’un bilimsel yönetiminin pratikte en önemli temsilcisi Henry Ford olmuştur. Amerikan otomobil endüstrisi Ford fabrikalarından öncede belirli bir miktar otomobil üretmekteydi. Ancak bu dönem üretilen otomobiller daha çok zanaata dayalı ve yalnızca seçkin işçiler vasıtasıyla işçinin bir araçlar üretimin ilk aşamasından son aşamasına kadar bireysel olarak ilgilendiği bir sistem ile üretiliyordu. Bu durum üretilen otomobilleri hem çok pahalı hale geliyor hem de otomobil üretmeyi oldukça maliyetli bir iş haline getiriyordu.

Ford otomobil fabrikalarının Taylor’un öngördüğü “*Yönetimin Bilimsel İlkeleri*” prensibi ile çalışması parça otomobilin üretim hızını arttırmıştır ancak hala işçiler ağır otomobil parçalarını bir aşamadan diğer bir aşamaya aktarmak zorunda olduklarından belirli bir zaman kaybı yaşanmaktadır. Henry Ford’un bu duruma çözümü üretimi bir bant sistemi üzerinde gerçekleştirmekte bulmuştur. Üretim bandı sayesinde parçalar her aşamada işçilerin önüne gelmekte ve işçiler rutin sorumluluklarını yerine getirmesinin ardından parça ikinci üretim safhasına geçmekteydi.

Henry Ford’un ürettiği araçlar eski üretmiş olduğu araçlarla kıyaslandığında çok daha kaliteli ve çok daha ucuza mal oluyordu. Kitle üretim bandı ise, insan gözleri ve elleriyle kıyaslandığında, sorunların tespit edilmesinde ve çözülmesinde insanlardan daha düzgün ve istikrarlı iş çıkartıyordu. Aynı zamanda bu işin gerçekleşmesi için Ford’un eskiden olduğu gibi alanında ünlü zanaatkârlara da ihtiyacı kalmıyordu. Böylece Ford’un fabrikasında bir makine, bir insandan daha iyi bir zanaatkâr rolü üstlenebiliyordu (Sennett, 2013a: 68).

“Ford Motor Şirketi üretimi bir endüstri haline getirince, vasıflı ustalar yerine sözde uzmanlaşmış işçiler istihdam etmeye başladı. Uzmanlaşmış işçilerin işi pek fazla düşünce veya karar gerektirmeyen minyatür işlemlerden ibaretti” (Sennett, 2017: 41). Sennett’e göre, zanaatkârın emeğine karşı ilk yabancılaşması bu aşamada gerçekleşmiştir. “Kafa ve elin birbirinden ayrılması, bunun sonucu zihinsel bir

tahribattır” (Sennett, 2013a: 74). Fordizm yalnızca üretimi küçük parçalara bölerek işçilerin bir alanda uzmanlaşmasına sebep olmamış aynı zamanda işçinin beceriksizleşmesine sebep olmuştur. Sennett’e göre zanaatkârlık bir işi yalnızca o işin kendisi için karşılık beklemeden en iyi şekilde yapma arzusudur. Zanaatkârlık içerisinde tutkuyu barındırdığı gibi yetenek, zekâ ve bilgi kavramlarının bir araya gelmesiyle meydana gelen bir olgudur (Sennett, 2006a). Fordist üretim rejimi zanaatkârlığın yeteneklerinin gerilemesine de sebebiyet vermiştir. Sennett’e göre,

İşbölümünün ilerlemesiyle birlikte, emeğiyle geçinen insanların çoğunun işi bir dizi çok basit işlemle, hatta bir veya iki işlemle sınırlı hale gelmiştir. Çalışma hayatının tamamı birkaç basit işlem olan insan kaçınılmaz olarak bilgisizleşir ve mesleki cahillik yaşaması kaçınılmazdır⁷ (2017: 38).

Fordizm her ne kadar bir üretim rejimi olarak ortaya çıkmış olsa da işçilerin karakterlerine ve sosyal hayatlarına önemli kısıtlamalar getirmiştir (Sennett, 1999a). Antonio Gramsci (2014) Fordizmin hiç görülmemiş bir süratle ve amacı konusunda tarihte eşi benzeri olmayan bir bilinçlikle, yeni bir tip işçi ve yeni tip bir insan yaratma konusunda bugüne kadar tanık olunan en büyük kolektif girişim olduğunu ifade etmiştir. Gramsci’ye göre, yeni çalışma yöntemleri belirli bir yaşama, düşünme ve hayatı hissetme tarzını ifade ediyordu (Harvey, 2006: 148). Kumar’a göre, Fordizm’de amaç “yeni bir işçi ve insan tipi” yaratmaktır. Fordizm montaj hattı demekti, ama aynı zamanda içki yasağı ve püritanizm, işçinin çalışma hayatının yanı sıra cinsel ve ailevi hayatını da düzenleme girişimi demekti⁸ (Kumar, 2004: 68).

Fordist kitle üretim rejiminin çalışanlar üzerinde uygulamaya çalıştığı denetimi Sennett “Pullman kasabası” üzerinden aktarmaktadır. Pullman kasabası Pullman Car Company sahibi George Pullman’ın şirket çalışanlarının dönemin çalışma düzenine ayak uydurması adına tasarlanmış olduğu kasabadır. Pullman kasabasında içki yasağı bulunmaktaydı. Sigara içilmesine ise yalnızca günün belirli saatlerinde serbest bırakılmaktaydı ve gece sokağa çıkma yasağı da uygulanıyordu. Kasaba düzeni adına sokaklarda giyilebilecek kıyafetler de önceden kasaba yetkilileri tarafından belirleniyordu. Dahası Pullman işçilerinin üzerindeki denetimini kaybetmemek adına

⁷ Fordist kitle üretim rejiminin beyaz perdeye aktarılmış en önemli eleştirisi Charlie Chapline’in Modern Zamanlar filmi ile yapılmıştır. Chapline’in filminde üretim bandı arasında sıkışmış olan Şarlo figürünün yaşamış olduğu kişilik bozukluklarını ironik bir şekilde seyirciye yansıtır. Detaylı bilgi için bkz (Orhan, 2010).

⁸ 18.yy’ın ortalarında kurulan Waltham fabrikası bu alanda iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bu fabrika da işçilerin çalışmadıkları zamanda faydalanabileceği okuma grupları, derslikler ve Kitabı Mukaddes sınıfları oluşturulmuştu (Sennett, 2011: 67).

işçilerin oturdukları eve sahip olmasına da izin vermiyordu (Sennett, 2011: 71). Pullman kasabası dışında da dönemin üretim rejimi olan Fordist üretim rejimi, insan ilişkilerinden, aile ilişkilerine ve eğitim kurumlarına kadar etki etmiştir.

Örneğin eğitim kurumları okuma yazma bilgisinin yanı sıra öğrencilere endüstrinin gerektirdiği, her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek, gösterileni tekrarlayarak öğrenmek gibi montaj hattının taleplerine uygun bireyler yetiştirmiştir (Bozkurt, 2005: 122).

Fordist üretim rejimiyle birlikte başlayan çalışmanın kişilik üzerine etki etmesi o dönemin ardından günümüze kadar artarak devam etmiştir. Çalışan, emek ve üretilen değer arasındaki sosyal ilişki tarihin hiçbir döneminde tek bir (ticari) amaç uğruna gerçekleşmemiştir. Bu üç kavram arasında sürekli birbirini etkileyen bir ilişki bulunmaktadır. Üretim rejiminin farklı zaman içerisinde farklı formlar alması çalışanların karakterlerine olumlu olumsuz birçok farklı konuda etkiler meydana gelmiştir. Bu konuyu '*Karakter Aşınması*' bölümünde detaylı olarak inceleyeceğiz.

Tıpkı Fordizm'in yalnızca bir ekonomik örgütlenme biçimini değil, bütün bir kültürü temsil etmiş olması gibi kendisinden sonra gelen rejimin olan Post-fordizmde çok daha kapsamlı ve derin olan toplumsal ve kültürel gelişimi ifade etmektedir. Bundan dolayı, söz konusu geçiş bütün bir dönemi nitelendirmektedir, feodalizmden kapitalizme geçişte⁹ olduğu gibi klasik ve doğrusal bir geçiş değildir. Feodalizm'den Kapitalizm'e geçiş aşaması uzunca bir döneme yayılarak oluşa gelmiştir. Ancak üretim rejimindeki bu değişiklikler daha derinden olmasına rağmen daha kısa sürelerde meydana gelmiştir.

Birnbaum'e (2002) göre, 20. yüzyılın son çeyreğinde kitle üretim rejiminin ürettiklerini satamaması sebebiyle kitlesel üretim rejimi krize girdiğinin belirtilerini göstermiştir. Kitle üretim sürecinde üretim hacmi olabildiğine doymuş olan piyasalar, kitle iletişim araçlarının gelişimiyle iyi ve ucuz malı takip etme eğilimi gösteren tüketicinin ihtiyaçlarına karşılık vermekte güçlük çekmiştir. Bu dönemde bireyselliğin ön plana çıkarılmasıyla birlikte, kitle üretimin getirdiği standart üretim tüketicilerin ilgisini çekmemeye başlamıştır. Bu durum tüketiciler için standardın sonu anlamına geldiği gibi çalışanlar için yeni bir iş örgütlenmesi anlamına da geliyordu. Yüzyılın son dönemlerinde çağa ayak uydurmakta zorlanan kitlesel üretim rejimi, rutin zincirlerini kırarak yeni bir örgütlenme biçimi içerisine girdi.

⁹ Feodalizmden kapitalizme geçiş evresinin kültürel dinamikleri hakkında detaylı bilgi için bkz: (Hilton, ...vd, 1984)

1.6. Yeni Kapitalizmin Kültürü

Sennett'e göre, 1970'lerdeki petrol krizinin ardından yaşanan ekonomik gelişmeler, küresel ticaretin farklı bir boyuta taşınmasına sebep oldu (2011a: 12). Üretim bürokrasisinin getirmiş olduğu katı birikim rejiminin yerine daha esnek ve talep üzerine üretim gerçekleştiren küçük firmalar dev fabrikalardan daha önemli işletmeler haline geldi. Küçük işletmeler rutinin ağır ve hantallaştırıcı olduğunu düşünüyordu. Bu konuda haklıydılar. Gerçekten tek bir tip üzerine yapılmış olan üretim dönemin insanlarına artık cazip gelmiyordu. Ekonomistlerin yanında sosyal bilimciler de kitlesel üretimin rejimine getirilen eleştirileri daha fazla dikkate almaya başladılar. "Adam Smith'e göre, bu düzenli evrim, kardeşlik ve sükûnet imgeleri, gerçekleşmesi imkânsız bir rüyayı temsil etmekteydi. Rutin ruhu öldürürdü" (Sennett, 2017: 36). Kitle üretim döneminin sonlarına yaklaşıldığında ağır çalışma koşullarını ve kitle üretimi eleştirmek yaygınlaşan bir davranış halini almıştır. "Ancak, sanayi kapitalizminin şafağında, rutinin kötü olduğuna dair böyle bir ön kabul mevcut değildi" (Sennett, 2017: 3). Her şeye rağmen üretim görünürde daha az katı olan bir rejime doğru evrildi. Post-fordizm anahtar kavramı olan esneklik çalışma disiplininde yeni bir vaat olarak görüldü. Böylelikle Weber'in (2006) ifade etmiş olduğu demir kafes kırılmış oldu.

Fordizm işçilerden çalışma disiplinine bir ömür boyu ayak uydurmalarını talep ederken, post-fordizm çalışanlarının çoğundan esneklik, uyum sağlayabilme ve yeniden icat etme kabiliyeti talep etmekteydi (Weeks, 2014: 101). Sennett'e göre, Fordizm sonrası ekonominin esneklik rolü, 'yüzergezer' bir ekonomiyi meydana getirmiştir (2011a: 54). Yüzergezerlik, üretim aşamasında esnekliği, çalışma saatlerinde yeni bir düzeni, çalışanlar için ise becerilerini portatif bir hale getirmelerinin gerektiği bir durumu ifade ediyor. Dolayısıyla işçiden çalışma hayatı boyunca sürdüreceği tek bir yetenek istemek yerine, yeteneklerini birçok farklı alanda gerçekleştirebilmesi isteniyor. Zanaatkârların meslek bilgileri kendi hayatları boyunca yetmenin yanında yetiştirdikleri insanların bile zanaatkâr olabilmesine yarıyordu oysa yüzergezer bir çalışma hayatında kişinin yeteneklerini birkaç sefer yenilemesi beklenmektedir.

Sennett'e göre, fordizm sonrası çalışma hayatının en belirgin ifadesi 'uzun vade yok' şeklindeki slogandır. Modern çalışma hayatı, sadece bir veya iki kurumun koridorlarından adım adım ilerleyen geleneksel kariyerler anlayışı yerine kişinin

Çalışma yaşamı boyunca becerilerini değiştirerek portatif yetenekler kazanmasını öğütleyen bir yapıya sahiptir” (Sennett, 2017: 21). Yarının belirsiz olduğu bir çalışma hayatı, kişinin geleceğe dair bir olan yapmasını da olumsuz yönde engellemektedir. Esnek üretim rejiminin prensibi olan “Just in time”¹⁰ üretim rejiminin bir kuralı olmasının yanı sıra toplumsal hayata da belirli oranda etki etmeye başlamıştır. Just in time kuralı, üretim alanında stoklamanın yapılmadığı, üretimin talep üzerine gerçekleştiği ve gerektiğinde üretilen değerin hızlıca farklı bir alana aktarılabil-diği üretim rejiminin çalışma prensiplerini temsil etmektedir. Modern alışma hayatında başarılı olmak bu sisteme uyum sağlamak ile yüksek oranda kolerasyonlu olarak belirlenmektedir.

Taylor’ın anlatısındaki yüksek bedel ödeyen çalışanın, fizik eforunu disipline etmesi gerekirken, günümüz çalışanından ilişkileri ve duygulanımları üzerinde kontrol mekanizması gerçekleştirmesi beklenir (Weeks, 2014: 105). Günümüzde alışma hayatına insanı duyguları dâhil etmeme zorunluluğu profesyonellik ifadesiyle kavramsallaştırılmıştır. Profesyonellik kişinin bir işte uzmanlık mertebesini ifade eden bir anlam değil, kişinin çalışma hayatında duygularına hükmetmesini gerekli gören bir öğretinin tanımıdır. “Bir profesyonel gibi davranmak–insanın işinde profesyonel olması- çalışmaya özel yatırım ve onunla özdeşleşmeye; fakat aynı zamanda ona bir tür duygulanımsal mesafe koymayı gerektirir” (Weeks, 2014: 107-108). Yeni kapitalizm kültürüyle birlikte çalışma hayatındaki değişiklikler makineleşmenin ardından ikinci kez karakter üzerine ciddi bir etki yansıtmıştır. Sennett’e (2013) göre, birinci etkide makine ile mücadele eden zanaatkâr yavaş yavaş yok oluyor olsa da makinenin karşısındaki yerini tanımlayabiliyor ve kendini bu duruma göre konumluyordu. Ancak ikinci etki maruz kalanlar tam olarak kendilerini üretimin ne aşamasında konumlandıracağının pek de farkında değil.

¹⁰ Tam zamanında.

1.6.1. Esneklik

“Günümüzde yeni üretim düzenini tanımlamada en çok kullanılan esnek üretim kavramıdır. Giderek yaygınlık kazanan bu üretim biçiminde işin örgütlenmesinin geçmişten farklı olarak çok köklü bir dönüşüme uğradığına tanık olmaktadır” (Bozkurt, 2005: 127). Sennett’e göre, esnek uzmanlaşma, Fordizm’de vücut bulan üretim sisteminin tam antitezidir (2017: 53). Bu yeni üretim tarzı birçok farklı çalışma biçimini de meydana getirmiştir. Part-time, Freelance gibi çalışma yöntemleri esnek uzmanlaşma döneminde meydana gelmiştir. Bu çalışma biçimleriyle değişik vardiya tipleri ve evden çalışma yaygınlık kazanmıştır.

Sennett’e göre, bu durum, her ne kadar esnek-zaman Smith’in iğne fabrikasındaki rutine boyun eğen işçinin sahip olduğundan daha fazla özgürlük vaat etse de, aslında esnek-zamanlı çalışmanın sadece yeni bir kontrol ağı ördüğünü gösterir. “Esnek-zaman işçilerin gelecekte kendilerini neyin beklediğini bildiği yıllık takvimlere benzemez; fakat aynı zamanda, bir şirketin alt düzey çalışanları için toplam haftalık çalışma süresini belirlemesinden de farklıdır” (Sennett, 2017: 60)

Esnek usulle çalışma, işçinin uykusunda, yemeğinde ve dinlenmesinde ciddi bölünmelere yol açmaktadır. Bu çalışma biçimi, sinir sisteminde belirli saatler arası yapılan çalışmadan daha fazla bir gerilime neden olduğundan özel koruyucu önlemler, tıbbi denetim ve geliştirilmiş vardiya sistemi olmadan, işçinin sağlığını ciddi bir şekilde etkileyebilir (Gauzner, 1977: 85; Belek, 2004).

Gauzner’in erken tanısında ifade ettiği üzere esnek üretim rejimi işçinin hayatında Fordist krizleri aratmayacak tahribatlara neden olmuştur. Katı Fordist rejimde işçi çoğu zaman bir üretim bandının karşısında basit işlemleri tekrarlayarak çalışma gününü tamamlıyordu. Sennett’e göre, esnek uzmanlaşmış iş, çalışanın günün tamamını çalışma hayatına göre şekillendirmesini gerektirdiğinden çalışanın belirli bir süre içerisinde yapmış olduğu bir faaliyet olmaktan çıkıp bizzatıhi onun karakteri haline gelmiştir.

Esneklik¹¹ kelimesi, gerektiği durumda hızlıca değişebilme kabiliyeti olarak ifade edilmektedir. Etimolojik anlamı ise, rüzgârda savrulan ağaçların yeniden eski şeklini almasından gelmektedir. Sennett’e (2011: 47)göre, günümüz çalışma hayatında ideal olarak esnek insan davranışının da aynı elastik güce sahip olması, yani değişen

¹¹ <http://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/flexibility> Erişim Tarihi: 05.05.2017

koşullara uyum sağlayarak, onlardan zarar görmemesi gerekir. Fordist üretim rejiminin katı ve tekdüzeliğinden kurtulmaya çalışan günümüz toplumu, daha esnek kurumlar oluşturarak, rutinin yol açtığı kötülükleri yok etmenin yollarını aramaktadır. Ancak esneklik uygulamaları çoğunlukla kişiyi eğen güçler üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Günümüzde esnek kapitalizm olarak nitelenen sistem, bir yandan katı bürokrasi biçimleri diğer yandan rutinin zararları eleştirilir. İşçilerden seri hareket etmeleri, her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları isteniyor (Sennett, 2017: 9).

Sennett'e (2009) göre, bu durum işçinin emeğine yabancılaşmasını da beraberinde getiriyor. Ortaçağ zanaatkarları bir şey ürettiklerinde ürüne kendilerine özgü olan birçok şey katardı. Esnek üretim rejiminde ise işçinin duygularını bile işine taşıması uygun olmayan bir davranış olarak görülebiliyor. Bu dönemin çalışanlarının sahip olduğu beceri çoğu zaman bir ömür boyunca bile yetmiyor çoğu zaman orta yaş sonrasında yeni formasyonlar öğrenmek zorunda kalıyor ve bazen hayatları boyunca birden fazla meslek arasında geçiş yapmak zorunda kalıyor. "Günümüzde esneklik, insanların hayat boyu götürü usulü çalışmaları, parça parça işler yapmaları şeklinde, işe en eski anlamını iade eder" (Sennett, 2017: 10). Böylelikle emek çalışan açısından tanımlanması güç bir hal alır.

"Katı bürokrasi biçimlerini eleştiren ve risk almaya vurgu yapan esnekliğin, insanlara kendi yaşamlarını şekillendirmede daha fazla özgürlük tanıdığı söyleniyor" (Buğra, 2010: 13-14). Sennett'e göre, yeni düzen, sadece geçmişin yürürlükten kaldırılmış kurallarının yerine yeni kontrol biçimlerini geçiriyor. Ancak bu yeni kontrol biçimlerini anlamak oldukça zordur. Çünkü emeğin örgütlenme biçimi değiştikçe emeği denetleme biçimleri de değişmekte ve karmaşılaşmaktadır (Aydoğdu, 2011).

Sennett'e göre, esnek-zaman bir çalışana ödül olarak verilse de, onu şirketin avucunun içine yerleştirir. Örneğin, bütün esnek-zamanlı çalışma türlerinin en esneği olan, evde çalışmayı ele alalım. Bu ödül işverenler arasında büyük bir kaygı yaratır; şirkette bulunmayan çalışanlar üzerindeki kontrolü yitirmekten korkarak, evde çalışanların bu özgürlüğü kötüye kullanacağını düşünürler. Bunun sonucunda, işçilerini denetleyebilmek adına çeşitli kontrol yöntemlerine başvururlar. "Kimi şirket, kişinin büroyu düzenli olarak aramasını ister, kimisi ise çalışanı internet üzerinden gözetim altında tutar; denetmenler e-postaları da sık sık kontrol eder" (Sennett, 2017: 61).

Esnek üretim rejimiyle demir kafes kırılmış olsa da çalışana karşı bir faydası olmamış gibi gözüküyor. Fordist dönemin makineleşmeye karşı hissettikleri korku, Post-Fordist dönemde ise belirsizlik ve risk kültürüne karşı hissediliyor. Rutini yerinden etme vaadiyle gelen esnek üretimde ise çalışmak işçinin hayatının bir parçası değil hayatının tamamı olmuş durumda (Crary, 2015). Sennett'e göre, esnekliğin vaat ettiği özgürlük kavramı gerçek özgürlük değildir. "Kurumlarda işleyen veya bireyin yaşadığı zaman, eskinin demir kafesinden kurtulmuş olsa da, yukarıdan aşağıya işleyen yeni bir denetime ve gözetime tabidir. Esnekliğin zamanı yeni bir iktidarın zamanıdır. Esneklik düzensizlik yaratır, ancak sınırlamalardan kurtulmamızı sağlamaz" (Sennett, 2017: 62).

1.6.1. Emeğin Okunaksızlaşması

Esnek üretim rejiminin ortaya çıkışından günümüze kadar ki sürede çalışma sürekli yeni değişiklikler meydana getirdi. Bu değişiklikler ekonominin küreselleşmesi ile birlikte hızlanarak devam edecek gibi gözüküyor (Smith, 2007: 194).

Bu kültürel ve toplumsal değişimler bizim zamanımızda da sürüyor. Kültürel bakımdan biz de hâlâ mekanik olan karşısında kendi sınırlarımızı olumlu yönden kavramaya çalışıyoruz; toplumsal bakımdan hâlâ teknoloji karşıtlığı ile mücadele ediyoruz; zanaat işi ise hem kültürel hem toplumsal mücadelenin odağı olmaya devam ediyor (Sennett, 2013a: 115).

Esnek üretim rejiminin rüştünü ispatlamış olması, kitle üretim rejiminin tamamen ortadan kalkmış olduğu anlamına gelmez. Fakat kesin olan şu ki, gün geçtikçe emeğin tanımlanması ve çalışmanın ömür boyu aynı şekilde sürdürülen bir durum olmaktan yavaş yavaş çıkıyor. Sennett'e göre, günümüzde sadece bir veya iki kurumun koridorlarından adım adım ilerleyen geleneksel kariyer fikrinden söz etmek mümkün değildir dahası kişinin çalışma yaşamı boyunca becerilerini değiştirmeden ilerlemesi de artık mümkün değildir (2017: 21).

Yeni kapitalizmin örgütlenmesi, hareketsiz kalmayı yok olmakla eşdeğer görüyor. Bu sebeple sürekli risk almayı öğütüyor. Bu risk kültürü modern çağda bireylerin önünü görmesindeki en büyük engeli teşkil ediyor. Bir şeyleri riske etmiş olmak insanların tüm hareketliliklerini kısıtlıyor. Sennett'e göre bu belirsizlik ortamı emeğin okunaksızlaşmasına sebep olmaktadır. Bugünkü belirsizliğin garip yönü, bunun hiçbir korkunç tarihi felaket olmadan var olmasıdır; belirsizlik güçlü kapitalizmin gündelik işleyişine sinmiştir. Günümüz kapitalizmin de belirsizlik yaygın bir durumdur. Belirsiz çalışma ortamları kişilerin geleceğe dair güvenle bakmasına da engel oluyor. "Uzun

vade yok anlayışı uzun vadede kişinin davranışını yolundan saptırıyor, güven ve sadakat bağlarını zayıflatıyor; iradeyle davranışı birbirinden koparıyor” (Sennett, 2017: 30).

Sennett “*Karakter Aşınması*” (2017) adlı kitabında emeğin okunaksızlaşmasını yıllar önce bir mülakat yapmak için uğradığı fırına yirmi beş yıl sonra yeniden uğradığında karşılaştıkları üzerinden aktarmaktadır. Sennett fırına ilk gittiğinde, oldukça sıcak ve gürültülü bir ortamla karşılaşır. Bu fırın içerisinde maya kokusunun hâkim olduğu, hamurun ilkel hamur dövme makineleriyle hazırlandığı kısacası geleneksel yöntemlerle ekmeğin üretildiği bir mekân olarak aktarılıyor. Sennett’e göre, geleneksel yöntemin kullanıldığı bu fırında işçiler arasındaki bağlılık ve çalışma esnasında birlikte hareket etme seviyesi oldukça iyidir ve ekmek üretimi esnasında aralarındaki uyum kusursuza yakındır (2017: 68).

Yirmi beş yıl sonra fırına ikinci ziyareti sırasında Sennett, fırın esnek uzmanlaşma prensiplerine entegre hale gelmiş ve bir çok ürününü otomatik makineler yardımıyla ürettiğini, fırının eskiye nazaran çok daha aydınlık ve ferah bir ortam olduğunu belirtiyor. Fırın eskiye nazaran daha genç insanları çalıştırmakta ve bu insanlar yarı zamanlı çalışmaktadır. Sennett’e göre, bir karşılaştırma yaptığına teknolojik aletler vasıtasıyla ekmek üreten işçiler eskilere göre kendini alçalmış hissetmekte ve toplumsal konumunu tarif etmekte güçlük çekmektedir.

Sennett’e göre, fırında olup bitenler operasyonel açıdan berrak olsa da duygusal açıdan tamamen okunaksızdır (2017: 70). Bunun sebebi bilgisayarın üretim sistemine dâhil olmasıyla birlikte işçiler ekmeğin üretim sürecine hiçbir şekilde dâhil olamıyordu. Ekmek artık fırın işçileri için ekrandaki bir görselden ibaretti. İşçilerin ekmeği üretmek için tek yapması gereken ise ekrandaki semboller arasında seçim yapmak ve ekmeğin hazırlanmasını beklemektir. Sennett’e göre, bu şekilde bir üretim işçilerin yorulmasının önüne geçmiş olsa da, işçiler artık ekmeğin nasıl üretildiğini bilmiyordu. Bunun yanında bilgisayar sisteminde bir hata olduğunda işçiler bilgisayara müdahale edebilecek bilgiye de sahip değillerdi. Bu duruma karşı tek çözümleri bilgisayarı yeniden başlatmak olan fırın işçilerinin geleneksel yollarla ekmek yapması mümkün değildi. Fırının yeni işçileri vasıfsız ekmek satıcıları olmanın ötesine geçemiyordu (2017: 70).

Sennett'in (2017) yaptığı mülakatlarda fırın işçilerinden hiçbiri kendisini fırın işçisi olarak tanımlamamıştır. Neredeyse tamamı bu işi geçici bir iş olarak görmekte ve en kısa zamanda bu fırından kurtulmayı umut etmektedir. “Heykeltıraşlıktan tutun garsonluğa kadar bütün mesleklerde insanlar kendilerini zorlu, güç işlerle özdeşleştirir” (Sennett, 2017: 74). Her meslek çalışanı kendi yaptığı işi büyük göstermekten memnuniyet duymaktadır. Böylece zor bir işi başaran biri olarak kendini değerli atfetmektedir. Sennett işçilerin kendini fırına ait hissetmemesini ekmek üretim bilgisayarlarının kullanıcı dostu olmasına bağlamaktadır. Sennett'e göre, “her şey bizim için basit hale getirildiğinde zayıf düşeriz; yaptığımız şeyi kavrayamadığımız için, işle olan bağımız yüzeyselleştir” (2017: 77). İşçilerin başına gelen de tam olarak buydu. Sennett'e göre, kullanıcı dostu makineler sıradan bir insanın birkaç deneme ile işi kavrayabileceği makineler olduğundan emeği de değersizleştiriyordu. Birçok farklı dili konuşan insanın çalıştığı fırında ekmek üretim makinelerinin herkes tarafından kolayca kullanılabilecek bir ara yüz ile çalışıyor olması işçilerin kendisini ekmek üreticisi olarak tanımlamasına engel oluyordu.¹²

Sennett işçilerin farklı kelimelerle aslında aynı şeyi ifade etmek istediklerini belirtmektedir. Fırında çalışan işçiler, fırıncılık, ayakkabıcılık, matbaacılık işleri arasında bir fark görmüyordu. Bunun sebebi hepsinin hayatının sonuna kadar bu fırında kalmayacağından emin olmasıydı. Sennett'e (2017: 73) göre, modern çalışma hayatında insanların mesleki kimlikleri son derece zayıf... Esneklik öncesi üretici kuşağıyla karşılaştırıldığında ise bu kuşak emeğe karşı son derece kayıtsızdır.

İğne fabrikasında, işçiden saklanan hiçbir şey yoktu; fırındaysa işçilerden saklanan çok şey var. İşçilerin yaptığı iş hem açık hem de anlaşılmaz. Esneklik süreci, yüzeyle derinlik arasına bir duvar örüyor; esneklik rejiminin zayıf kulları sadece yüzeyle olanları kavrayabiliyor (Sennett, 2017: 77).

Hiç kimse Fordist çalışma düzeninin çalışanlara yaşatmış olduğu zorlukların geri gelmesini istemeyecektir. Ancak ifade edilmelidir ki Fordist üretim rejimi emeğin tanımlanmasını günümüz toplumuna göre çok daha koylaydı. Henry Ford' un fabrikasında montaj hattının önünde saatlerce durarak aynı rutin hareketi gerçekleştiren işçi, kendisini bir otomobil zanaatkârı olarak tanımlıyor ve bu durum onun toplumda

¹² Mülakatlar esnasında bir işçi; Sennett'e, 'eve gidince güzel ekmek pişiririm, tam bir fırıncı kesilirim. Buradaysa yaptığım tek şey birkaç tuşa basmak' demiştir (Sennett, 2011: 73).

hak ettiği saygıyı görmesini sağlıyordu. Fakat çalışma bugün aynı değere sahip bir saygınlık ifade etmemektedir (Sennett, 2000: 56).

Tüm bunların ötesinde, kitlesel üretim sürecinde işçinin kaderi dolaylı yoldan olsa da işçinin elinde şekilleniyordu. Çalışan belirli oranda geleceğini şekillendiriyor başarısı ve başarısızlığı kendisinden beklenen işleri yapıp yapmadığıyla belirleniyordu. Sennett’ e göre, günümüzde ise çalışan kendisi ve geleceği hakkındaki konularda çok az derecede söz sahibidir. Firmalar yeniden tasarlandığında ya da firmaların çalışma alanı değiştiğinde çalışanların kendilerine ne olacağı konusunda genellikle hiçbir fikri olmamaktadır, çünkü günümüz şirketleri yeniden yapılanmasının modern biçimleri, firmanın iç işleyişinden çok, finans piyasalarında üretilen borç senetleri ve hisse bedeli değeri tarafından belirlenmektedir (Sennett, 2011a: 39). Böylece zanaatkârların geleceğini şekillendirmede kendi emeklerinden çok, şirketlerin ekonomik durumu etkin rol oynamaktadır.

Sennett okunaksızlığı, üretim süreciyle sınırlı tutmuyor. “Modern toplumsal gerçekliğin büyük kısmı, ondan bir anlam çıkarmaya çalışanlar için okunaksız” (Sennett; 2011a: 15). Çağımızın bireyleri ise bu okunaksız kültürün karşısında oldukça savunmasız ve yalnızlaştırılmış bir halde. Bu savunmasızlık bireyin en çok karakterini etkiliyor. Çalışma artık belirli saatler arasında yapılan ticari bir etkinlik olmaktan çıkıp, kişilerin hayatlarının bir parçası halini aldı. Sennett’e (2017) göre, esnek üretim rejimi, yüzergezer ekonomi ve belirsizlikle dolu iş hayatı çalışanın karakteri üzerinde kalıcı etkiler bırakmıştır.

1.7.Dönüşen Çalışma Kültürünün Kişilik Üzerine Etkileri

“Eski İngilizce kullananların “karakter” kelimesinin anlamı konusunda hiçbir şüphesi yoktu: Karakter, kendi arzularımıza ve diğer insanlarla aramızdaki ilişkilere yüklediğimiz etik değerdir” (Sennett, 2011: 10). Esnekliğin getirdiği çalışma rejimi ise karakterin iş hayatıyla birlikte şekillenmesini öngörüyor. Modern çalışma kültürünün akışkan rolü en fazla kişinin karakterine baskı yaparak ilerliyor. Bu durum en bariz halleriyle işe yaramazlık kâbusu ve karakter aşınması olara karşımıza çıkıyor. İşe yaramazlık kâbusu modern çalışma hayatının ekonomik yapılanmasından dolayı çalışanın yaşamış olduğu özgüven kaybı duygusunu ifade ediyor. İşe yaramazlık kâbusu

çoğu zaman çalışma hayatının bireylere yaşatmış olduğu belirsizlik halinin ardından bir kriz durumu olarak meydana gelmektedir. İşten çıkarılma ve pozisyon değişimi işe yaramazlık kâbusunu tetikleyen durumların en belirgin olanlarıdır. Karakter Aşınması ise daha farklı bir durumu ifade ediyor. Karakter Aşınması kavramı kişi iyi bir iş ve başarılı bir kariye sahibi olsa bile kişinin karakteri üzerindeki otoritesinin yitimini ifade etmektedir.

1.7.1. İşe Yaramazlık Kâbusu

İşe yararlık herkesin hoşuna gideceği, bir işi başarmış olmanın sağladığı doyum duygusunu ifade etmektedir. Bir işe yaramazlık ise, en basit anlamıyla kendisine verilen görevi başaramamak anlamına gelir. Daha geniş anlamında ise kişinin kendisini kabiliyetsiz olarak görmesi anlamına gelmektedir. İşe yaramazlık kâbusu kitle üretim aşamasıyla birlikte çalışma hayatının bireylere hissettirdiği duyguların arasına katılmıştır. Sennett'e (2011a, 2017) göre, çalışma hayatının geçirmiş olduğu dönüşümler iki farklı çeşit işe yaramazlık duygusunu bireylere yaşatmıştır. İlk işe yaramazlık kâbusu, otomasyon düzeninde makinenin üretime dâhil olmasıyla işçinin üretim alanındaki yerini sorgulamasıyla gerçekleşmiştir. İkinci işe yaramazlık kâbusu ise, esnek ekonominin üretime girmesiyle işçinin emeğine yabancılaşmasıyla meydana gelmiştir.

On sekizinci yüzyıl Sanayi Devrimi'nden bu yana, makineler sanatçı-zanaatkarların çalışmalarını tehdit eder görünmekteydi. Bu tehdit fiziksel düzlemde ortaya çıkmıştı; sanayi makineleri asla yorulmuyordu, aynı işi hiç şikâyet etmeden saatler boyunca yapabiliyordu (Sennett, 2013a: 56-56).

Makineler insanların karşısında birçok avantajı barındırmaktadır. Dahası makinelere yatırım yapmak daima insanlara yatırım yapmaktan çok daha karlı bir durum olarak algılanmıştır. Üretimin birçok alanında tercih edilen bu makineler yalnızca zanaatkarı yerinden etmekle yetinmedi, makineler zamanla zanaatkarlık kavramını gereksiz bir uğraş haline getirdi. Çünkü makinenin olduğu yerde elin bir değeri bulunmamaktaydı.

“Makinelerin insanların yerine geçeceği korkusu sanayi devriminden öncelere dayanmaktadır” (Havermann, 1990; Frankel: 1991). Buharla çalışan ilk dokuma tezgâhlarının ortaya çıkışı Fransız ve Britanyalı dokumacılar arasında ayaklanmalara neden olmuştur (Hobsbawm, 2013: 38-39). Benzer şekilde Vaucanson'un dokuma tezgâhlarına Lyonlu dokumacıların nasıl tavrı aldığını daha önce görmüştük.

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise insanların yaptığı karmaşık işlerin makineler tarafından yapılmasıyla insanların vasıfsızlaşacağı, düşük ücretli, rutin görevlere indirgenmesi aynı zamanda zanaatkârın sosyal statüsünü de ortadan kaldıracaktı (Sennett, 2011a: 60; Katznelson & Zolberg, 2012: 60).

Sennett'e göre, makinelerin endüstride önemli hale gelmiş olması tarihte ilk kez zanaatkâra emeğini sorgulatmıştır. Üretimin makineler yoluyla el emeğinden daha kaliteli yapıldığı bir dönemde hiç kimse yeri doldurulamaz değildir (2012: 199). Sanayi devrimine kadar bir şeyler üretmenin yegâne kriteri olan zanaatkâr, sanayi devriminden sonra makinenin bir parçası halini almıştır (Raunig, 2013). Bu durum modern işçiyle makineyi karşı karşıya getirdi ve makineler büyük oranda baskın çıktı. Birinci işe yaramazlık duygusu bu şekilde gerçekleşmiştir.

Sennett'e (2017) göre, ikinci işe yaramazlık kâbusu ise, esnek ekonomi rejimiyle başladı ve etkileri günümüzde dahi devam ediyor. 19. yüzyıl zanaatkârlarının işe yaramazlık kâbusu karşısında mücadele etmeleri gereken tek şey makine idi. Oysa günümüz çalışanı işe yaramazlık kâbusunu yaşamamak için makinelere ek olarak çok farklı etkenlerle mücadele etmek zorundadır.

Modern işe yaramazlık kâbusunun kendisini belirgin bir şekilde hissettirdiği alanların başında yetenek-beceri kavramı geliyor. İçinde bulunduğumuz çağ daha önce görülmemiş bir hızla hareket ediyor. Bu durum toplumsal hayatın her yönüyle alakalı birçok şeyi bir anda değiştirebiliyor ya da işe yaramaz hale getirebilir. Böyle bir hareketliliğin takibi ise her zamankinden daha zordur. Modern ekonomi ise bu dünyada yetenek kavramını tecrübeye değil genç ve dinamik kalmaya atfetmiş durumda. Sennett geçmişte edinilmiş bilgilerin geleceğe dair pek katkı sağlayamamasına ve deyimin değerinin azalmasını 'becerilerin tükenişi' olarak tanımlamaktadır. "Becerilerin tükenişi, sadece teknik işlerde değil, tıpta, hukukta ve çeşitli zanaatlarda da hızlanıyor... Yani, bir beceri edindiğinizde, elinizde ömür boyu sahip olacağımız bir şey olmuyor." (Sennett, 2011a: 63) 19. Yüzyılda herhangi bir otomobil fabrikası bir otomobil ürettiğinde onu nesillik olarak görüyordu, oysa günümüzde bir otomobil ortalama bir ya da iki sene otomobil galerilerinde kalabiliyor. Akıllı telefonlar ve bilgisayarların raf ömrü ise yalnızca üretildikleri mevsim periyoduyla sınırlı.

Sennett'e göre, genç orta sınıf üniversite mezunlarının iş yaşamı boyunca on iki kere işveren ve en azından üç defa da temel yeteneklerini değiştirmesi, olası

senaryolardandır. Kırk yaşına kadar yararlandığı yetenekleri artık okulda öğrendikleri değildir (2012: 199). Kişi böyle bir hız yakalamadıkça mevcut üretim hızına ayak uydurması pek mümkün gözükmemektedir. Bu durumun bekli de en olumsuz yansıması, şirketlerin orta üzeri yaşına gelmiş çalışanıyla üniversiteden yeni mezun çalışanını aynı konumda tutmasıdır. Örneğin kırklı yaşlarını aşmış bir yazılım uzmanı eğer çağının yeniliklerine cevap verecek şekilde bir çalışma düzenine ayak uyduramıyorsa, geçmişteki başarılarının tamamı yok sayılıyor ve kişi başarısız olarak görülmektedir (Glaser, 2013: 12-13). Modern işe yaramazlık kâbusuna yakalananların geneli bu sorundan muzdariptir.

Modern çalışma hayatının işçilerden beklentisi çağı takip etmek ve yetenekleri canlı tutmakla sınırlı değil. Bunun yanında duygularına hâkim olabilmesi ve yerine göre davranmayı öğrenebilmesi de gerekiyor. Modern ekonomi tüm bu isteklerini kısa bir süre içerisinde gerçekleştirebilenleri başarılı kılıyor. Sennett'e göre,

projelerin ve görevlerin ardı ardına dizilmesi de bir kimsenin bir şeyi sırf güzel olduğu için yapması şeklindeki inancı köreliyor. Bu ihtimal karşısında zanaatkârlık özel olarak kırılgan bir yerde duruyor; çünkü zanaatkârlık alışkanlık ve yavaş öğrenme süreci üzerinde yükseliyor (2013a: 345-346).

Günümüz toplumunun işçileri birkaç kuşak öncekiyle karşılaştırıldığında çok daha eğitilmiş ve vasıflı olma imkânına sahiptir. Fakat çalışan bilgi ve becerisini ne kadar arttırsa da güncellenmeyen bilgi işçiye bir vasıf kazandırmamaktadır. Sennett'e göre, günümüz toplumunun üretim biçimi çalışanların kurumlarla arasında bir ilişki kurmasını engelliyor. Bu kurumlar aynı şekilde çalışanların birbiri arasında duygusal bağ kurmasını da öngörmüyor. Bunun yerine profesyonellik, prototip emek ve herkesle çalışabilme kabiliyeti günümüz üretim sistemi için önemli durumda. Bağlanmanın olmadığı bir çalışma hayatında karşılıklı güven ilişkileri de yok oluyor. Böylelikle yetenek ve tecrübe de ikinci plana atılıyor ve bu durum çalışanın özgüvenini zedeliyor.

Sennett'e göre, işe yaramazlık bağımlılığa, yetersizlik muhtaçlığa yol açar (2011a: 66). Bu bağımlılık temelde belirsiz ekonominin formundan kaynaklanıyor, kişiler ne kadar donanımlı olursa olsun çalışma hayatının isteklerine tam olarak karşılık veremiyor. İşe yaramazlık kâbusu kişinin özgüvenini yok ediyor ve bu durum kaçınılmaz olarak karakterin olumsuz etkilenmesine sebep oluyor. İşe yaramazlık kâbusu modern çalışma hayatının taleplerini karşılamakta güçlük çeken bireyin maruz kaldığı durumu ifade

etmektedir. Sennett’e göre, çalışma hayatının kişilik üzerine etkileri yalnızca başarısızlık durumlarında meydana gelmemektedir. Modern çalışma hayatında kişi başarılı bir kariyere sahip olsa da çalışma hayatının etkileri kişinin karakterine zarar vermektedir. Sennett, bu durumu “karakter aşınması” kavramıyla açıklamaktadır.

1.7.2. Karakter Aşınması

Richard Sennett karakter aşınmasını modern çalışma hayatının kişilik üzerinde yarattığı en büyük tahribat olarak tanımlamaktadır. Sennett’in yaklaşımında karakter aşınması çalışma hayatının çalışanlar üzerindeki kötü etkilerini tamamlayan ve toplumsal hayata etkileri en bariz şekilde görülebilecek bir durumdur (Smith,2007). Sennett ‘*Karakter Aşınması*’ (2017) adlı çalışmasında karakter aşınması halini çalışmaları esnasında tanışmış olduğu bir baba ve oğlun çalışma hayatlarını karşılaştırarak değerlendirmektedir. Baba ve oğul arasında sadece bir kuşak fark olmasına rağmen ikisinin çalışma hayatını anlamlandırmaları arasındaki farklılık bir nesillik bir zamana sığmayacak kadar farklıdır. Sennett’in “*The Hidden Injuries of Class*” (1972) kitabını hazırladığı sırada tanıştığı temizlik görevlisi Enrico, tuvalet temizliği ve yer silme işi yaparak geçimini sağlayan bir işçidir. Enrico, toplumsal konum olarak alt sınıfa ait olmasına rağmen, çalışma hayatı oldukça doğrusal şekilde yol almaktaydı. Enrico’nun düzenli bir çalışma hayatına sahip olması ve sahip olduklarıyla mutlu bir yaşam sürmesi Sennett’ in dikkatini çekmiştir.

Enrico’nun çalışma serüveni netliklerle doludur, Enrico on beş yıllık birikimi sayesinde ailesine bir ev alıp ailesini daha iyi bir mahalleye taşımıştır. Sennett’e göre, Enrico’nun sürprizlere yer olmayan bir hayatı vardı. Enrico kazancını ve giderlerini önceden biliyor ve tasarruflarını ona göre ayarlayarak geleceğini şekillendirebiliyordu. Enrico görüşmeler esnasında ne zaman emekli olacağını ve emekli olduğunda ne kadar para alacağını dahi önceden hesaplayabildiğini aktarmıştır. Sennett’e göre, bu hademenin, yaşamış olduğu tüm sorunlara rağmen en büyük başarısı kendi hayatını kendisinin yazdığını hissediyor olmasıydı. Bu durum her ne kadar toplumsal hiyerarşinin alt basamaklarında farkında olsa bile ona ciddi anlamda özgüven sağlıyordu (2017: 15).

Enrico toplumda belirli bir yer edindiğini düşündüğü halde, oğlu Rico’nun aynı yaşamı tekrar etmesini kesinlikle istemiyordu. Enrico oğlunun, en gerçekçi yoldan eğitim ile

sınıf atlamasını ve kendisi gibi mavi yakalı olmaması için eğitimine önem vermekteydi Rico okuldan eve gelip matematik çalıştığı zamanlarda, Enrico sık sık “*oğlumun söylediği kelimelerin bir tekini bile anlamıyorum*” diye övünürdü (Sennett, 2017: 14).

On beş yıl sonra Sennett bir havalimanında Rico ile karşılaştırmıştır. “Havaalanının bekleme salonunda gördüğüm Rico, babasının hayallerini gerçekleştirmişe benziyordu. Güzel bir deri çantada bilgisayarını taşıyor, benim paramın yetmeyeceği bir takım elbise giyiyor ve armalı bir yüzük takıyordu” (Sennett, 2017: 13). Rico, görünüşe göre babasının onun hakkındaki hayallerini gerçekleştirmiş ve babasının sahip olduğundan daha iyi bir işe sahip olmuştur. Üniversite de elektrik mühendisliği bölümünü tamamlayan Rico, Silikon Vadisi’nde teknoloji danışmanı olarak işe başlayarak beyaz yakalı sınıfına adım atmıştır.

Sennett’e göre, Rico, babasının iş hayatını tasavvur ederken öne sürdüğü deneyim, ustalık ve kalıcılık kavramlarının aksine, bürokrasi zırhına bürünmüş insanlardan nefret ediyor; bunun yerine, değişime açık olmak ve risk almak gerektiğine inanıyordu.¹³ Rico bu şekilde iyi para da kazanmış; babası ücret hiyerarşisinin en altında bir gelire sahipken, Rico ilk yüzde 5’lik dilime fırlamıştı (2017: 19).

Ancak iyi para kazanmış olması Rico’nun toplumsal hayatla babası kadar sıkı bağlar kurabildiği anlamına gelmiyordu. Rico on dört yıllık çalışma hayatı boyunca dört kez taşınmak zorunda kalmış ve birçok kez girdiği işlerden kendi beceriksizliğine bağlı olmayan sebepler yüzünden çıkarılmıştır (Sennett,2017: 17). Rico’nun taşındığı her yeni yerde komşuları onu bir yabancı olarak tanımlamış ve sanki hiç geçmişi olmayan biri gibi karşılamıştır. Komşularıyla arasında ilişki olmadığı gibi, modern çalışma hayatının dayatmalarına uygun davranmak adına Rico ofis içerisinde de sıkı dostluklar kurmaktan daima çekinmiştir. Yoğun iş temposu dolayısıyla ofis dışında da pek arkadaşı bulunmamaktadır. Oysa babası Enrico geniş dostlukların kurulduğu bir mahallede oturuyor ve temizlikçilerden oluşan sendika da cemaat duygusunu olabildiğince derinden yaşayabiliyordu. Enrico’nun sahip olduğu dostluklar kendisine kamusal alanda kendisini önemli hissettiriyor ve ekonomik kazanç kadar önemli oranda bir özgüven bahşediyordu (Sennett, 2017: 19).

¹³ Mülakat esnasında Rico, Sennett’in bir profesör olmasını, monoton yaşam tarzı, düşük maddi gelir ve toplumsal statü açısından değerlendirdiğinde saygın bir meslek olarak görmediğini ifade etmiştir (Sennett, 2017: 27).

Günümüz ekonomisinin daha önce görülmemiş derece tüketici odaklı olması, sürekli bir değişim arzusunun da temelini oluşturuyor. Sennett'e göre, "uzun vade yok" sloganı bu değişim arzusu ve yeni çalışma düzenini en iyi tanımlayan ifadedir. "Günümüzde, en az iki yıllık üniversite eğitimi almış genç bir Amerikalı, çalışma yaşamı boyunca en az on bir defa iş değiştirmeye ve bu kırk yıllık sürede en az üç defa temel becerilerini yenilemeye hazır olmalıdır" (Sennett, 2017: 21). Daha önce bahsettiğimiz 'becerilerin tükenişi' tam da bu anlama geliyor ve kişi zaman içerisinde kendini yenileyemediğinde modern çalışma hayatında başarısız sayılıyor. Sennett'e (2017) göre, modern çalışma hayatında yenilenmesi gereken yeteneklerin çoğu maddi olmayan kültür öğeleriyle ilgilidir. Bu durum kaçınılmaz olarak çalışma hayatının karakter üzerinde yarattığı hasarları daha derin hale getirmektedir.

Uzun vade yok ifadesiyle somutlaşan maddi kültür, Rico'nun kendi karakterini ve ailesiyle arasındaki ilişkileri düzenleme kabiliyetini de hasara uğratiyordu. Bağlılık ve sadakat konularını ele alacak olursak; "Uzun vade yok" toplumsal ilişkilerde güveni, sadakati ve karşılıklı bağlılığı aşındıran bir ifadedir (Sennett, 2017: 23). Uzun vade yok sloganı aile ilişkilerine aktarıldığında ise '*bırak git*', '*kendini adama*' ve '*fedakârlıkta bulunma*' anlamına gelir (Sennett, 2017, 24). Rico tıpkı babası gibi yeni ekonominin yüzergezer değerlerinin aksine, sorumluluğu, güvenilirliği, bağlılığı ve hayatta bir hedef sahibi olmayı vurgulaması gerektiğinin farkındadır. Fakat bunların hepsi de uzun vadeli erdemlerdir (Sennett, 2017: 25). Sennett'e göre, Rico işyerinde başarılı olmasını ya da en azından ayakta kalmasını sağlayan ilkeler, iyi bir ebeveyn olmak konusunda hiç yardım sunmuyordu. Çünkü çalışma hayatının öğütleri hiçbir şekilde bir ailenin çocuklara öğütlemesi gereken duygularla örtüşmüyordu. Rico, sık sık ailesine yeterli zaman ayıramadığından şikâyet etmekte ve ailesine yeterli zaman ayıramamaktan kaygı duymaktaydı. Rico her ne kadar oğluna ve kızına hayatta kararlı ve hedef sahibi olmanın iyi şeyler olduğunu öğütlemek istese de, kendi hayatıyla buna örnek olamadığını düşünüyordu. Sennett'e göre, Rico'nun en büyük endişesi sergilediği çalışma hayatının etik değerler taşımaması sebebiyle çocuklarına örnek olarak gösteremeyeceği ve çocuklarının ilerleyen yaşlarında onlar için bir rol-model olamayacağıydı (2017: 25-26).

Sennett e göre, Rico yıllar öncesinden emeklilik tarihini ve alacağı parayı bile hesaplayabilen babasının aksine kendi hayatı üzerindeki kontrolü yitirdiği korkusunu sürekli yaşamaktadır. Rico’nun kontrolü kaybetme korkusu sadece işinde iktidarı yitirme kaygısından çok daha derin anlamlar ifade etmektedir. Rico sık sık çocukları için kendi babasının onun için ifade ettiği şekilde bir anlama sahip olamayacağından ve babasının yaşadığı gibi huzurlu bir emeklilik sürecini yaşayabileceğini hayal edememekten yakınmaktaydı. “Rico, modern ekonomide ayakta kalabilmek için yapması gereken şeylerin ve yaşayış tarzının kendi duygularında, iç dünyasında sürüklenmeye yol açacağından korkuyordu” (Sennett, 2017: 18-19).

“Daima kısa vadede yaşayan bir toplumda uzun vadeli hedefler nasıl güdülebilir? Kalıcı toplumsal ilişkiler nasıl sürdürülebilir? Kısa epizotlardan ve fragmanlardan oluşan bir toplumda, kişi nasıl bir kimlik anlatısı ve yaşam öyküsü geliştirebilir?” (Sennett, 2017: 25). Rico’nun yaşamış olduğu karakter aşınması da bu sorulara cevap verememesinden kaynaklanıyordu. Görünürde Rico çok başarılıydı, bir hademe olan babanın yetiştirdiği elektronik mühendisi olarak sınıf atlama macerası oldukça başarılı tamamlanmıştı. Ancak Rico ne hayatının ne de ailesinin üzerinde kendi otoritesini hissedemiyordu. Başarılı olduğu yüzer-gezer ekonomi kendisinde de yüzer-gezer bir karakter oluşturmuştu.

Sennett karakter aşınması kavramını Rico üzerinden açıklarken, Rico’nun zaman, mekân ve iş konusundaki deneyimlerinin de, duygusal tepkilerinin de sırf ona özgü olmaması olarak belirtiyor. Sennett’e göre aslında Rico modern çalışma hayatıyla bir şekilde ilintili olan herkesin halinden bir parça yansıtmaktadır (2017: 30). Sennett’in anlatısında, ilk atölye deneyimlerinden başlayarak günümüz çalışma hayatına kadar geçen süreçte, Vaucanson’un icat etme merakı, Taylor disiplin ihtiyacı, Pullman kasaba sakinlerinin maruz kaldığı aşırı denetim, Ford Fabrika işçilerinin yaşadığı ağır çalışma koşulları ve Rico’nun hissettiği karakter incinmelerine kadar herkes aslında bize dair bir şeyler anlatmaktadır. Sennett’e (2009) göre; kişinin gündelik hayat ihtiyaçları uğruna çalışma ihtiyaçları devam ettiği sürece, kişiliğinden ödün verme durumu da devam edecektir. Sennett, çalışma hayatında incinmemenin yolu olarak çalışma hayatına daima sorgulayarak yaklaşmayı ve kamusal alanda sıkı dostluklar kurmayı bir çözüm olarak

görüyor. Bu bölümün ardından Sennett'in kent olgusuna yaklaşımı ve kentin geçirdiği dönüşümlerin toplumsal etkileri değerlendirilmeye çalışılacaktır.

BÖLÜM 2: RICHARD SENNETT'İN KENT'E YAKLAŞIMI

“Toplumbilimsel açıdan kenti tanımlama girişimlerinde kentten, genellikle nüfus birikiminin, uzmanlaşmanın, işbölümünün, sanayileşmenin, ikincil ilişkilerin yoğun biçimde yaşandığı bir yer olarak söz edilir” (Duru & Alkan, 2002:7). Fakat buna rağmen tüm bu gelişimlerin gerçekleştiği yeri kent olarak tanımlamak mümkün değildir. Nihayetinde kent tüm bu değişikliklerin yaşandığı yer olmaktan daha fazlasıdır.

“Kentten bahsetmek insanın varoluşundan beri yaşadığı tüm kademeleri göz önünde bulundurmayı gerektirmektedir” (Duru & Alkan, 2002: 7-8). Çünkü kent insanlık tarihi boyunca bireylerin çeşitli ihtiyaçlarına hizmet etmiş ve bireylerin tercihlerine göre şekillenmiştir. Bu doğrultuda kent insanlık tarihi bakımından oldukça önemli bir kavramdır. Bu sebeple kentlerin tarihi aynı zamanda insanlığın da tarihidir. Sırasıyla avcı-toplayıcı toplum, göçebe yaşam tarzı ve toprağın ehlileştirilmesinden sonra başlayan yerleşik yaşam biçimlerinin tamamında kentsel mekân eşit derecede önemli rol oynamıştır. Bu sebeple kent, tarihin birçok farklı bölümünde farklı çalışma disiplinleri tarafında inceleme konusu olmuştur.

Pozitif bilimler tarafından ele alındığında genellikle, kentler sahip oldukları tabiat üzerinden tanımlanmıştır. Pozitif bilimler açısından kentlere biçilecek olan tarihsel rol kentin sahip olduğu coğrafi konumla yüksek oranda ilişkilidir. Şehrin etkilendiği coğrafi konum bir şehrin atmosferik ortamını belirlemektedir. Buna göre şehir doğal ortamı ile içinde barındırdıklarının etkileşim ve mübadele şekillerini de belirlemektedir. Kentlerin konumu içinde barınan insanların hayat tarzlarını şekillendirmiştir. Ticarete elverişli bir coğrafya da bulunması kent sakinini tüccar haline getirirken kentin tarıma elverişli bir arazide konumlanması yurttaşları iyi birer tarım işçisi yapmıştır. Dolayısıyla kent içinde bulunduğu yapısal konumunun dışında değerlendirilememektedir (Park&Burgess, 2015: 222).

Sosyal bilimciler tarafından ele alındığında ise, kentler sahip oldukları coğrafi konumdan ziyade içinde barındığı insan topluluğunun nasıl bir toplum halini aldığını, toplumsal düzeni nasıl sağladığını, gündelik hayat içerisindeki tüm yapıp etmelerini ve toplumsal ilişki biçimlerini ele almaktadır. “Sosyal bilimciler için kent kentlilerin karşılıklı etkileşimlerinden oluşan ve canlılığını sürdüren bir ilişkiler yumağıdır” (Helle,

1996: 71). Bu sebeple sosyal bilimciler için kent bu karmaşık ilişkilerin yaşandığı alana ev sahipliği yapmaktadır. Sosyal bilimciler kent üzerinde çalışırken onu değerli kılanın yapısal özelliklerinden ziyade içinde barındırdığı insanların toplumsal yaşam biçimleri olduğu konusunda genellikle uzlaşmaktadır. “Kent bir yapılar yığınınından çok, birbiriyle ilişkili ve sürekli etkileşim içinde olan bir işlevler kompleksidir; tek başına bir güç yoğunlaşması değildir, aynı zamanda bir kültür kutuplaşmasıdır” (Mumford, 2013: 108).

Tarih boyunca kentler üzerine farklı disiplinlerde birçok araştırma yapılmıştır. Bu farklı türdeki araştırmalar; kentte yaşayan bireylerin davranış kalıplarında kent yaşamına özgü değişimleri, kentte ortaya çıkan sınıfsal ayrımlar, kentte güvenlik ve yönetim sorunları, kent coğrafyasının getirdiği gündelik yaşam sorunları gibi birçok farklı alanda yapılmıştır (Duru & Alkan, 2002: 8). Hatt & Reiss’e (2012) göre, kent üzerine yoğunlaşan ilk çalışmalar, nüfus yoğunlaşması ile birlikte gerçekleşen yeni kent düzenini tanımlamak gayesiyle gerçekleşmiştir. Bu ilk araştırmaların temeli genellikle ekonomik sorunlar olmuştur. Aynı zamanda ilk çalışmalar kenti tehditlere karşı savunma ve yönetim açısından daha kolay kontrol altına alma üzerinedir (Hatt&Reiss, 2002: 140). Bu alanda en ünlü çalışma Weber’in (2010) çalışmasıdır. Weber çalışmasında neredeyse şehri tamamen kent duvarları ve duvarların işlevleri üzerinden yorumlamıştır.

Kentin günümüz anlamına yakın bir biçimde ele alınması 18.yy başlarından itibaren gerçekleşmiştir. Bu durum kent nüfusunun artması ve kentlerin ticaretin kalbi haline gelmesinden kaynaklanmıştır. Şüphesiz ki daha önce de kenti sosyolojik bir kavram olarak açıklayan eserler bulunabilir fakat 18. yüzyılın ardından kent, içerisinde barındığı sosyolojik etkenlerin göz ardı edilerek değerlendirilemeyecek bir alan haline gelmiştir. Bu yeni yazın deneyimi şehri salt coğrafi perspektifte anlamanın yanı sıra aynı zamanda sosyolojik bir olgu olarak da anlamanın yolunu açmıştır. Bu alanda eskiden tehlikelerden korunma amacıyla kurulan kent artık içerisinde bulunan insanların mübadeleleri ve bu mübadelelerin bireylerde oluşturmuş olduğu sosyo-psikolojik durum ile incelenmeye başlamıştır.

Richard Sennett, kent kavramını ele alırken, kentin coğrafi konumu ve kentsel tasarımını göz ardı etmeksizin temelde kentli bireyin gündelik yaşantısına

odaklanmaktadır. Sennett'in kentler bağlamında asıl sorunsallaştırdığı mesele; günümüz kenti bireyinin kentteki yaşam tarzları, etkinlikleri ve tüm bu yapıp etmelerinin temelini ne olduğudur. Sennett'e (2013) göre, kentlerin sahip olduğu birçok özellik tarihin her bölümünde insanların yaşamlarını önemli ölçüde etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Dolayısıyla günümüz bireyini anlamanın ipuçları insanların tarih boyunca nasıl bir kent deneyimi yaşadığı, kentleri ne amaçla kullandığı ve kentsel büyümenin meydana getirdiği olağan dışı durumda neler olduğunu anlamanın altında yatmaktadır. Bu sebeple Sennett, günümüz bireyini tanımlamaya çalışırken, onun tarih boyunca yaşamış olduğu deneyimleri de ele alarak günümüz toplumuna dair çıkarımlar yapamaya çalışmaktadır.

Sennett'e (2014) göre, günümüz modern insanını tanımlamak bir anlamda kent tarihini tanımlamak ve bunu anlamak yoluyla mümkün olmaktadır. Sennett'in anlayışında kentler, dış tehditlerden korunmak amacıyla kurulmuş şefkat mekânları olarak serüvenine başlamış fakat günümüze kadar ki süreçte dahi bu amacına ulaşamamıştır. Kentin büyüme ve yoğunluk sorunu ne eski dünyada ne de günümüzde bir türlü aşılamamış ve empati düzlemi sağlanamamış nihayetinde kent daima yabancıyı oluşturmuştur. Bu yabancı kimi zaman kentten dışlanmış kimi zamanda kentin içerisinde ücra bir köşeye itilmiştir. Yabancı çoğu zaman kötünün dengi olarak görülmüştür. Örneğin 16. yüzyıl Venedik Yahudileri bu yabancılaştırılmaya maruz kalmış ve tarihin ilk gettosunu oluşturmuşlardır. Sennett'e göre, 16. yy. Yahudileri üzerinden şekillenen yabancıya dokunma korkusu günümüz toplumunun en büyük sorunu olan "*Açılma Korkusu*"nın temellerini oluşturmuştur. Sennett'e (2013) göre, açılma korkusu kişinin bir yabancından (mekân /kişi) gelebilecek tepkilere karşı kendini toplumsal alandan geri çekme ve içine kapanık yaşama halidir. Günümüz toplumunun kamusal etkileşim alanları oluşturmakta zorlanmasının ve vicdani bir topluluk olmasının önündeki temel engel açılma korkusudur. Bu bölümün devamında Sennett'in önemseddiği "*Açılma Korkusu*" safhasına gelene kadar kentlerin geçirmiş olduğu, ticari zenginlik, yoğunluk, toplumsal dışlanma gibi deneyimler Sennett'in perspektifinden incelenecektir.

2.1. Richard Sennett'in Kent Metodolojisi

Neredeyse her toplum bilimci herhangi bir alan üzerinde çalışırken, kendinden önceki anlayıştan beslenmiş veya dolaylı yoldan etkilenmiştir. Bu durumu Sennett'in kent anlayışında da görmek mümkündür. Arlı'ya göre Sennett'in araştırmalarındaki problematikler Şikago Okulu'nun mirasından açık ve derin izler taşımaktadır (Arli: 2015: 24). Bu durum Sennett'in Şikago ekolünün mirasçısı olduğu anlamına gelmemektedir. Böyle bir tespit yapmamızdaki asıl amaç, Sennett'in kent sosyolojisini irdelemeye çalışırken referanslarını nereye dayandığı, argümanlarını nasıl elde ettiği ve bulgularını nasıl yorumladığını daha iyi anlayabilmektir.

Sennett'e göre, Şikago Okulu modern anlamda kurulan ilk şehir ekolüdür. Bu kent bilimcilerin en önemli özelliği kent ve ahlak anlayışı arasındaki ilişkiyi incelemeye çalışmalarıdır (2013: 153). Şikagolu kent bilimciler kenti karmaşık bir ağ haritası ve içinde çalışılması gereken bir laboratuvar olarak tanımlamışlardır. Farklı disiplinlerden üyelerinin katkılarıyla okul kenti, çağdaşlarının aksine "birey, kentleşme, kentlilik" üzerine yoğunlaştırmıştır.

Bu ekolün temsilcilerine göre kent, durağan bir olgu değil, insan doğasının gerçek doğasını içinde barındırdığından canlı ve değişkendir (Park & Burgess, 2015: 33). Abbott'a göre, okulun öne çıkan en önemli yanı, tarihte ilk kez kentlilerin bir topluluk olarak ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Şikago Okul'u toplumu değişken bireyler ve bağımsız toplumsal faaliyetleri açısından değil, gruplar ve onların kalıcı etkileşimleri açısından incelemektedir (2004: 22). Şikago Okul'u kuramcılarına göre sosyal olgular geçici değil, yerleşiktir. Dolayısıyla bir tarihsel bir olguyu kavramanın yegâne yolu, dönemin toplumsal analizini iyi yapmaktan geçiyordu. "Şikago Okul'u belirli sosyal aktörlerin düzenlemelerini anlamadan belirli sosyal zamanlar ve yerlerdeki sosyal yaşamın anlaşılamayacağını düşünüyordu" (Abbott, 2014: 266). Bu tarihsel perspektif fikri Sennett'in çalışmalarında bariz şekilde görülmektedir. Sennett ele aldığı tüm kavramları tarihsel geçmişini göz önünde bulundurarak değerlendirmeye çalışmaktadır. Şikago Ekolünün ilgi alanları her ne kadar çeşitliliğe elverişli olsa da okul araştırmalarında genel anlamda kent kültürü, kültürel yaşam ve kentlileşme ekseninde ilerlemiştir, dolayısıyla sabitesini korumuştur. Bu çok sesliliğin yanında "Şikago Okulu'nda kent üzerine yapılan araştırmalar özellikle iki konuya odaklanmıştır:

Kentlerin mekânsal düzenlenme biçiminin toplumsal ilişkilere etkisi ve kentlilerin yaşam biçiminin, geleneklerinin oluşturduğu kültürel yaşam” (Duru & Alkan, 2002: 12).

Sennett’in kent konusunda temel sorunsalı tıpkı Şikago Okulu gibi, kentin dizayn ve estetiğinin gündelik etkileşimlerimizi nasıl belirlediğidir. Şikago Okulu’nun kent üzerine araştırma yapmak ve kentten veri toplamak adına önemsedığı kavramlar daha sonra Sennett’in anlamacı kent yaklaşımında kenti ve kentli bireyi anlayabilmek adına ‘*Kentli bireyde kişilik bölünmesi*’ ve ‘*kenti seyretmek*’ kavramlarında kendini gösterecektir. Bu iki önemli kavram Sennett’e göre tarihin farklı dönemlerinde kent sakinleri ve kent arasındaki tüm etkileşimleri anlayabilmek adına anahtar role sahiptir. Bölümün devamında bu iki kavram incelenecektir.

2.1.1. Kentli Bireyde Kişilik Bölünmesi

*“Köyü, kasabayı oluşturan evlerdir,
kenti oluştursansa yurttaşlar.”*

J.j. Rousseau

Kişilik bölünmesi kavramı belki de ilk modern kentlerden itibaren bireyin en derin problemi idi. Ne var ki Şikago Ekolüne kadar bu problem yüksek sesle dile getirilmedi. Kişilik bölünmesi ilk başlarda kent yaşamına uyum sağlama çabalarının başarısız olmasının ardından ortaya çıkan bir kavramdır. Sennett, Şikago kuramcıları gibi kent içerisinde olup bitenleri daha iyi kavramak adına kişilik bölünmesi yaşayan bireylerin sosyal problemlerini anlama eğilimi göstermemizi öğütler. İlk kentlerdeki kişilik bölünmeleri kentli bireyin birden fazla karakteri sergilemesi gereken zamanlarda başarılı olamamasından kaynaklanmaktaydı. Kent yaşamı bireyin bir gün içerisinde birden fazla farklı karakteri sergilemesini gerektiriyordu. Günümüzde ise aynı mesele kentli bireylerin yaşam tarzlarıyla birlikte gelen sorunlara karşılık gelmektedir. Yüzyılımızın kenti toplumunda bireyler genellikle kişilik bölünmesi sorunu ile karşı karşıya kalmaktadır. Kişilik bölünmesi Şikago Ekolünde olduğu gibi Sennett’in kent yaklaşımında da önemli bir yer tutmaktadır. Chicago Okulu bu durumu genel olarak kentli bireyin kent sahnesinde var olma çabasının bir sonucu olarak ele alırken Sennett kişilik bölünmesini, günümüz modern insanının birbiriyle ve mekânla girmiş olduğu etkileşim sonucunda meydana gelen bir yabancılaşma hali olarak görür. Hatta Sennett

günümüz açılma korkusunun temellerinin bu kişilik bölünmesi kavramına dayandığını düşünmektedir. Bu iddia Açılma Korkusu bölümünde temellendirilecektir.

Tıpkı Şikago Ekolü temsilcileri gibi Sennett de kent kavramını şekillendiren ana kavramların başında kent yoğunluğunun geldiğini düşünmektedir. Sennett'e göre, insan farklılıklarını karmaşık bir şekilde bir araya toplayan kent atmosferi, salt çoğunluğun baskısıyla kişiliğin sınır çizgilerini yok ederdi. Sınır çizgilerinin kaybolması ileri bir aşamada kişinin bireyselliğinin de zarar görmesi anlamına gelmektedir. "Eğer uyarı, bireyler bir topluluktan diğer topluluğa ve bir sahneden diğer sahneye geçtikçe oluşuyorsa insanlar içsel yaşamlarını yavaş yavaş yitirir, kabuklarından, "bölünmüş rollerinden" ibaret hale gelirler" (Sennett, 2013: 154-155).

Sosyolog Georg Simmel, bireyin kentleşme sürecini "farklı olma" ve "uyum sağlama" süreci olarak tanımlamaktadır. Simmel'e göre, bireyler metropolde kişiliğinin içeriğini beyan etmek zorundadır yine bu bireyler farklılıklara yönelik duyarlılığın gerekçeleriyle hareket ederek sosyal çevrenin bir şekilde dikkatini çekebilmek için, nitel farklılaşmaya yönelmektedirler. Simmel'e göre; "metropole özgü olan yapmacılığın, kaprisin ve inceliğin aşırılıklarının anlamı, bu tür davranışların içeriklerinde değil, "*farklı olma*" formunda, çarpıcı bir hareket tarzıyla ortaya çıkmalarında ve dolayısıyla dikkat çekmelerinde yatar" (1996: 88). Sennett'e (2009) göre de, dönemsel olarak sürekli devam eden bu farklı olma arzusu kişilik bölünmesine sebep olan temel nedenlerin başında gelmektedir. Kent içerisinde kendini farklı olarak ifade edebilme güçlüğünün yanında bireyin yoğun bir kalabalığın içinde var olmaya çalışması da mevcut kent hayatının zorluk derecesini arttırmaktadır.

Aralarında büyük toplumsal farklılıklar bulunan insanların birbirleriyle sürekli yakın fiziksel ilişki kurmak zorunda kalmaları, birbirlerine bağımlı olmayan çok sayıda insanın durumunu ortaya koyar ve kentteki diğer olanaklara başvurulmadıkça yalnızlığın artmasına katkıda bulunur. Kalabalık bir yerde yaşayan insanların çok sık hareket etmeleri türlü anlaşmazlıkların çıkmasına ve bireylerin sinirli olmasına yol açabilir. Yoğun nüfuslu alanlarda yaşanmak zorunda kalınmasının getirdiği hızlı tempo ve karmaşık teknoloji bu tür kişisel öfkelerden kaynaklanan gerilimi daha da artırır (Wirth, 2002: 95).

Bahsedilen bu zorluklar kentte hayatta kalmayı zorlaştırmakta ve kent sakinini hayatta kalabilmek adına kişilik bölünmelerine sevk etmektedir. Sennett'e göre "modern kent sakini bir yerden diğer bir yere, bir etkinlikten diğer bir etkinliğe geçerken, bukalemun gibi, her bir sahnenin rengini almaktadır" (2003: 150). Aslında "birey, toplumsal

yaşamın farklı yönlerinden kaynaklanan farklı ilgileri nedeniyle birbirinden çok farklı ve her biri ancak, onun kişiliğinin ayrı bir bölümüne dayalı bir işlev gören grupların üyesi olur” (Sennett, 2013: 154). Ancak modern kentler sakinlerine bu imkânı sağlamak yerine onların disipline olmuş bireyler olmasını öğütlemektedir. Sennett, modern kent yaşamının tepki ve protesto kavramlarına şiddetle karşı çıkıp, itaat ve uyum kavramlarını kentli olmanın temel prensibi olarak görmesini tüketim kapitalizminin kent meydanındaki etkisi olarak yorumlamaktadır. Kentler de uyum davranışı ve kentsel düzenin artması kentin ticari anlamda kullanım değerini arttırmaktadır. Kullanım değerinin artması ise kentin tüketim fonksiyonlarına eklenmesini kolaylaştırmaktadır.

Erwin Goffman “*Gündelik Hayatta Benliğin Sunumu*” (2014) adlı kitabında kişilik bölünmesi kavramını sorunsallaştırmıştır. Goffman’ın bu çalışması hem kentli bireyde kişilik bölünmesinin oluşumunu hem de kentli bireyin neden uyum davranışını sergilediğini anlamamız açısından önemlidir. Goffman’a göre birey gündelik hayatını kurgularken birden fazla benliğe sahip olma becerisini kazanmıştır. Kişi modern kent hayatında bu farklı benlikleri, içselleştirebildiği ve başarılı olarak sergileyebildiği oranda başarılı sayılmaktadır. Bu benlikleri (kimlik) bazı durumlarda gün içerisinde değişmektedir. Kişinin farklı toplumsal konumlarda farklı kişilik özelliklerini sergileyememesi ise başarısızlığına ve toplumsal ilişkilerinde başarısızlığa sebep olacaktır.

Modern bireyin hayatını değerlendirirken içinde yaşadığı çağın akış hızını göz ardı etmek mümkün değildir. İnsanlar tarihin hiçbir döneminde olmadığı kadar hızlı iletişim kurmakta ve her zamankinden daha fazla insanla tanışmak zorunda kalmaktadır. Her zamankinden daha hızlı seyahat etmekte daha fazla insanla tanışmakta fakat daha kırılgan dostluklar kurmaktadır. Günümüz kentlerinde bireyler ilişkilerini genellikle çıkar ilişkileri üzerinden kurgulamaktadır. Bu durum kentli bireyin kişiliğine olumsuz olarak yansımaktadır. Simmel’e (1996) göre, metropol tipi insan, kentte kurduğu tüm ilişkilerinde kendisini dış çevrenin olumsuz etkilerinden ve düzenin aykırılıklarından koruyacağını umduğu beyni ile hareket eder. Sennett, bireyin yüreği yerine beyni ile hareket etmesini iktisadi/çıkarıcı düşüncenin mutlak zaferi olduğunu düşünür ve kaliteli bir kent yaşamında bulunması gereken merhamet duygusunu zedelediğini ifade eder.

Sennett, kentli bireyin davranışlarını inceleyebilmek ve sosyal problemlerini anlayabilmek adına onu kent içinde seyretmenin önemli bir inceleme yöntemi olacağını düşünmektedir.

2.1.2. Kenti Seyretmek

Şikago Okulundan bahsederken, okulun temel kanısının incelemekte olduğu konuyu mikro bağlamda ele almak olduğunu ifade etmiştik. Okulun bu anlayışı olayları değerlendirirken olayların tüm aktörlerinin de içinde bulunacağı bir durumda değerlendirmeyi gerektirir. Şikagolu sosyologlar kent üzerine düşünürken hiç bir aşamada kenti yargılamak derdinde olmadılar. Aksine bugün izlerini derin şekilde Sennett'te gördüğümüz gibi sürekli kentte olan biteni anlama çabasına girdiler. Olan biteni anlama çabası, Sennett'te de “*Kenti Seyretmek*” tabiriyle karşımıza çıkmaktadır. Sennett’ e göre kenti seyretmek, kent mekânındaki sosyal etkileşimi gözlemlemeyi ve kentsel problemleri keşfetmeyi sağlayan bir yöntemdir.

Kentleşmeyi, kentin fiziksel varlığı ile tanımladığımız, onu yalnızca katı bir biçimde mekânla sınırladığımız ve kentsel tutumların keyfi yasal sınırların bittiği yerde birdenbire kesileceğini düşündüğümüz sürece, bir yaşam biçimi olan kentleşme için uygun bir kavram geliştiremeyiz (Wirth, 2002: 81).

Dolayısıyla kent mekanik bir dişlinin çarkları gibi hareket etmez. Bu bağlamda kenti anlamak tekdüze bir anlayışın ötesine geçmeyi gerektirmektedir. Sennett’in kente bakışı, kentli yaşam biçimini anlama merakıyla başlamıştır. Sennett’in kente bakışı yargı oluşturmak amaçlı değildir. Sennett mekâna bakarken mekânın ne olduğundan çok bireyler için ne ifade ettiğiyle ilgilenir. Bu bakış toplumsal sorunları tespit etmek ve onları yorumlamak gayesiyle gerçekleşmektedir. Bu doğrultuda Sennett tavrının oldukça aktif bir hareket olduğunu ifade etmektedir. “Benim yürüyüşümse (bakışım) daha modern sorunlarla ilgilidir; inancı taşlarla simgelemeyle değil, görsel yaşantıyla vicdanı uyandırmanın zorluğuyla ilgilidir” (Sennett, 2013: 160).

Benim sokağa bakışım, Kevin Lynch'in dediği gibi, kentteki mekânların açık seçik imajlarını - yatıştırıcı bir netliği - elde etmek içindi. Eğer bu fotoğraflar daha şaşırtıcı, hemen anlaşılabilirleri daha zor olsaydı gördüğüm şeyler beni daha mı çok heyecanlandırırdı? Yani, bu insanların kimliklerini tanımak yerine, karşılaştığım kişileri doğrudan doğruya incelemem gerekseydi bu belirsizlik benim için daha mı çok zahmetli olurdu? Benim için ilginç olan, caddede de gözüme çarpan bu tek tek kimliklerden çok, bu açık netliğin ardında gizlenmiş olanı bulmaktır (Sennett, 2013: 160-161).

Sennett kent üzerinde tarafsızca bilgi toplamak için kenti seyretmenin önemli bir araç olduğunu ifade eder. Sennett'e (2013) göre, kente bakarak onu anlamak bakış esnasında pasifleşmeyi kent meydanına dâhil olmayı gerektirmektedir. Bu ifade Sennett' in kenti nasıl ele aldığının ipuçlarını vermektedir. Sennett'in bakışı pasif bir bakma eyleminin ötesinde bakıldığında anlamak ve ihtiyaç duyulan duyguyu canlandırmak amacıyla yapılmaktadır. Sennett'in pasiflik kavramını kullanarak ifade etmek istediği, kelime anlamının ifade ettiği gibi hareketsizlik tepkisizlik hali değildir. Sennett' in pasifliği olaylara değer yargıların uzak bir tavırla yaklaşarak bu olayların kentli birey için ne ifade ettiğini anlamının en tarafsız yollarından biridir.

Sennett bireylerin içinde bulunduğu topluma dair temel problemleri seyretmek yoluyla keşfedebileceğini ifade etmiştir. Bu doğrultuda Sennett'in Central Park'ta bulunan Pierre Otel Barı'nın coğrafi konumu ve toplumsal etkileşimdeki rolü üzerine tahlili (2013: 87-90), Greenwich Village'den East Side'e yürüyüşünde çeşitli mekânlar üzerine değerlendirmeleri (2013: 149-152) ve 14. Cadde boyunca yapmış olduğu bir yürüyüş esnasında mekân toplumsal dönüşümleri ve bunun kent hayatı üzerine etkilerine dair tespitleri (2013: 194-200) önemli örneklerdir. Sennett seyretmek davranışını gerçekleştirirken kimi zaman mekânlara dönemsel olarak ziyarette bulunmuş kimi zaman ise sık ziyaretler gerçekleştirmiştir. Bu gözlemlerin tamamında mekân da yabancılaşmadan etkin bir katılımcı rolü üstlenerek mekânın ruhuna dair bilgi toplamayı hedeflemiştir.

Sennett'in gözlemlerinde pasiflik önemli bir olgudur. Bu pasifliği bize en iyi kazandıracak organda şüphesiz gözdür. Descartes' e göre “duyuların en soylusu, görme duyusu” idi (Jay, 1994: 21 akt. Diken, 1997). Gözün bu derece önemli olmasının sebebi gören ile görülen arasında bir köprü, özne ve nesne arasında bir aktarıcı olmasındandır. Göz ne aktarırsa biz onu görürüz. Sennett'e göre “Göz, hem bir iman hem de bir hükmetme organıdır” (2013: 25). Göz bize sağladığı izleme kabiliyeti kentli bireyin toplumsal hayatını anlamak için oldukça değerlidir. Aynı zamanda tehlikesizdir. Gözün bahsettiği bu yetenek yargısız bakmamızın yanında “empati” yeteneğimizi de geliştirir. Sennett'e göre, göz ile gelişen “empati” zamanla kalpte vicdan duygusunu tetikleyecektir. Bu durumun gerçekleşmemesi durumunda kentlerde yabancılaşmalar meydana gelecek, bireyler kaliteli bir kentsel yaşama kavuşamayacaktır.

Sennett'in kent yaklaşımına dair temel kavramların ele alınmasının ardından bölümün devamında Sennett' in perspektifinden kentlerin ortaya çıkış sebepleri, ilk kentlerin kullanım amaçları ve bireylerin tarihin çeşitli dönemlerinde kentleri dönüştürmesi incelenecektir.

2.2. Kent İnşa Etmenin Temel Duygusu: Sığınma İhtiyacı

Braidwood'a göre, Mezopotamya'da bulunan en eski yerleşim, toprakta açılmış, tuğla gibi sertleşmesi için uzun süre güneşte bekletilmiş bir oyuktur (Mumford, 2013: 28). Bu oyukun sahibinin bu yapıyı neden yapmak istediğini aradaki uzun zamana rağmen kestirmek zor değildir. Korku ve korunma belki de insanlık tarihi kadar eski kavramlardır. Toplumlar göçebe olarak yaşadıkları dönemde bu savunma ihtiyacını savaşçı içgüdüleriyle gerçekleştirmiştir. Ancak yerleşik hayata geçilmesi ile duvarların inşa edilmesi bir zorunluluk haline gelmiştir. İlk kentlerin kuruluşu, kabaca insanların kendini ve sahip olduklarını koruma içgüdüleriyle duvarlar inşa etmeye başlamasıyla gerçekleşmiştir (Wycherler, 1993; Begel, 1996; Huot, vd. 2000). Böylelikle kurulan ilk kentler hem biriktirilen her şeyin güvenle savunulabileceği kapalı bir alan hem de dışarıdan gelecek muhtemel saldırılara karşı güçlü duvarlarla çevrilmiş bir sığınak anlamına geliyordu. Öyle görünüyor ki tarihte kurulan ilk şehirler güven duygusu tatmini ve sığınma ihtiyacının gerekliliğinden dolayı inşa edilmiştir. İnsanoğlunun yaptığı ilk yapılar koruyucu duvarlar olmuştur. Bu duvarlar zamanla gelişerek kentin yapıtaş haline gelmiştir. Kentsel yoğunluk yaşanmadan önce kentler, genellikle dört duvarla çevrili korunaklı mekânlar anlamına geliyordu. (Pirenne, 2008: 48; Weber, 2010; Liebeschuetz, 1999:2).

Yunanlıların *acropoles*'i, Etrüsklerin, Latinlerin ve Galyalıların *oppida*'sı, Almanların *burgerii*, Slavların *Gorod*'lan, tıpkı Güney Afrikalı zencilerin *kraal*'leri gibi, başlangıçta, toplanma ve özellikle korunma yerlerinden başka bir şey değildi. Bunların plan ve yapıları, doğal olarak, arazinin elverişliliğine ve eldeki yapı malzemesine bağlıydı. Ama genel düzenlenişleri her yerde aynıydı. Ağaç gövdeleri, çamur ya da taş bloklarından yapılmış surlarla çevrili, bir hendekle korunan ve kapılardan içine girilen dört köşe ya da daire biçiminde bir alandan oluşuyordu (Pirenne, 2008: 48).

Ticaretin canlanması ve Sanayi Devrimi öncesi kent insanları savaşta korumanın ötesinde pek de bir şey vaat etmiyordu. Sennett'e (2013) göre, sığınak fikri, kentlerin yoğunlaşması ve ticaretin artmasından önce ve sonra olarak iki farklı anlam ifade etmektedir. Bu anlamlar birbirinden tamamen farklıdır. İlk kentlerin kuruluşundaki

sığınma ihtiyacı dışarıdan gelebilecek muhtemel tehditlere karşı bir savunma mekanizması iken, ticaretin canlanması ve kent nüfusunun artmasından sonra duyulan sığınma ihtiyacı kentin içinde bulunabilecek “yabancı” dan korunma gereksiniminden kaynaklanmaktadır. Sanayi Devriminde şehrin bir sığınak olarak algılanması eski olgunun aksine modern bir ihtiyaç olarak yeniden gündeme geldi. Fakat bu ikinci sığınak fikri ilkinin aksine duvarlın dışından gelecek bir düşmana karşı değildir. Bu sığınma duygusu ilk olarak insanın şefkat duygusuna olan ihtiyacından kaynaklanmaktadır. İkinci olarak ise modern birey kendi sesini dinleyebileceği kendisiyle baş başa kalabileceği bir alan yani ev ihtiyacı olarak belirlemektedir.

Sennett’e göre, “sığınak düşüncesinin kökleri, fiziksel korunmanın da ötesinde bir şeylere uzanır... Dünyadaki gücün pisliğinden kaçıp sığınak ararsak, kendimizi daha çok bulacağımızı düşünürüz” (2013: 41). Sennett’e göre, modern anlamda sığınak, kişinin kendine dönmesi ve benliğiyle yalnız kalması halidir. Sığınak fikri modern kent sakinlerinin, kendi iç sesini dinleyebilmek adına en çok ihtiyaç duyduğu şeydir.

Sennett’e göre, tüm bu ihtiyaçlara rağmen günümüz devasa büyüklükteki kentleri 19.yy kilise duvarları kadar dahi merhametli olamamıştır. Kentler güvenli alanların ötesinde bir mekân özelliği gösterememiştir. Kent yoğunluğunun artması, ticaretin gelişmesi, modern mimarilerin oluşturulması, kişiler arası etkileşimin artması ve diğer insanlarla her zamankinde daha fazla yakın olunması, kentte daha vicdanlı bir toplumsal hayatın kurgulanmasına sebep olamamıştır. Sennett’e göre, güçlü duvarlar ve büyük yapılar kent sakinlerini dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı başarılı bir şekilde savunmuştur fakat dünyevi yaşamın *civitas*’ ını biçimsiz, vahşi, belirsiz, ahlâksal hafıza kaybının yarattığı bir boşluk olarak bırakmıştır. (Sennett, 2013: 35).

2.2.1. Kilise Duvarları

“İlk kez ortaçağ başlarında ortaya çıkan Cathedral sözcüğü yalnızca bir kilise binasını değil, piskoposun ve yardımcılarının ikametgâhını, bu rahiplerin gereksinimlerini karşılayan özel bir marketi ve hastaların bakıldığı ‘*hotel-Dieu*’ yü ifade ederdi” (Sennett, 2013: 33). Sennett’e göre, kilise binaları coğrafi konumları ve mimari özelliklerinden dolayı güneşe karşı gölge ve rüzgâra karşı siper sağlamasına ve böylece ticari faaliyetlere olanak sağlamasına karşın, kilisenin yalnızca dini bir alanı ifade etmesi

dolayısıyla bu faaliyetlere izin vermiyordu. Böylelikle kilisenin çevresinde oluşturulan bu aralığa, dokunulmazlık bölgesi denildi ve zamanla bu alana kentin yoksulları, düşkünleri ve ölmek üzere olan veba kurbanları yerleştirildi. Burası aynı zamanda istenmeyen bebeklerin bırakıldığı ve bakıma muhtaç olan herkesin bakılma hakkını kazandığı yerd (2013: 33).

Kilise duvarlarının ticaretten arındırılması ve duvarların düşkünleri ev sahipliği yapmasıyla ortaçağ kilisesini çevreleyen duvarlar bir anda içerisinde merhametin bulunduğu yaşam merkezleri haline almıştır. Sennett'e (2013) göre, kilise yaşamının toplumsal olarak ifade ettiği şeyi tam olarak anlamadan modern kent kültürünü de anlamak mümkün değildir. St. Gall gibi ilk kiliseler merhamete ihtiyacı olanlar için yeni bir toplumsal hayatın kurulduğu ilk mekânlardı. Bu mekânlarda hem ibadet duygusu gelişti hem de kilisenin kurallarıyla yeni toplumsal etkileşimler meydana geldi. Kiliseler toplumsal hayatın aksine dini bir kurum olmanın da getirmiş olduğu hareket kabiliyetiyle merhamet kavramıyla özdeşleşti. Kiliseler hem yoksullar hem de ölmek üzere olanlar için en azından kimselerin onlara zarar veremeyeceği bir yer haline geldi. Paris' in ünlü Katedral'i Notre-Dame bu alanda verilebilecek en iyi örnektir:

...Notre-Dame'ın güneyinde büyük katedral bahçesinin etrafına yaptığı duvarlar alçaktı, bir tahmine göre sadece doksan santim yüksekliğindeydi. Manastır duvarları hem alçak hem de kapısız olduğu için herkes kolayca içeri girebiliyordu. Kilisenin halka karşı daha duyarlı bir tutum sergilemesinin de etkisiyle bahçe terk edilmiş bebekler, evsizler, cüzzamlılar ve ölümlerle doluyordu. Bu insanlar günü keşişlerin gelmesini bekleyerek, geceyi de yere yayılmış hasırların üzerinde uyuyarak geçiriyorlardı. Ama manastırların bahçeleri insanları ruhlarının durumu üzerinde düşünmeye teşvik etmeyi de amaçlıyorlardı. Notre-Dame' in açık, ıstırapla dolu ve insanı tefekküre iten bahçeleri melankoliyi mekân içinde örnekliyorlardı (Sennett, 2014: 159-160).

Kiliseler diğer tüm ibadethaneler gibi insanları dış tehlikelerden korurken aynı zamanda onların dinlenmesini, iç seslerini dinlemesine de olanak sağlıyordu. Hiç bir yüzyılın toplumsal hayatı kilise toplumsal hayatı kadar, sakin ve doğrusal değildir. İlk kiliseler insanlara kentin içerisinde bedel ödmeden sahip olabilecekleri korunaklı bir yuva oldu. “Zaten sığınma alanı da merhamete duyulan ihtiyaçtan kuruldu: Sokakta merhamet yoktu. Kilisede ibadet ettikten sonra dışarıda gezinirken birisinin bağırsaklarının çıkarılıp vücudunun dörde bölündüğüne tanık olunabilirdi” (Sennett, 2013: 34). Sennett'e göre, günümüzün açılma korkusunun tarihsel kökleri işte buradadır. İnsanların açıldığı yerlerde acı gözle görülebilir, hoşgörüyü karşılanabilir ve hatta zevk verebilirdi. “Dışarıda, engelleyici bir ahlâk değeri yoktu; açılmış bir yerde acı çekenlere

yönelik büyük bir ilgi, seyredecek ilginç bir şey olduğu içindi çoğunlukla” (Sennett, 2013: 35). Ancak bu durum merhametli kilise duvarları içerisinde gerçekleştirdiği takdirde ona yüklenen anlam değişmekteydi. Sennett’e göre, bir tapınak alanına adım atıldığı anda acı birden bire ağırlık kazanırdı; onun görünüşü birden bire, bakan kişiye bir merhamet yükümlülüğü yükleyiverirdi (2013: 35).

Sennett'e göre, “açılma korkusu” kentli insanın bireyselliğini toplumsal alana aktaramamasına ve çeşitli geri çekilme tavırlarına sebep olduğu için, günümüz kentli bireyinin toplumsal sorunlarını anlamak için anahtar kavramlardan biridir. İlk ortaçağ kentlerinde temellenen bu durum günümüz toplumuna gelene kadar varlığını sürdürmüştür. Sennett’e (2013) göre, açılma korkusu ilk kiliselerde bir nebze de olsa engellenmiştir ancak ilk kiliselerin toplumda üstlenmiş olduğu bu işlevi nasıl küçük parçalar haline getirilmiş evlerde uygulanacağı günümüz toplumunda dahi çözülememiş bir problem olarak varlığını sürdürmektedir.

Sennett’e göre, modern kent mimarisinin cansız ve yalnızlaşmış mimari yapılar üretmesinin sebebi “dünyevi bir toplumda kutsal bir sığınak yaratmanın kültürel zorluğu” (2013: 43). Katedral gibi dini yapıtlar başlı başına bir düzeni temsil etmekte ve kentin olumsuzluğuna karşı koruyucu bir duvar görevi üstlenmektedir. Böylesine muazzam yapıların niteliklerinin modern evlerde gerçekleştirilememiş olması, modern kent yaşamının sorunlarının temelini ifade etmektedir. Bu sorun aynı zamanda mimari bir başarısızlığa da işaret etmektedir. Sennett’e göre, günümüz kentlerinin mimari sorunu, kent evlerini kurarken kilise duvarlarını taklit etmeye çalışmaları ve mimarının bu konuda başarısızlığa uğramasıdır.

2.2.2. Kutsal Bir Mekân: Ev

Tarımın ehlileştirilmesi ve yerleşik toplumun oluşmasının ardından bireyin sahiplenebileceği bir barınak fikri toplumsal hayata geçmeye başlamıştır. Önceleri rastlantısal olarak karnını doyuran ya da aç kalan insanın toprağa hükmetmesi ve eti çürümeden saklayabileceğini öğrenmesiyle birlikte günü birlik göçebe hayatı terk ederek yerleşik ve kalıcı bir hayat sürme imkânına sahip olmuştur. Yerleşik hayata geçiş, insanlara daha fazla eşyaya sahip olma ve biriktirme kabiliyeti sağlamakla birlikte doğrusal bir hayat sürme imkânı da sağlıyordu.

Sennett'e (2013) göre, evin esas işlevi sokağa bakan bir kapısının olması ve istenildiğinde bu kapının kapatılabilmesidir. Dolayısıyla ev içindekileri her türlü zarardan korumak, korkuya ve kuşkuyla geçit vermeyen bir kapalı alan olmasının yanında aynı zamanda sokak hayatına hemen dâhil olunabilecek bir alandır. “İlk evler olabildiğince basit ve detaysız ve genelde tek odadan oluşmaktaydı. Ortaçağ evlerinde oda sayısı çok olsa dahi yemek yemek, uyumak, dışkılamak, sevişmek ve iş yapmak için aynı oda kullanılıyordu” (Sennett, 2013: 43). Sennett, ortaçağ evlerinin tek odaya birçok faaliyet sıkıştırmasından dolayı, antik rejim evlerini üstü kapatılmış sokağa benzetmektedir.

Ortaçağ evleri olabildiğine çetrefilsizliğine rağmen evler kurulduğu andan itibaren ortaçağ insanlarına kendisinden önceki insanların yaşaması mümkün olmayan deneyimler sunmuştur. Bu deneyimlerin en belirginini, evin bedensel bir barınak olma fikrinin ötesine geçerek ailesel bir bağ mekânı haline gelmesidir. “Ev, ailenin buluşma yeri; ocağı yemek için olduğu kadar dinsel ayinin yapıldığı merkez olarak da hizmet görüyordu; aile tanrısının evi ve ailenin varlığının mekânı, parayla ölçülemeyecek ahlâki değerlerin bir ambarıydı” (Mumford, 2013: 279).

Ev, insanı sokağın kalabalık ve suçla dolu karmaşık yaşamından korumasının yanı sıra kişinin tüm hayatını ve kendi kişisel benliğini de tanımlıyordu. İlk etapta kilise benzeri bir yapı olması istenen zaman geçtikçe bireyselleştirilmiş odacıklardan fazla bir şey ifade edemez hale geldi. Sanayi devrimiyle gelişen bu ard arda odalı yapılaşma merakı evin içerisindeki insanlara bireysel olarak kapanabileceği hatta yüz yüze gelmeyeceği çok odalı evler sundu. Böylece kilise merhametini evlere taşıma hayalinden bir nebze daha uzaklaşıldı. Sennett'e (2013) göre, evin odaları arasındaki bu ayrılma, tıpkı caddede olduğu gibi aile içi de yalıtımı getirmiştir. Hane halkları toplumdan soyutlanmak bir tarafa birbirinden de soyutlanmış hale gelmiştir.

Sennett'e (2013) göre, evlerin tasarımı 19. yy ile birlikte gittikçe parçalı bir hal almış ve aile bireylerini birbirinden uzaklaştırmıştır. Eski büyük tek odalı evlerin aksine yeni tasarım evler içindeki ortak ve özel alanı birbirinden ayırmıştır. Bir evdeki oda sayısının fazlalığı 19. yy da yüksek gelir seviyesini ve güçlü toplumsal statüyü de ifade ediyordu. Sennett, evlerdeki bu değişimin ilk başta dönemin burjuva ailelerince benimsendiğini ve onlar aracılığıyla yoksul ailelere aktarıldığını ifade etmektedir (2013: 43-44). Bu evler

içerisinde birçok odayı barındırmasına rağmen ortak kullanım alanlarının sınırlı olması dolayısıyla ev içi iletişimi olumsuz etkilemiştir.

Ev içi kamusalılığı yok eden konutların belki de en belirgin örneği sanayi kenti “tren evleri” dir. Sennett’e (2013) göre, sanayileşme dönemi toplum yapısını önemli ölçüde yansıtmaktaydı. Bu dairelerde odalar tıpkı bir tren vagonu düzeni gibi sırayla dizilmiştir. Her odanın kapısı ayrı bir etkinlik için tanımlanmış küçük odacıklara açılmaktadır. Bu evler neredeyse tam bir kamusalılık dışı alan olarak planlanmıştır. Günümüzde farklı çeşitlerinin bulunduğu bu evler kişiye verdiği sahte özgürlük alanında ziyade kişinin insan etkileşimini de zayıflatmaktadır (2013: 44).

Sennett’e göre, evin merhamet, şefkat ve aile sıcaklığını sağlaması gerekiyordu fakat ev içi mekanı bireysel yaşamın farklı biçimlerini yansıtmak adına gittikçe daha spesifik mekanlar haline getirme çabası beraberinde mekanın ruhsuzlaşmasını da getiriyordu. Bu çaba çoğu zaman mekânın farklılaştırılması ve netleştirilmesini ifade ediyordu. Böylece, içsel mekânın görsel açıdan netleştirilmesi kutsal sığınağı sağlayamadı (2013: 45).

Sennett’e göre, evin sığınak olamamasının ikinci ve aynı derecede önemli bir nedeni daha vardı. Bu neden evin eşitsizliği dışarıda tutamayarak giderek sokaklaşmasından kaynaklanmaktadır. Kilisede hatta kilise duvarlarında herkes merhamete eşit derecede layık hale gelirdi ve tüm hareketleri merhametle karşılanırdı. Kutsal iç mekân, ahlaksal değerini güçsüz ve yoksulları da kapsayacak şekilde yaymıştı fakat ev odalara bölünmesi ve bireyselliğin artması dolayısıyla aynı kutsallığı yakalayamamıştır (2013: 45-46). Bireyselleşmenin artması ve kente yabancı nüfusun dâhil olması kentlerin büyümesi ile gerçekleşmiştir. Kentlerin yoğunluğunun artması büyük oranda ticari faaliyetlerin gelişimiyle olmuştur.

2.3. Ticaretin Kentleri Etkilemesi ve Kent Nüfusunun Artması

Aristoteles kentlerin çok çeşitli kültürleri bir araya getirdiğini ve farklı kültürlerin yalnızca kent üzerinde bir arada yaşayabileceğini ifade etmek için “Bir şehir farklı insanlardan oluşur, benzer insanlar bir şehri meydana getiremezler” ifadesini kullanır. Kentte yaşayan bireylerin sayısının artması kentin etkileşimini arttırmanın yanında aynı zamanda kent hayatını olduğundan daha karmaşık bir hale getirdi. Kentsel büyümenin en önemli iki sebebi ticaretin kent mekânında gerçekleşmesi ve kentte yaşayan nüfus

yoğunluğunun artmasıdır. Bu iki kavram tarih boyunca birbirini etkileyerek gelişmiştir. Gelişen kent nüfusu daha geniş bir alan ihtiyacından ziyade yeni bir yaşam formunu da beraberinde getirmiştir. Sosyal bilimciler tarafından bu yeni yaşam biçimi “Kent Kültürü” olarak ifade edilmiştir (Weber, 2010; Simmel, 1996; Wirth, 2002; Park, 2015; Sennett, 2013; Mumford, 2013).

Ortaçağ kentlerinin ticaret mekânı haline gelmesinde evler önemli rol oynamıştır. “Mesela Paris’in Sağ Yaka’sındaki deri işçileri semtinde her dükkânın pencereleri pencere mimarisinde yapılan bir yenilik sayesinde sokaklarda yürüyen insanlara mallarını sergiliyordu: Pencerelerin katlanınca tezgâh işlevini gören ahşap kepenkleri vardı” (Sennett, 2014: 173). Bu fonksiyonla birlikte evler korunmanın yanında ticari gelir sağlama imkânı da sağlıyordu.

Bu şekilde tasarlanmış olduğu bilinen pencereleri olan ilk bina 1100’lü yıllarından başlarından kalmadır. Sokaktaki insanlara dükkânlarının içine de bakmalarına değecek bir şeyler barındırdığını göstermek isteyen esnaflar duvarları bu şekilde kullanarak mallarını teşhir etmek üzerinde odaklanıyorlardı (Sennett, 2014: 174).

Evlerin bu özelliği sayesinde duvarlar değer üretme potansiyeline sahip ticaret mekânları haline gelirken, sokakta yürüyen sıradan insanlar birer tüketici halini almaya başlamıştır. Böylelikle ortaçağdan itibaren ilk kez kent sakini üretici ve tüketici olarak ticari bir anlam ifade etmeye başlamıştır.

Ortaçağ kentlerinin duvarlarında başlayan ticaret faaliyetleri genişleyerek evlerinin avlularının da ticarete bağlanmasıyla sonuçlanmıştır. Ortaçağ avluları coğrafi özellikler bakımından duvardan çok daha kullanışlıydı. Bu avlular zamanla hem üretimin yapıldığı atölye hem de teşhir faaliyetlerinin gerçekleştirilebileceği bir mekâna dönüşmüştür. Ortaçağ avluları sokaktan geçen insanların ürünlerin görebilmesi adına biçimlendirilmişti.

Marais semtindeki çok büyük saraylarda bile on altıncı yüzyıl gibi geç bir tarihe kadar, zemin katındaki avlu yukarı katlardaki soylu hanenin ihtiyaçlarını karşılamının yanı sıra halka imalat ve satış da yapan dükkânlardan oluşan bir arı kovanı şeklinde tasarlanırdı (Sennett, 2014: 174).

Kent duvarlarının, avluların ve sokakların ticarete eklemlenmesi sonucunda kent sakinleri birer üretici ve tüketici konumuna gelmiştir. İnsanlar gündelik ihtiyaçlarını karşılamak adına sokağa çıkarak satılan ürünlere göz atıyor ve gerekli gördüğünü satın alıyordu. Bu köklü değişimin ortaçağın zaman algısını da büyük ölçüde değiştirmiştir.

“Antik şehir günışığına bağımlıyken ortaçağ Paris' inde ticaret sokağın saatlerini uzattı... Sokaklarda insanlar olduğu sürece tezgâh toplanmıyor, avlunun kapısı da açık kalıyordu” (Sennett, 2014: 174-175).

Böylelikle kilise, manastır, kale, şato gibi yerlerin aksine pazaryerleri kentlerin merkezi haline gelmeye başlamıştır. Kentler artık ticaret faaliyetleri ve ünlü olduğu ticaret ürünleri üzerinden tanınmaya başlamıştır. Zaman içerisinde zanaatkârların ve tüccarların özgür yurttaşlar olarak tanınması ticari zorlaştırabilecek birçok engeli ortadan kaldırmıştır.

Ticari faaliyetler arttıkça kent nüfusunun artması kaçınılmaz bir sonuç olmuştur. Kent alanının genişlemeden yalnızca içerisindeki nüfusun artması, çeşitlilik ve uzmanlığı arttırıcı bir etkide bulunmaktadır. Böylelikle kent yoğunluğu bireylerin etkinliklerinin farklılaşmasına, uzmanlaşmasına diğer bir değişle karmaşıklaşmasına neden olmaktadır (Wirth, 2002: 93; Harris & Ullman, 2002: 55). Karmaşıklık doğrusal şekilde kent sakinlerinin gündelik hayatlarına ve etkileşim biçimlerine de etki etmektedir.

Kent, bireysel farklılıklara yalnızca hoşgörü ile bakmakla kalmadı, onların gelişmesine uygun bir ortam da sağladı. Kent, yeryüzünün en uzak yerlerinden, türdeş ve aynı düşüncede olmayan farklı yapıdaki insanların, birbirlerine yardımcı olabilecek biçimde bir araya getirdi (Wirth, 2002: 87-88).

Sennett kente yabancıların dâhil olmasını ve yabancı ile etkileşimin kent yaşamında önemli olduğunu düşünmektedir. Fakat günümüz kentleri yabancı ile etkileşimi sınırlamaktadır. Kent mekânında farklılık ve sıra dışılık tasrif edilmemektedir. Sennett, kent mekânında farklılığın ve çeşitliğin kent mekânının temel bileşeni olmasına rağmen günümüz kentlerinin farklılığa duyması gereken hassasiyete sahip olmadığını ve bir arada yaşama kültürümüzün zayıf olduğunu ifade etmektedir. Kent kültürü artık köy ve kasabanın tek düzeliğinin dışında olmak, farklı olmak demektir. Sennett'e (2014) göre, modern kent yaşamı kapitalizme olan bağı ve merhamet duygusuna olan kayıtsızlığı sebebiyle bu nitelikleri karşılayamamaktadır. Bu doğrultuda Sennett, modern kentli bireyin kent kültürünü tam olarak kavrayamadığını ve gerekliliğini yerine getirememiş olduğunu düşünmektedir.

“Ortaçağ Kentleri” (2008) adlı kitabında Pirenne, ticaretin kentlerdeki toplumsal değişimin izini sürerken Venedik'e ayrı bir özen gösterir. Pirenne Venedik'i tanımlamak için “mıknatıs şehir” ifadesini kullanmıştır. Yahudiler ve diğer yabancıları şehre çeken

baharat ticareti Venedik'i zenginleştiren ve tarihsel önemini sağlayan bir etken olmuştur. Sennett'e göre baharat, ticaretinin Venedik'in büyük ölçüde etkilemesinin nedeni, şehrin yiyecekleri korumanın temel aracı olan tuza sahip olmasıydı. Ortaçağın başlarında Venedikliler kent adacıklarının bataklıklarından tuz üretiyor ve ürettikleri tuzları pazar yoluyla satıyordu. Bunun yanı sıra kentte üretilen diğer ürünlerin deniz ticaretiyle başka ülkelere satılması şehrin zenginleşmesini sağlamıştır (2014: 194-195).

Venedik Avrupalıların kutsal topraklara yaptıkları Haçlı seferlerinin güzergâhında olduğundan, haçlı seferleri Venedik'te ticaretin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir. Bu seferler esnasında tuz ticaretinin yayılımı küresel çapta gerçekleşmiştir. Tuzun özelliklerinin keşfedilmesiyle Venedik tuz ticareti üzerine önemli dağıtım ağları kurarak zenginleşti. Bunun yanı sıra seferler sırasında Venedik'te bulunan hammaddelerin satışı bu dönemde artmıştır. “Venedik, 11.yüzyılda Akdeniz'in en önemli ticaret merkezi olmuş ve '*Venetia Aurea*'–Altın Venedik– olarak adlandırılmıştır” (Ateş, 2010: 60). Ticaretin nimetlerinden bu denli faydalanan şehrin kalabalıkları üzerine çekmesi güç olmadı. Ortaçağ'ın ortalarında Venedik başta Yahudiler olmak üzere birçok tüccarı¹⁴ cezp etmekteydi. Tüccarların yanı sıra Venedik, zanaatkâr ve köleler için daha yeni hayallerin farklı bir hayata kavuşabilecekleri bir yer anlamına geliyordu.

Sennett'e (2013) göre, ticaretin canlanması ve artan kent nüfusunun karşısında kent sakinlerinin nasıl tepkiler vereceği, kent kültürünün nasıl şekillendiği, kentin kendi içerisinde yabancıyı nasıl ürettiği ve bu sorunu nasıl çözmeye çalıştığı gibi soruların yanıtlarını kusursuz bir şekilde sergileyen tek şehir Venedik'tir. Sennett Venedik'i tarihini incelemenin kentsel meselelerin birçoğuna aynı anda odaklanma imkânı tanıdığını ifade etmektedir. Tarihin ilk modern kenti Venedik, aynı anda toplumsal karmaşaya, ticari tüketime, sınıfsal dışlanmaya ve kapatılmaya ev sahipliği yapmıştır (Mumford, 2013; Benevolo, 1995). Venedik kenti sahip olduğu coğrafi konum ve sahip olduğu hammaddeler vasıtasıyla bir anda ticaretin merkezi haline gelmiştir. Bu ticari yoğunluk ve nüfus artışı Venedik'i tarih sahnesine altın harflerle yazarken şehirdeki insanların toplumsal hayatları günümüze kadar gelen emsal olay olarak kayıtlara geçmiştir.

¹⁴ Tüccarların kent için ne kadar önemli olduğu ve kentleşmeye verdiği ticari katkının ayrıntılı bir incelemesi için bkz (Parkins & Smith, 2010).

Yeni kent yaşamında daha fazla insanın bir arada yaşamaya çalışması zamanla kent yabancısını meydana getirdi. Kent yabancıları kente ait olmayanlar anlamına gelmekteydi. Ortaçağ kentlerinde genellikle tüccarlar ve göçebeler bu unvanı çok net karşılamaktaydı. Ortaçağ kent yabancıları gruba dışarıdan dâhil olma amacı güden biri değildir, o bizatihi grubun içerisinde var olan fakat gruba dâhil olamamış kişidir. Simmel'in de belirttiği gibi Ortaçağ kent yabancısı, grubun duygularını tam olarak içselleştirememiş ve kendisine grup içerisinde yer edinememiş kişidir (2009:149). Bir kentin ne derece başarılı olduğu da şüphesiz içindeki insanların birbiriyle uyumu yani, birlikte yaşama kültürüyle belirlenmektedir.

“Aydınlanma yazarları, bir insan yalnızca birkaç dakikalığına da olsa başka bir insanın düşüncelerine, gereksinimlerine ve isteklerine girebiliyorsa bu insan ne kadar farklı olursa olsun, bir imgelem eylemiyle buna ‘sempati’ dediler” (Sennett, 2013: 124). Aydınlanma yazarlarının ifade ettiği sempati tarihteki ilk bir arada yaşayan topluluklardan günümüz modern toplumuna kadar, bir arada yaşama kültürünün temelidir. Sempati, insanların bir arada yaşamak için karşısındakine göstermesi gereken tahammül edilebilirliğin adıdır. İnsanlar etkileşim içinde oldukları insanlar ile ortak paydada buluşmaya çalışmak yerine karşıt yönlerini ön planda tutma niyetinde oldukça birlikte yaşama kültürünün yeşermesi de güçleşmektedir. Bireylerin toplumsal ilişkilerinde samimiyeti kendi başlarına kuramadıkları durumlarda dönemsel otoriteler ilişkileri düzenleme eğilimine gitmişlerdir. Bu otoriteler çoğu zaman iktisadi ya da siyasi seçkinlerden oluşmuştur. Sennett dışarıdan kente dışarıdan bir müdahale ile gelecek düzen kavramına karşı çıkmaktadır.

Sennett'in gerek toplumsal, gerek özel yaşamda, ya da örneğin kentlerin fiziki dokusunda, hatta sosyal bilimlerde aradığı, sistematik, içe dönük bir düzen değildir. Aksine, yerleşik, sınırları sabit, güvenlik vaat eden, muğlâklığı, heterojenliği yadsıyan, farklılıkları dışlamaya ya da nötrleştirmeye yönelen yaşam ve düşünce biçimlerine karşı ısrarla “*Düzensizliğin Yararlarını*” savunur (Diken, 1997: 70; Sennett, 1970). Düzensizliklerin bir arada var olmaya devam edebilmesi, sempati duygusunun varlığına ve bir an olsun kendimizi karşıımızdakiinin yerine koyma davranışına bağlıdır. Bölümün devamında Sennett'in karşı çıktığı harici düzenin meydana gelişini ve durumun

toplumsal sonuçlarını Venedik'te kurulan Yahudi gettoları üzerinden incelemeye çalışacağız.

2.4. Yeni Kent Sakini: Yabancı

*Farklılıklar,
aşılmak için değildir.
Richard Sennett*

Büyük şehirde yaşayan herhangi bir kişi gündelik hayatında tanıdıklardan ziyade yabancılarla karşılaşır. Sadece kamusal toplanma alanlarında yabancılara daha sık rastlanmaz, insan kapısının önünde de sık sık yabancılarla karşılaşır. Hatta büyük şehirlerde yan yana yaşayanlar bile yabancıdır ve öyle olmak zorundadır, çünkü küçük bir coğrafi alanda çok fazla insan yaşar (Jacobs, 2011: 50). 16. Yüzyıl Venedik' ininde başına gelen tam olarak buydu. Ticaretin gelişmesiyle birlikte artan nüfus toplumsal kargaşanın da bir anda artmasına sebep oldu. Artan suç olayları ve adaletsizlikler de artan nüfusu kontrol edememenin sonuçları olarak meydana geldi. 16. yüzyılın Venedik' inde insanlar çoğu zaman karmaşıklıktan faydalanıp farklı toplumsal grupların içine sızabiliyordu. Bunun en tipik örneği Venedik fahişeleridir. Venedik Fahişeleri giyimlerine ve aksesuarlarına Venedik' in soylu kadınlarında daha fazla önem verirdi ve çoğu zaman soylu kadınlardan daha şık giyinip soylu erkeklerin arasına karışırlardı (Sennett 2014a: 25). Fahişelerin kent soyluların arasına kolayca sızabilmesi ve onlarla arkadaşlık kurması ve kent içerisinde sınıfların belirginliğini yitirmesi toplumsal kargaşaya sebep oluyordu. Bunun yanında frengi hastalığını Venedik'e Yahudilerin taşıdığını öne süren düşünceler şehirde hızlıca taraftar buluyordu. Fakat Yahudiler ödedikleri yüklü vergilerle şehre önemli maddi kaynak sağlamaktaydı. Yahudilerin Venedik'ten gönderilmesini isteyenler bile Yahudilerin Venedik için önemini farkındaydı.

Dönemin hükümeti yurttaşlar içerisinde farklı olanı diğerlerinden ayırabilmek adına daha önce emsali görünmemiş şekilde Yahudileri gettolara doldurmaya karar verdi. “Toplumsal sorunların birikip irin topladığı, cehennem halesiyle örtülü mekânlarda, yeni yüzyıl kentlerinde dışlanıp sürgün edilmiş kesimler yaşar” (Wacquant, 2011: 11). 16. yüzyılda bu kesim Yahudilerden oluşuyordu. Büyük bölümü Venedik' e ticari

bağlarla bağımlı olan Yahudiler kent nüfusunun içerisinde dini inançları ve toplumsal statüleri sebebiyle ayrıştırılmış ve kapatılmaya maruz kalmıştır.

Sennett'in kaliteli bir kentsel yaşam için sempati davranışını ne kadar önemseydiğine daha önce değinmiştik. Ne yazık ki, birlikte yaşamak zorunda olan insanlar bu sempati davranışını büyük oranda gösteremedi. Bir arada yaşama kültürünün yerleşmediği 16. yüzyıl Venedik'i ticari canlanmasıyla insanlar için yeni bir dünya olmasının yanı sıra tarihin ilk büyük çaplı toplumsal ayrışmasına da ev sahipliği yaptı.

Artan toplumsal karmaşa, kentin köksüzleşmesi ve iç çatışmaların yanı sıra Yahudilere yapılan dinsel baskıyı hükümet kontrol edemez hale geldi. Hükümetin kontrol edemediği Yahudilere karşı saldırıların ardından çözüm bulmak umuduyla Yahudi gettosu kurulmuştur. "Venedik kültürü şehirdeki Yahudileri Gettolara hapsedmiş, kendi iç çatışmalarını çözmek için baskıyı bir araç olarak kullanmıştır" (Sennett, 2014: 142; Erder, 2006: 47). Bir dönemin Altın Venedik' i, artık "*Stadt Luft macht frei*"¹⁵ düsturu Yahudiler için tam anlamıyla karşılamıyordu.

2.4.1. Dokunma Korkusu: 16. Yüzyıl Venedik Gettosu

Roberta Rich Venedik'te Bir Yahudi (Rich, 2011) adlı romanında Venedik gettosunda yaşayan bir Yahudi ebe olan Hanna'nın Venedik gettosundaki yaşamını anlatmaktadır. Venedik gettosunun tarihsel geçmişini bilmeyen bir okuyucu, Rich'in romanını okurken onun betimlemelerine rastladığında yazarın kurgulama yeteneğinin ne kadar üst seviyelerde olduğunu düşünüp kendisine hayran kalabilir. Oysa, Rich'in yapmış olduğu 16. yüzyıl Venedik' ini olduğu gibi bizlere aktarmanın ötesinde değildir.

Ortaçağ İtalya'sında fahişeler tedavisi mümkün olmayan ve cinsel yolla bulaşan frenginin yayılmasına sebep oldular. Bu hastalık birçok insanın yaşamına mal oldu. Ortaya çıktığı dönemde ise, belirli bir teşhisi ve tedavisi bulunmamaktaydı. "Ama bir kuşak önce daha yaygın olan açıklama frengiyi Avrupa'ya can alıcı önem taşıyan 1494 yılında İspanya'dan atılan Yahudiler' in yaydığı şekildeydi" (Sennett, 2014: 200).

Sennett'e (2014a) göre, Venedikliler, Yahudilerin dini ibadetleri yüzünden birçok hastalığı barındırdığına inanıyordu. Yahudilerin domuz eti yemediği için cüzzama

¹⁵ Kent havası özgürleştirir.

yakalanmaya daha müsait olduğu düşünülüyordu. O dönemde frengi benzerliği yüzünden cüzzamla bir tutulmakta ve çoğu zaman birlikte telaffuz edilmekteydi. “Cüzzamın bir kişinin bir cüzzamlının yaralarına dokunmasıyla bulaştığı düşünüldüğü için frengi de sadece bir fahişeyle yatmakla kapılan bir şey olamazdı: Bir Yahudi'nin bedenine dokunarak da frengi kapabilirdiniz” (Sennett, 2014: 200-201). Bu sebeple Yahudiler özellikle bedeni zayıf düşüren illetlerle özdeşleştiriliyorlardı, Hristiyanlar Yahudiler'e dokunmaktan korkuyorlardı.¹⁶

Dokunma korkusunun önemli bir sonucu 14. Yüzyıldan 17. Yüzyıla kadar Yahudi doktorların taktıkları maskelerde görülmektedir. Çoğu Venedikli bir Yahudi'nin dokunuşunda çekinirdi fakat Venedik'teki doktorların çoğunun Yahudi olması doktorları yalnızca maske kullanarak çalışmaya zorladı. Bu maskeler yüzün tamamını kaplayan ve giyen kişiye yürüyen bir kuş izlenimini veren maskelerdi.

Maskenin ön kısmında uzun bir kuş gagası formu bulunmaktadır. Sennett'e göre, bu maskeler Venediklileri fiziksel olarak bir Yahudi ile temas kurma hissinden alıkoymaktaydı. Venedikliler bir Yahudi doktorun kendisine temas etmesi yerine, garip bir yaratık tarafından fiziksel temas uygulanma hissini tercih etmişlerdir (2012: 294).

Sennett'e (2014) göre, günümüz dokunma korkusunun temelleri işte burada yatmaktadır. Venedik'te Yahudiler dışındaki herkes Yahudi dokunuşunun onları inciteceğini düşünmekteydi. Buna rağmen Venedikliler Yahudilerle ticaret yapmak zorundaydı, bu durum Venediklileri farklı çözümler üretmeye sevk etmiştir. Örneğin herhangi bir tüccarla ticaret yapıldığında sözleşme gereği el sıkışılırken, bir Yahudi tüccarla ticaret yapıldığıdaysa yalnızca baş selamı ile yetinilirdi.¹⁷

“Yahudi'nin dokunuşu kirletir ama baştan da çıkarır. Getto'nun tecrit edilmiş mekânı Yahudiler'e duyulan ekonomik ihtiyaç ile onlar karşısında hissedilen bu tiksintiler arasında, pratik zorunluluk ile fiziksel korku arasında bir orta yolu temsil ediyordu” (Sennett, 2014: 193). Venedikliler Yahudilerden ne kadar nefret ediyorsa, ticari olarak o

¹⁶ Yahudi dokunuşunun bedene zarar verebileceği meselesi ünlü yazar Shakespeare'in Venedik Taciri (2015) adlı romanda ilginç bir şekilde işlemiştir. Yahudi bir tefeci olan Shylock Venedikli Antonio'ya geri ödemesi karşılığında borç para verir. Antonio parayı gününde ödemezse Shylock, Antonio'nun vücudundan bir parça et alacaktır. Shylock'un Antonio'yla imzaladığı sözleşme, ödemenin etle yapılacak olması, Yahudi'nin parasının gücünü kullanarak bir Hristiyan'ın bedenini bozabileceği korkusunu iletliyordu (Sennett,2014:190).

¹⁷ Günümüzde Yahudi selamı olarak yaygınlaşan hareketin temelleri Venedik Gettosuna kadar uzanmaktadır.

kadar da muhtaçtılar. Yahudilerin büyük bir çoğunluğu ticaretle uğraşıyordu ve bu Yahudiler faizcilikle çok iyi paralar kazanıyordu. Venedik hükümeti yüksek vergiler topladığı bu insanları yurttan göndermeyi hiç bir zaman göze alamadı onun yerine Yahudilere “fiziksel ayrışma”¹⁸ uygulayarak günün belirli saatlerinde şehre girmelerine izin verecek bir kanun çıkarmayı tercih etti.

Kent planlaması, farklı toplumsal çıkarlara göre bir kentsel örgütlenmenin mantığını izleyen kent üzerine bir iddiadır. Planlama, hâkim toplumsal ve siyasi güce tümüyle boyun eğdiği en uç durumlarda, bu iddia birbiriyle tutarlı çıkarları rasyonalize etmeye dönüşür (Castells, 2015: 112).

Bu planlama birçok takımadadan meydana gelen Venedik’e gettolar kurarak gerçekleşti. Venedik şehri yaftalanmış insanların bir köşeye itilmesi ve sadece kendi gibi olan insanlarla bir arada yaşamak zorunda bırakılmasına yabancı değildir. Yahudi gettosundan daha önce Alman gettolari,¹⁹ ve Türk gettolari da bulunmaktadır. Ancak bunların hiç biri Yahudi gettosu kadar büyük çaplı ve uzun süreli olmamıştır.

“Venedik’in yolları, bina kümelerini devasa sayıda adadan oluşan takımadalar halinde birbirinden ayıran kanallardan oluşur. Yahudi gettosu yapılırken şehrin ileri gelen zevatının bir tecrit mekânı yaratmak için şehrin ada ekolojisinden yararlanması yeterli olmuştu”²⁰ (Sennett, 2014a, 18).

Venedik coğrafi yapısı gereği bir getto oluşturmak için ideal bir şehirdir. 118 adacıktan oluşan bu şehir genelde köprüler ve suyollarıyla adaların birbirine bağlanmasıyla oluşmuştur. Bu fırsatı değerlendiren Venedik hükümeti Yahudileri adalara doldurarak belirli saatlerde köprüleri kaldırdığında Yahudilerin şehre karışması (araya sızması) aynı zamanda bir Hristiyan’ın da getto ya girmesi imkânsız hale geldi. Aynı zamanda şehirdeki sağlık sorunu olan Frengi’nin de böylece önüne geçilmiş olacaktı.

Venedik’ deki ilk Yahudi gettosu 1515 yılında kurulan ve içine 800 kişi yerleştirilen Ghetto Nuovo’dur... Ardından Yahudileri barındırmak için Ghetto Vecchio bir Yahudi mekânına dönüştürüldü. Dış duvarları kapatıldı, balkonlar kaldırıldı. Birincinin tersine bu ikinci gettonun küçük bir açık meydanı ve birçok küçük sokağı vardı; hiçbir yeri döşenmemiş bu sefil çimenliğe kazıklar öyle dikkatsizce çakılmıştı ki Ghetto Vecchio’riun binaları inşa

¹⁸ Fiziksel ayrışma iki ya da daha fazla grubun yaşam alanlarının birbirinden ayrılması ve kent çevresinde kendilerine ait gördükleri farklı mekânların yoğunlaşmasını ifade etmektedir (Tümtaş, 2012: 86).

¹⁹ Getto de Tedesci. Bu gettoyu diğerlerinden ayıran şey, yalnızca ticari amaçlı bir getto olmasıydı. Almanlar vergi ödememek için mal alıp satma işlerini gece vakitlerinde yapıyordu. Almanların yaptığı ticareti denetlemek isteyen Venedik hükümeti onları daha rahat gözetleyebileceği gettolara gönderdi. Bu almanlar genellikle ticaretle uğraşanlardı.

²⁰ Venedik Yahudi Gettosunun mimari planı hakkında ayrıntı bilgi için bkz: (Ateş, 2010).

edildikleri anda gömülmeye başlamışlardı. Bir yüzyıl sonra 1633'te yeni bir getto alanı, Ghetto Nuovissimo açıldı. Evlerinin durumu biraz daha iyi olan bu daha küçük arazi de yine aynı kale-hendek tarzı surlarla çevrilme muamelesine tabi tutuldu. Üçüncü getto insanlarla dolduğunda, nüfus yoğunluğu bir bütün olarak Venedik'inin üç katı kadardı. Bu fiziksel koşullar yüzünden veba gettoda kendine iyi bir yuva buldu...Veba gettuyu vurduğu zaman gettonun kapıları gecenin yanı sıra gündüzün büyük bölümünde de kilitli tutulmaya başladı (Sennett, 2014:207- 211).

Sennett'e (2014) göre, Venedikliler Yahudiler'i gettoya kapattıklarında Hristiyan cemaatine bulaşan bir hastalığı tecrit ettiklerini iddia ediyorlar ve buna inanıyorlardı çünkü Yahudi bedenlerin bulaşıcı hastalıklar taşımalarının yanı sıra daha gizemli kirletici güçleri de barındırdığını düşünüyorlardı.

Getto, sabah kapıları açıldığında, sadece Yahudiler için değil Venedikliler için de bir ticaret merkezi olmaktadır. Buraya gün içinde borç para almak, alışveriş yapmak, yiyecek satmak gibi çeşitli nedenlerle Hristiyanlar da gelmekteydi. Ancak onlar da akşamları kapıları kapatılmadan gettoya terk etmek zorundaydılar (Ateş, 2010: 62).

Yahudiler'in ise gün battığında sıkış tıkiş gettoya dönmüş olması gerekirdi. Geceleyin gettonun kapıları kilitlenir, evlerinin dışarıya bakan pencerelerinin kepenkleri kapatılır, dışarıda polis devriye gezerdi. Ortaçağın "Stadt Luft macht frei" düsturu Yahudiler'in ağzında acı bir tat bırakırdı herhalde, çünkü şehirde iş yapma hakkı Yahudiler adına genel bir özgürlüğü beraberinde getirmiyordu. Bir vatandaş olarak sözleşme yapan Yahudi tecrit edilmiş bir insan olarak yaşıyordu (Sennett, 2014: 192; Cardillo, 2003).

Venedik Yahudilerinin getto hayatı yaklaşık üç asır sürmüş ve 1797 yılında Fransız kralı Napolyon sayesinde sona ermiştir. Yahudi bedeniyle özdeşleşen “dokunma korkusu” ise büyük tecrit yıllarında başlamış günümüze dek varlığını sürdürmüştür. Sennett'e (2014) göre, dokunma korkusu günümüz kamusal alan problemlerinin temellerinden biri olarak nitelendirilmelidir. Modern büyük şehirlerin modern insanları bu korkuyu en derin aşamasına kadar hissetmektedir. Ardından bunu tetikleyen yeni duygu “Açılma Korkusu” meydana geldi. Açılmış şeyler yapmaktan çekinen birey ise büyük binaların olduğu fakat hayatsız sokakların olduğu bir kentin figüranları haline geldi.

2.5. Açılma Korkusu

Sennett'e göre, antik kentlerin tapınakları, pazaryerleri, oyun alanları, toplantı yerleri, duvarları, sokaktaki heykelleri; dinde, politikada ve aile yaşamında kültürel değerlerin dışavurumu olarak inşa edilmekteydi. Fakat günümüz modern kentlerinde bu tür duyguların hangi mimari yapılara denk geldiğini kestirmek oldukça güçtür (2013: 11).

Geçmişteki Yunan dönemiyle bugün arasındaki farklardan biri de şudur: Antikçağın insanları kentte gördüklerini politik, dinsel ve erotik yaşantılarla ilgili kararlarında kullanabilmelerine karşın, modern kültür “iç” ve “dış” arasındaki bir ayırmadan mustarıptır (Sennett, 2013: 12).

Sennett'e göre, “iç” ve “dış” arasındaki bu ayırım, özel alanla kamusal alan, öznel yaşantı ile dünyevi yaşantı ve benlik ile kent arasında meydana gelen bir ayrımı ifade etmektedir. “Açılma korkusunun nasıl ortaya çıktığı, iç ve dış yaşam arasındaki duvarın nasıl örüldüğüyle alakalıdır. Bu duvar kısmen bizim dinsel tercihimizden kaynaklanıyor: Hristiyanlık, Batı kültürünü iç ve dış yaşam arasına duvar çekecek bir konuma yöneltti” (Sennett, 2013: 13). Çalışmanın ilk bölümlerinde Hristiyanlık kültürünün toplumsal hayatı nasıl ikiye ayırdığını, kilise hayatının merhamet ile özdeşleştirirken, sokak hayatını düzensizlik ve korkuyla özdeşleştirdiğini detaylı olarak ele almıştık. Hristiyanlığın ortaçağdan beri yaygınlaştırdığı bu iç ve dış arasındaki ayırım benzer şekilde günümüz toplumunda da meydana gelmektedir.

“İç, öznel yaşantıyla dış, fiziksel yaşam arasındaki bu ayırım, aslında bizim uygarlığımızın kabul etmek istemediği, hemen hiç hesaba katmadığı bir korkuyu ifade eder” (Sennett, 2013: 12). Açılma korkusu, modern kentte insanlarla dolu mekânlar da tüketim bağları üzerine kurulmuş ilişkilerin zayıflayarak yabancılaşma ile sonuçlanmasına duyulan endişedir. Ortaçağ kentlerinin aksine buralarda incinme korkusunu bize hissettiren kılıç tutan düşmanlar değil, bir arada olduğumuz yabancılarıdır. Bunun yanında tüm sosyal bağların kuvvetsizleştiği ve çıkar ilişkilerinin egemen olduğu kent mekânları “Açılma Korkusu” nu perçinlemektedir.

Sennett'e (2013) göre, açılma korkusu kamusal alanda incinme olasılığını ifade eder. Açılma korkusunun nedeni modern kent tasarımının toplumsal ayrışmaya sebep oluyor olmasıdır. Kentler inşa edilirken küresel ekonominin gerekleri ve yüksek statülü bireylerin tercihleri ön planda tutulmaktadır.

Bu yüzden, kentlerde inşa ettiğimiz şeyler kişisiz, nötralize edici, sosyal temas olasılığını ortadan kaldıran yerlerdir. Dökme camla kaplı dış duvarlar, yoksul semtleri kentin geri kalan kısmından ayıran ana yollar, koğuş tarzı siteler (Sennett, 2013: 13).

Richard Sennett, açılma korkusunun, kalabalıklar içinde ve yabancılar arasında oluşur, der (2013: 13). Sennett'in açılma korkusuyla bize anlatmak istediği şey, gece geç saatte yapılan bir yürüyüş esnasında ıssız bir sokaktan geçerken duyulan tedirginliğin çok ötesinde bir korkudur. Bu korkuyla şehirlerimizin mimari yapısı, bireylerle temasımızı hatta gündelik hayatımızı başlı başına şekillendirmektedir.

2.5.1. Günümüz Toplumunda Açılma Korkusu ve Toplumsal Sonuçları

“İnsanı, bilinmeyen dokunuşundan daha çok korkutan hiçbir şey yoktur. İnsan kendisine değen şeyi görmek ve tanımak, en azından sınıflandırmak ister. İnsanlar, yabancı herhangi bir şeyle fiziksel temastan her zaman kaçınma eğilimindedir” (Cannetti, 2011: 15). Yabancıya maruz kalma korkusu modern kentsel yaşamın en belirgin özelliklerinden biridir. Sennett'e göre açılma korkusu, dışa açılmanın yani, kamusallaşmanın önündeki başlıca engellerdendir. Her dışa açılma denemesi, incinme ihtimalini ardında getirmektedir. Sennett'e göre dokunma korkusunun toplumsal sonuçları kentli bireyin duyarsızlaşması, kent ortamının nötralizasyonu ve kentsel ayrılmayı beraberinde getirmektedir. Yabancıya dokunma korkusu açılma korkusunu da tetiklemektedir.

Sennett'e göre, günümüzün en kalabalık şehirlerinden biri olan New York dünyanın birçok farklı yerlerinden gelen insanlara ev sahipliği yapan kozmopolit bir kent nüfusuna sahip olduğu halde kentli bireylerin dışarıya açılması için uygun bir şehir değildir. New York' un sokaklarında yürümek, farklılıkların içine dalmak demektir fakat kent sahneleri birbirinden kopuk olduğu için New York kent sakinlerine kendilerini gerçekleştirebilmek için gerekli olan uyarıcı gücü verememektedir. Konuşmanın, temasın ve samimi ilişkilerin kamusal alanda itici güç olmadığı şehirlerin açılma olanağı sunması olanaksız görülmektedir (2013: 156).

Modern New York'un ihtiyacı, kentin en çok ihtiyacı olan bireyin de tanımıdır aslında. Açılma korkusu bize hayatın akışına katılma olanağı vermez, kapılıp gitmeyi öngörür. Açılma korkusu bireylere seyretmeyi öğütler. Sennett, seyretmenin pasifleştirici etkisini Vietnam savaşı gazisi bir dostuyla gittiği sinemada yaşadığı olay üzerinden

aktarmaktadır. Sennett'e (2014) göre, sinemada izlenilen savaş filmi salondakilerin çoğu tarafından büyük bir beğeni ile karşılanmıştır. İzleyiciler kahramanlık destanını izlemekten keyif almışlardır. Fakat filmin sonunda Sennett'in arkadaşının elindeki demir protezi gören insanlar onlara çekince ile bakarak yanlarından uzaklaşmıştır. Sennett bu durumu pasif uyaranlar yoluyla harekete geçen duyguların, hayatın içinde meydana gelmemesi olarak tanımlar. Sennett'e (2014) göre, vekâleten yaşanan duygular, kişileri geçmiş hayat karşısında duyarsızlaştırır. Sennett, tepkisiz bedenlerin modern şehirler için ideal yurttaşlar olduğunu ifade etmektedir. Böylece farklar ve ayrıcalıklar bastırılmış, nötralize edilmiş olur. Kentlileşme bireyi şehirde suskunluğu mahkûm etmiştir. Toplumsal temasın üst düzeyde olması gereken her yer giderek insansızlaştırılmıştır. Bu durumu fark etmek modern kentli birey açısından oldukça kolaydır. Örneğin, Günümüz toplumunda birçok alışveriş (kahve, benzin, market alışverişi, vb...) bir satıcının yerine otomatların karşısında gerçekleşmektedir. Böylelikle, "televizyon seyircisi gibi gezgin de, dünyayı uyuşturucu biçimde deneyimler; mekân içindeki hassasiyetini yitirmiş olan beden, parçalı ve süreksiz bir kent coğrafyası içine yerleştirilmiş hedeflere doğru pasif bir biçimde hareket eder" (Sennett,2014: 13; Mumford, 2002).

"Modern kentte tüm farklılıklar sanki uyuşturucuyla uğraşan biriyle sıradan yurttaş arasında potansiyel patlama tehlikesinin benzerini taşıyormuş gibi, açılmaya karşı bir korku, ondan bir kaçış vardır. Nötralizasyon vardır" (Sennett, 2013: 156-157). Oysa kent hayatı farklı toplumsal durumları içinde barındırmak zorundadır. Nasıl ki 16. yüzyıl Venedik hükümeti bütün kargaşaları yok sayarak bütün sorunlara çare bulacağını umduysa, modern kentlerin nötralizasyonu da, kentin içerisinde barındırdığı tüm sorunları ve bu sorunlara itirazdan doğabilecek toplumsal dirençleri hasırlı etme gayreti göstererek benzer yöntemleri ifade etmektedir. Sennett'e göre, gettonun yabancıyı yok saydığı gibi, modern kent yaşamı da farklı olanı yok saymaktadır. Farklılıklara tahammül etmek ve kentsel yabancılaşmayı azaltmak başarılı bir kent deneyiminin yapıtaşdır. Ne yazık ki günümüz kentleri bu yeteneklere sahip değildir.

Sennett'e göre, "bedeni dirençten kurtarma arzusu, modern kent tasarımında belirgin bir biçimde görülen dokunma korkusuyla birleşir. Mesela planlamacılar, otoyolların yerini belirlerken... Zengin ve yoksul kesimleri veya farklı etnik bölgeleri ayıracak şekilde

yerleşim alanlarının içinden geçirirler” (2013: 123). Böylelikle bir birinden statü olarak farklılıklar gösteren iki farklı insan grubunun birbiriyle iletişime girmesi ya da karşılaşması güçleşmiş olmaktadır. Günümüzde etrafı duvarlarla çevrili, kapısında korumaların beklediği güvenli sitelere sahip olmanın iyi bir hayat sürmek anlamına gelmesinin temelinde farklı olandan ayrılma duygusu yatmaktadır.

Toplumumuz ekonomik, politik ve erotik yaşamda muazzam çeşitte ve karmaşık uyarılara maruz kalır. Ama kültürümüzü biçimlendiren içe dönüklüğün ve bütünlüğün kuralları, farklılığın gerçekleriyle başa çıkmayı zorlaştırıyor. Farklılığı yaşamayı pozitif bir insanlık değeri olarak görmede zorlanıyoruz (Sennett, 2013: 123).

Sennett’e göre, modern toplumda gündelik hayatın sözlü tartışmalarına, sanki yolunda gitmeyen bir şeymiş gibi bakılır. Modern hayat çatışmayı inkâr etme, asgariye indirme, sınırlama ve ondan kaçınma çabalarıyla doludur. Oysa modern mekânlar bir yatak odası gibi sessiz yahut bir psikiyatristin divanı gibi sakin olmak yerine, başkalarıyla, başkalarının kalabalığıyla dolu olmalıdır (2013: 12). Başkalarının olduğu yerde de toplumsal hareketliliğin olmasından başka ne olabilir ki?

Günümüz kentlerinde farklı olmak ve bir mesele üzerinden tartışmak modern kentli bireyden beklenmeyecek davranışlardır. Farklılaşma karşıtlığının derin sebebi daha önce ifade ettiğimiz gibi sempati duygusunun ve tahammül yetisinin eksikliğinden kaynaklanmaktadır. İnsanlar artık hayat konusunda ortak bir bakışa sahip olmadıkları için, kendilerini “birlikte” hissedemedikleri için ve birbirlerini sağlam davranış ve mizaç standartlarına çekme yükümlülüğüne sahip olmadıkları için birbirlerine karşı olmak zorundadırlar” (Weinstein&Weinstein, 2011, 45).

Sennett’e göre, sokaktaki birbirine yabancı insanların sessizliği ve göz temasından kaçınmaları bu empatisizlik durumunu kuvvetlendiriyor. Yabancıdan gelebilecek bir dokunuş ise hissi kentli bireyi daha çok içe kapanmaya zorluyor. Bu yüzden modern kalabalıklar, düzensizlik ve karışıklığa neden olan fiziksel insan kütleleri olmaktan çok, işlevsel yoğunluklar olma özelliğini taşıyan alışveriş kalabalıkları, spor olaylarının kalabalıkları olmakta öteye geçemiyor (Sennett,1999:8). Dahası bu durum modern kentli bireylerin gönüllülük esasına dayanıyor. Modern kentli birey çetrefili tartışma gruplarına dâhil olmaksızın, tüketim etkinliklerinde var olması tercih ediyor.

Bu bölümde, Sennett’in kent yaklaşımı ana hatlarıyla incelemeye çalışılmıştır. Bireyin kentli olma macerası tarihin farklı dönemlerinde farklı duyguların dışavurumuna sebep

olmuş ve öncesinde görülmemiş birçok tarihsel olaya sebep olmuştur. Dışarısının çetin koşullarından korunma içgüdüsüyle merhametli bir sığınak ihtiyacı ile başlayan kentleşme macerası yine aynı bireyi büyük şehirlerde merhametsizliğin yanı sıra duygusuz bedenler haline getirmiş nihayetinde merhametten yoksun bırakmıştır. Kent hayatının en derin sorunu; “bireyin ezici toplumsal güçler, tarihsel miras, yabancı kültür ve yaşam tekniği karşısında varlığının özerkliğini ve özgünlüğünü muhafaza edip edemeyeceğidir” (Weinstein& Weinstein, 2011: 43; Simmel, 2015). Gelecek kent hayatının nasıl şekilleneceği ise muhtemelen bu sorunun yanıtıyla yakından ilgili olarak şekillenecektir. Devam edecek olan bölümde Sennett’in kent ile yakından ilişkili olduğunu düşündüğü ve toplumsal dönüşüm aşamalarını kent üzerinden değerlendirdiği Kamusal Alan kavramına değinilecektir.

BÖLÜM 3: RICHARD SENNETT'İN KAMUSAL ALAN YAKLAŞIMI

“Kamu kelimesi Latince Publicus’dur. “Publicus: devlete ait, halka ait, umuma ait, genel, yaygın, kamu görevlisi anlamına gelmektedir. Sözcük etimolojik olarak ergen, erişkin olmayla, aynı zamanda açıklıkla, açık olmayla, herkesin önünde olmayla da ilişkilendirilmektedir” (Yükselbaba, 2008: 55; Karaağaç&Alova: 2001). Yunancada ise kamu kelimesinin karşılığı aynı zamanda bir şehir kurmak anlamına gelen ‘*synokismos*’ tur. Kelimenin ilk bölümü ‘syn’ bir araya gelmeyi ifade ederken ikinci kısmı olan ‘oikos’ ise bir ailenin ya da bir kabilenin tehlikelerden korunması anlamına gelmektedir (Sennett, 1989: 82). Özel kelimesinin Latince anlamı ise: “Privatim: kişisel, bireysel olarak, özel olarak, resmi olmadan; evde; privatus: resmi olmayan, kişi için özelliği olan, bireysel, kişisel, özel, hususi, mahrem; resmi olmayandır” (Yükselbaba, 2008: 47; Karaağaç&Alova, 2001).

İlk bakışta bir birinin karşıtı gibi görülebilecek bu kavramlar 18. ve 19. yüzyılla birlikte toplumsal hayatın şekillenmesini konusunda önemli birer anlam ifade etmiştir. 20. yüzyılın başlarıyla birlikte birçok alanda merak uyandırmıştır. Gündelik hayatta sergilemiş olduğumuz hareketlerin nasıl bir alanda yorumlanması gerektiği konusu geç 18. yüzyıldan itibaren derin tartışmalara sebebiyet vermiştir. Bu çetrefilli tartışmaların ardından kamusal ve özel alan kavramları gündelik hayatı bölümlendirmek adına birçok sosyal bilimci tarafından kullanılmıştır. Sosyal bilimler alanında yaygın kullanım itibarıyla kamusal alan kişinin kendisini diğer insanlarda çeşitli paylaşımlarda bulunma durumunu ifade ederken, özel alan ise daha bireysel ve mahremiyet esaslı bir alanı ifade etmektedir.

Kamusal alan kavramı ilk olarak Fransız devrimi öncesinde krallar, feodal beyler ve kilise soyluları ile burjuvazi arasındaki köklü mübadele sebebiyle anılmaya başlanmıştır (Ünüvar, 1998: 188). Bu tartışmalar özel alan ve özel alan dışında olan her şeyin nasıl konumlandırılacağı çerçevesinde gerçekleşti. Özel alanın dışında kalan her şey ve herkesin nasıl ve kimin tarafından temsil edileceği kamusal alan kavramının ortaya çıkmasındaki temel sebeplerden biridir. Öyle ki, kamusal alan özel alan ayrıştırılmasının yapılmadığı dönemlerde kamuya mal olan her şeyin yönetimi soylular

vasıtasıyla gerçekleştirilmekteydi. Ancak yükselmekte olan yeni burjuva sınıfı toplumsal hayatın düzenlenmesindeki bu geleneksel yapıyı önemli ölçüde değiştirdi.

“Romalılar, kamu ile özel arasında oldukça net bir sözlü ve kavramsal ayırım yapmışlardı; İngilizce' de bu ayırım için kullandığımız kelimeler de [*public* ve *private*] Latincedeki karşılıklarından türetilmişlerdir. Bu suretle, Romalıların siyasi faaliyetin aslen yöneldiği varlık için kullandıkları kavram, *res publica* idi” (Geuss, 2008: 49). Romalılar için *Res Publica*, bireyin mahremiyeti dışında kalan ve diğer bireylerle etkileşimde olduğu her alanı ifade etmekteydi. Aralarında kan bağı olmayan insanların taahhüt üzerine gerçekleştirdiği birliktelikler bu alana örnek teşkil edebilir. Bu bağlar, arkadaşlık üzerine temellenmeyen politik ilişkiler üzerine filizlenen bağlardır (Sennett, 2016: 16).

Kamusal ve özel kavramları sosyal bilimlerde kuramsal yaklaşımlar ve ampirik yaklaşımlar bağlamında iki farklı alanda irdelenmiştir (Dacheux, 2012). Dacheux'a göre kuramsal yaklaşımlar kategorisi kamusal alan kavramının gövdesel olarak teorik çerçevelerde ele alınmasını ifade etmektedir.

Bu kategoride Habermas, Arendt ve Sennett tarafından savunulan dünyasal kamusal alanının varlığının olabirliği üzerine sorgulamalardan, demokratik kamusal alanın (medyatik ve kurumsal) işlevsizliği ya da sanal bir kamusal alanın varlığının teorik olanaklılığı hakkındaki kuşuklara kadar pek çok sorgulama mevcuttur (2012: 23).

Ampirik yaklaşımlar ise daha çok saha araştırmaları ve istatistik verileri üzerine ilerlemektedir. “Olguların çoğunda neredeyse kuramsal yapı olayların gerçekliğiyle iç içedir. Öyleyse, kamusal alanda kolektif hareketlikler üzerine incelemeler, farklı medya organlarındaki kamusal tartışmaların analizi, katılımcı demokrasi düzenlemelerinin gözlemlenmesi, vd. çalışmalar yapılmaktadır” (Dacheux, 2012: 23).

Sennett'in perspektifini oluşturan kuramsal çalışmalar, kamusal alanı incelerken kavramın oluşum aşamasını, sınırlılıklarını ve geleceğini teorik çerçeve üzerinden inceleyerek gündelik hayat pratiğine bakmayı yönlendirecek bir yol izlemektedir. Kamusal alanın kuramsal olarak incelenmesi konusunda çalışmamızı şekillendirecek olan Sennett dışında Jürgen Habermas ve Hannah Arendt'in yaklaşımlarına değinmek, Sennett'in kamusal alan anlatısını daha berrak şekilde kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Benhabib'e (1996) göre, Hannah Arent, “*agonistik ve birleşme*” modeli şeklinde iki farklı kamusal alan modelini ifade etmektedir. Arendt'in tarif ettiği şekliyle “*agonistik*” modele göre kamu alanı, ahlakî ve politik büyüklüğün, kahramanlığın ve seçkinliğin açığa çıktığı, sergilendiği ve başkalarıyla paylaşıldığı görünüm alanıdır. Agonistik kamusal alan ise, diğer insanları tanımak, onlara kendini tanıtmak, itibar görmek ve sosyal bir çevre oluşturmak amacıyla bilinçli bir şekilde toplanılan alanı ifade etmektedir. Bunun tersine, birleşimsel modele göre böyle bir alan, Arendt'in sözleriyle “insanların uyum içinde birlikte hareket ettikleri” her yerde ve her zaman ortaya çıkar. Bu modelde kamu alanı ‘özgürlüğün kendini gösterebildiği’ yerdir (Ünüvar, 1998: 187-188; Benhabib, 1996).

Habermas'ın “iletişimsel” kamu alanı modeli ise; kamu alanının “agonistik bir şekilde” politik seçkinler arasındaki itibar kazanma ve adını sonraki nesillere bırakma mücadelesinin alanı olarak değil; demokratik bir şekilde, genel toplumsal normlardan ve kolektif politik kararlardan etkilenenlere bu norm ve kararların oluşturulmasında, değiştirilmesinde ve benimsenmesinde söz hakkı tanıyacak prosedürlerin yaratılması olarak anlaşılmaktadır (Ünüvar, 1998, 187-188; Benhabib, 1996: 151).

Sennett'e (2016) göre, ise kamusal alan 17. ve 18. yüzyılda politik oluşumlarıyla birlikte şekillenen 19.yüzyıl itibarıyla ciddi bir aşınmaya maruz kalan ardından karşılıklı etkileşimin hasara uğradığı bir süreci ifade etmektedir. Sennett'in kamusal alan değerlendirmesini Arendt ve Habermas'tan ayıran kendisinin teorik bir kamusal alan temellendirmesi yapmak yerine kamusal alanın geçirmiş olduğu dönüşümleri ustalıkla inceleyerek bu dönüşümlerin birey üzerinde gerçekleştirmiş olduğu etkiyi sorgulamaya çalışmasıdır.

Bu farklılığın yanında üç önemli düşünürün birleştiği husus; kamusal alanın nasıl incelenebileceğidir. Richard Sennett, kamusal alanı incelerken “Ben, tarih ile teori arasında etkileşim kurarak kamusal ifade üzerine bir teori oluşturmaya çalıştım” ifadesini kullanarak, kamusal yaşamın alışlageldik toplumsal tarih tarzlarından farklı bir çalışma türü gerektirdiğini belirtmektedir (2016: 19). Habermas ise ‘*Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*’nün (2015) önsözünde belirttiği gibi kamusal alan kavramının kendisi ancak inter-disipliner bir metotla araştırılabilir (Ünüvar, 1998: 187). Arendt

de (2016) kamusal alanı üzerine yaptığı çalışmalarda disiplinler arası çalışma yöntemini benimsemiştir.

Kamusal ve özel alanın birbirleri ile etkileşimi birçok sosyal bilimcinin farklı yönlerde konumlanmasına sebep olmuştur. Kimi sosyal bilimciler kamusal ve özel alanın birbirinden bağımsız olduğunu ifade ederken, diğerleri ise birbiri ile yakında ilişkili olduğunu belirtmiştir. “Bütüncül kamusal/özel ayrımı, sadece tek bir filozofun icadı değildir, çeşitli toplumsal gerçekliklerden kaynaklanmaktadır (Geuss, 2008: 19). Karşıt biçimde kamusal özel alan birlikteliği de yine tek bir filozofa mal edilebilecek bir alan değildir. Birçok farklı görüş bu tartışmayı şekillendirerek genişletmiştir.

“Kamusal alan kavramının arka planında yer aldığını söylediğimiz kamusal/özel karşıtlığının farklı terimlerle de olsa Batı tarihinde sitenin (*polis*) ortaya çıkmamasıyla birlikte şekillenmeye başladığını söyleyebiliriz” (Keskin, 1998: 95). Kurulan ilk kentlerden itibaren *polis*, ticaret yapmak, sohbet etmek, siyaset yapmak gibi pratikler için kullanıldı. Daha sonra *polis*’in kamusal alan olarak tanımlanmasıyla birlikte, görünüşte bunun karşısında bulunan, bireyin özel hayatını ve temelde ailesiyle arasında gerçekleşen ilişkiler özel alan olarak tanımlanmıştır.

Özbek (2004a) kamusal alanı farklı türden insanların bir arada bulunduğu bir çeşit “karşılaşma mekânı” olarak tanımlar. Özbek’in bu kamusal alan tanımlaması özel alan ile kamusal alan arasında ki farklılığı ifade etmektedir. Çünkü bu karşılaşma eylemi “daha önceden tanınmayan” üzerinden gerçekleşecektir, özel alanda ise böyle bir durum söz konusu değildir.

Geuss ise; “kamusal ve özel arasında tek bir net ayırmadan ziyade, örtüşen bir dizi karşıtlık bulunduğunu, dolayısıyla kamusal ve özel arasındaki ayrıma genelde atfedile geldiği kadar büyük önem verilmemesi gerektiğini belirtmiştir” (Geuss, 2008: 26). Geuss’a göre, kamusal alan ve özel alan birbiriyle iç içe geçmiş ve sürekli olarak etkileşim halinde bulunmaktadır. Geuss, kamusal alanın özel alanı, özel alanın ise kamusal alanı etkilediğini ifade etmektedir. Geuss’a göre, “kamusal” ve “özel” arasındaki modern ayrım da, aslında birbirinden tamamıyla farklı öğelerin – “kamusal” ve “özel”e ilişkin modern anlayışı oluşturan (değiştirilmiş biçimdeki) bileşenlerin- zamanla birleştirildiği karmaşık bir tarihsel sürecin sonucudur (2008: 12).

Sennett ise kamusal ve özel alanı birbirinin karşıtı olarak yorumlanmaktansa bu iki kavramı birbirinin alternatifi olarak yorumlamaktadır.

Kamusal alanda toplumsal düzen sorunu işaretlerin yaratılmasıyla çözülürken, özel alanda bakıp büyütme sorunu aşkın ilkelere bağlanarak, çözülmese bile çözülmeye çalışıldı. Kamusal alanı yöneten itkiler istenç ve yapıntı, özel alanı yönetenler ise kısıtlamalar ve yapıntının silinip gitmesiydi. Kamusal alan insan yaratımıydı; özel alan ise insanlık durumuydu (2016: 138).

Sennett'e göre günümüz toplumunda kamusal alan ve özel alan iç içe geçmiş durumdadır. Bu durum kamusal aşınmayı ve kamusalılığın bozulma sürecine girmesine sebep olmaktadır (2016: 16). *Ancien regime*'de kamusal deneyim, toplumsal düzenin oluşumuyla bağlantılıydı; son yüzyılda ise kişilik oluşumuyla bağlantılı hale geldi (Sennett, 2013: 42). Sennett'e (2016) göre, kamusalılığın bireyselleşmesi çağımızın önemli sorunlarından olan Narsizm' in gelişmesiyle mümkün oldu. Bu Narsist kamusal alan modern toplumda diyalogun hasara uğradığı aşınmış bir kamusal alana dönüşmüştür (Sennett,1977).

Habermas “*Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*” (2013) adlı kitabında homojen ve soyut bireyi merkez alan “burjuva” kamu kurgusundan, reel sosyal yaşam da sivil toplumun yarattığı “farklılaşmış” kamuya geçişi ifade etmektedir (Çaha,1998: 73; Habermas, 2013). Habermas ve Sennett 17. ve 18 yüzyıl kamusal hayatını tarif ederken, bireylerin toplumsal alanda etkileşimlerini gerçekleştirdiği sosyal doyumun yaşandığı ve kamusal kimliklerin değer gördüğü canlı bir kamusal alandan bahsederler. Habermas'ın (2015) ve Sennett'in (2016) çalışmalarında incelenen kamusal alan geçirmiş olduğu dönüşümler sebebiyle, farklı temayüllere aleniyet kazandıran ve ortak mekânda aynı potaya girmeyi hedefleyen bir kamu olmaktan çıkarak, her alanın kendi içerisinde şekillendiği, iletişimin zayıfladığı ve toplumsal ilişkilerde harmonize uyumun kalmadığı bir alan halini almıştır (Çaha, 1998).

Sennett'e (2016) göre, günümüz kamusal alanı, insanların toplumsal hayatın aktörü olmasına imkân tanımamaktadır. Bu sebeple kişisel iletişim azalmış ve kamusal alan karşısında geri çekilmiş bir insan figürü meydana gelmiştir. Bu bölümünde, kamusal alan kavramının tarihsel perspektifte en hareketli olduğu zamanlardan günümüz aşınmış kamusal alanına kadar ki serüveninin toplumsal kişilik üzerindeki yansımalarını incelemeye çalışacağız.

3.1. Kamusal Alan ve Kamusal Alan'ın Tarihsel Gelişimi

Fransız Devrimi'nin öncesinde keskin bir kamusal-özel alan farklılığından söz edilemeyeceğine yukarıda değinmiştik. Ancak tarih öncesi dönemlerden günümüze varıncaya kadar kamusal-özel ayrımının izi sürülmek istenirse, dikkat çekici ilk belirti; krallıklar olacaktır. Bu krallıklar egemenlik vasıfları gereği özel alanın dışında farklı bir toplumsal alan figürüydüler. “Egemenliği simgeleyen semboller aynı zamanda kamuyu simgelemektedir. Hükümdarın gücü ve ihtişamının bir gösteri şeklinde sunumu kamusal bir mahiyet taşımaktadır” (Bauman, 2014: 60 akt. Yükselbaba, 2008: 52).

Ortaçağ hayatı boyunca kamusal ve özel alan arasındaki ayrım en belirgin olarak Roma imparatorluğu döneminde göze çarpmaktadır. Roma hukuku kamusal alanı “*Res Publica*” olarak tanımlamışlardır. Krallar, Prensler ve Feodal lordlar, erkin kamusal gücüyle ortaya çıkan temsili kamunun sahiplerini oluşturarak *Res Publica* da etkin bir yer temsil etmişlerdir (Habermas, 2004).

Rönesans ve Reform hareketleriyle daha önce toplumda meşruiyeti sarsılmaz olan birçok kurumu sorgulanır hale getirdi. 17.yüzyılın başında meydana gelen toplumsal hareketler, toplumsal hayatın yapılandırılmasını büyük ölçüde değiştirmiştir (Sennett, 2000: 380). Toplumsal değişim kavramı denildiğinde akla ilk gelenlerden biri olan Fransız devriminin ardından kamusal ve özel alan kavramları *Res Publica*'dan çok farklı bir düzeni ifade eder hale geldi.

17. yüzyıl sonlarına gelindiğinde, “kamu” ve “özel” karşıtlığının bugünkü kullanımlarına benzer bir biçim almakta olduğunu görüyoruz. Kamusal sözcüğü herkesin denetimine açık olan anlamına gelirken, “özel” sözcüğü kişinin ailesi ve arkadaşları ile sınırlanan mahfuz bir yaşam bölgesi anlamındaydı (Sennett, 2016: 32)

“Böylece kamu, aile ve yakın arkadaşlar dışında geçen yaşam anlamına geliyordu: Bu kamu bölgesinde çok çeşitli, karmaşık toplumsal gruplar kaçınılmaz olarak bir araya gelecekti. Bu kamusal yaşamın odak noktası büyük şehirlerdi” (Sennett, 2016: 34). Sennett'e göre, bu tarihten sonra kamusal alan keskin biçimde özel alandan ayrılmaya başladı kamusal alan artık kişisel mahremiyetin olmadığı her alanı temsil etmekteydi. Kamusal hayatın derin bir diyalektik üretmeye başladığı dönem esas olarak 18. ve 19. yüzyıldır. “Bu tarihsel dönem içinde burjuva entelektüalizminin ve kültüralizminin, özellikle de püriten-viktoryen etik dâhilinde bütün özellikleriyle şekillenmeye

başladığını görüyoruz. Artık burjuvazi, tarihin ilk sınıfı olarak sahneye çıkmaktadır" (Öğün, 1996: 51).

Bunu kritik eden Sennett ise burjuva dünyanın konvansiyonel kültürel doğası üzerinde durmaktadır. Richard Sennett'in, Anglo-Sakson zihniyete egemen olduğunu düşündüğü ve Viktoryen etik olarak işaret ettiği bu kültürel dünya bir yanıla Weber'in püriten etiği ile örtüşmekte, ama otantik olarak sahip olduğu dinsel anlamıyla sınırlı kalmamakta, sosyolojik ve bununda ötesinde psiko-dinamik bir muhtevaya kavuşmaktadır (Öğün, 1998: 53). Hâlbuki insanların gündelik yaşam ve çalışma yaşamı içindeki gerçek toplumsal tecrübeleri, bu tür bölümlmeleri aşar geçer (Negt & Kluge, 2004: 133).

Sennett'e (2016; 2014) göre, kamusal alanın gelişiminde mekânların büyük bir önemi vardır. Mekânlar, herhangi bir olguyu duruma göre gizleyebilmekte ve ön plana çıkarabilmektedir. Sennett bir eylemin bir mekân içerisinde gerçekleştirilmesini ve daha sonra eylemin mekânla anılacak olmasının başlangıcı olarak tanımlar ve mekânlara nihai önem atfeder (Sennett,2013; 1996). Mekânların tasarımı ve kullanım değerleri kamusal alan kavramının gelişmesinde ve yara almasında temel rol oynamıştır.

3.2. Kamusal Alanın Gelişiminde Mekânların Rolü

Kamusal alanın gelişmesi konusunda mekânların göz ardı edilmemesi gereken bir önemi bulunmaktadır. Mekânlar kamusal alanın aktörleri için bir toplanma yeri anlamını taşımasından dolayı kamusal alanın oluşumunda ve gelişiminde önemli yer teşkil etmişlerdir. Charles Taylor kamusal alan üzerine yaptığı incelemelerde kamusal alanın aktörlerinden daha çok kamusal alanın mekânlarına yoğunlaşmıştır (Taylor, 2006; Taylor, 2011). Hatta Taylor'un çalışmalarında mekâna verdiği rol o kadar büyüktür ki; toplum daha geri bir rolde kalmıştır. Taylor, kamusal alan tanımını esnasında kamuoyu kavramının değerini göz ardı etmemekle birlikte, halkın rolünü denetleme ile sınırlamıştır (Taylor 2006; Yükselbaba, 2008).

"Taylor yerel olmayan, geniş ortak mekânı 'metatopikal' olarak adlandırır. 18. yüzyılda tahsilli zümreleri kapsayan kamusal alan, bugün potansiyel olarak herkesin katılabileceği bir tartışma ortamıdır" (Yükselbaba, 2008: 71). Taylor'a (2006) göre, göre bu metatopikal mekânlar kişiler arası iletişimi geliştirmiş ve belirli bir kesimin

hükümündeki alana sıradan halkı da dâhil etmiştir. Metatopikal alanın herkesin katılabileceği bir alan olması kamusal alanın sınırlarının genişlemesine yardımcı olmuştur.

Sennett'e (2016) göre, şehirlerin büyümesi ve kişiler arası iletişimin giderek sınıfsal hegemonyadan kurtulması yeni sosyal ağları meydana getirmiştir. Bu durum beraberinde yabancıların birbiriyle iletişime geçebileceği yeni mekânların oluşmasına sebebiyet vermiştir. Daha önceleri birbirine yabancı insanların ortak bir mekânda toplanıp tanışması, kamusal alanın oluşumundan çok önceleri saraylarda, balo salonların veya kralın huzurunda gerçekleştiriliyordu. Ancak bu birliktelikler sorgulanamaz bir otoriteye ait olan “onların” kendi aralarındaki bir ortaklaşa zamanı ifade ediyordu (Ünüvar, 1998: 189). Ancak bu alanların kamusallığa sağlamış olduğu katkı sınırlıdır. Taylor' un tanımladığı “Metatopikal” (halkın kendi kendine ürettiği ve içerisindeki düzende söz sahibi olduğu) mekânlar ise, soyluların ve asillerin başkalarından sakladığı mekânlar olmak yerine, dileyen herkesin katıldığı katılabildiği ve kişiler arasında hiyerarşik düzenin olmadığı mekânlar olmasından dolayı kamusal alanın gelişmesini sağlamıştır.

Sennett'e göre, kamusal alanın mekânlar üzerinden filizlendiği dönem: “kahvehanelerin, ardından kafe ve hanların sosyal merkezlere dönüştüğü, tiyatro ve opera salonlarının eskiden olduğu gibi koltuklarını aristokrat hamilerin paylaştığı yerler olmaktan çıkıp... Geniş bir kamu kesimine açıldığı devirdi. Kentin nimetleri dar bir elit kesimden geniş bir toplumsal yelpazeye açıldığı bir dönemdi” (2016: 34). Kamusal alanın canlandığı mekânlarının içinde en fazla öne çıkanları kahvehaneler ve hamamlardır. Kamusal kültürün başlangıç aşaması olan kahvehanelerin öncesinde, hamamlar toplumun birçok farklı kesimini bir arada barındırabildiğinden kamusallık sürecinde önemli bir yere sahiptir.

3.2.1. Hamamlar

Roma'nın gerek kent sağlığına, gerekse kent biçimine yaptığı en karakteristik katkı belki de hamamdı. Büyük hamamların tarihi aynı zamanda bizzat Roma'nın hikâyesinin özetidir (Sennett, 2014: 122). Sennett'e göre, günümüz hamamlarına nazaran çok daha büyük yapılar olan bu hamamlar, içerisinde egzersiz odaları, oyun odaları, kütüphaneler,

sıcak ve soğuk banyo odalarının olduğu vakit harcamak ve yemek yemenin farklı odalarda gerçekleştirildiği devasa büyüklükteki yapılardır (2014: 122). “Bütün Romalılar'ın genellikle gruplar halinde birbirleriyle buluştukları kurumlar olan hamamlara erkekler kadar kadınlar, gençler kadar yaşlılar da geliyordu” (Sennett, 2014: 123). Sennett’e göre, hamamlara günün her saati gidilebilir ve hamamlar kapanana kadar Romalı sıradan halk kendi evlerinin sefaletinden kaçabilecekleri bir mekânda zaman geçirebilirdi. Bu hamamlar tıpkı günümüz halka açık havuzlar gibi insanların birlikte vakit geçirdiği, flört ettiği ve gösteriş yaptığı mekânlardı. Dahası hamamlar toplumsal ilişkiyi desteklemesinin yanında ticari fonksiyonu da bulunuyordu. Her hamamın ziyaretçilerinin keyifle zaman geçirmesi adına çeşitli yemek ve içecekleri tedarik eden satıcıları bulunmaktaydı (2014: 124).

Hamamda yıkanmak bir yurttaşlık deneyimin ötesinde Roma Hristiyanları adına dini bir gereksinim özelliğini taşıyordu. Sennett’e göre, Romalılar için halka açık mekânlarda yıkanmak bir vaftiz töreni vazifesi görüyor ve hamamlar kirli dünya ile temizlik arasında bir duvar vazifesi üstleniyordu. Dahası bebeklerin vaftiz törenleri de halka açık hamamlarda gerçekleşiyordu. Bu su ayini halka açık mekânlarda gerçekleştiğinden aynı zamanda Hristiyanları Yahudi atalarından kalan geleneklerden ayırmaya da yardım ediyordu (2014: 125).

Yegül, hamamlar ve yıkanmanın sosyal etkilerini derinlemesine incelediği çalışmalarında hamamlara “demokrasi ortamı” (2006) ve “sosyal dengeleme merkezi” (2014) özelliğini atfetmektedir. Roma sakinleri güne erken saatlerde başlayarak öğlen vaktine kadar işlerini bitirmekte ve öğleden sonraki vakti siesta²¹ ve hamamlarda yıkanmaya ayırmaktaydı. Romalılar için yıkanmak gündelik hayatın bir parçası ve roma kentli bireyini ifade etmekteydi. Bu sebeple Antik Roma’ da hamam işletmek çok karlı bir iş olduğundan hamamlara giriş hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak kadar ucuzdu (Egon, 2004). Sennett’e (2014) göre, Romalılar adına yıkanmak ortak bir yurttaşlık deneyimiydi ve bir yöneticinin popüler olmak adına yaptırabileceği en büyük gösteriş halka açık hamamlar olabilirdi. Dönemin yöneticileri hamama giderek halka bir şeyler anlatma ve siyaset yapmanın dışında birlikte yıkanmaktan zevk alırdı (Yegül, 2014:

²¹ Öğlen uykusu.

51). Böylelikle hamamlar şehirlerin çeşitliğini çıplak bedenler üzerinden bir araya getirerek kamusal alanın gelişimini katkı sağlamaktaydı.

Hamamlar yalnızca dinlenmek ve keyif almanın dışında ticari ve siyasi görüşmelerin yapıldığı bir alan olarak da işlev görmüştür (Sennett, 2014: 123). Bu mekânlar 19. Yüzyılın kahveleri kadar siyasi etkinliğe sahip olmasa bile insanların rastgele bir araya gelerek kamusal bir alan oluşturduğu yerler arasında büyük bir önem arz etmektedir. Sennett'e (2016) göre, Roma hamamları bir süreliğine de olsa sınıftan arındırılmış bir toplum resmi yakalamak adına ideal bir mekândır.

Ancak tarihsel perspektifte birçok olgunun zaman içerisinde önemini kaybetmesi gibi hamamlarda ilerleyen yüzyıllarda değerini ve işlevini kaybetmiştir. 16. yüzyıl da Frengi hastalığının doğrudan temasla bulaşmasını önlemek amacıyla Ortaçağ hamamları kademeli olarak çalıştırılmaya başlandı ve hastalığa çare bulunamayınca hamamların kapatılması hamam kültürünün bozulmasında önemli bir aşamayı ifade etmektedir (Sennett, 2016: 235-236; Mumford, 2013: 473). Sennett'e (2014) göre, hamam kültürünün ortadan kalkmasının bir diğer sebebi ise teknolojidir 17. ve 18. yüzyıllarda ise birçok konuta kısmen suyun ulaştırılması ise hamam kültürünün sonuna geldiği ifade ediyordu. Sıcak suyun evlere kadar ulaşması ve kişinin kendi dilediği vakitte kendi mahrem alanında yıkanabilmesi, yıkanmayı kamusal bir etkinlik olmaktan çıkarıp mahrem bir etkinlik haline getirdi. Böylelikle 19. Yüzyılın ardından Hamamlar, enformasyon ağına sahip olan, farklı insanların bir araya gelerek tanıştığı bir kamusal alan olma özelliğini yitirmiştir.

3.2.2. Kahvehaneler

Kahvehaneler 17. Yüzyıl sonlarında ve 18. Yüzyıl başlarında gerek Londra gerekse Paris'te birbirini tanıyan insanlar için ortak bir buluşma yeri anlamına gelirken, yabancılar için ise yeni şeylerden haberdar olma ve farklı insanları tanıma mekânı anlamına geliyordu. Sennett'e göre, bu kahvehanelerin bazıları dönemin ulaşım aracı olan atlı arabaların istasyonlarına yapılan eklemelerle ortaya çıkmışken diğerleri ise başlı başına bir işletme olarak kurulmuştur (2016: 309-310).

Enformasyon merkezleri olarak kahvehaneler, doğallıkla sohbetin geliştiği yerlerdi. Kapıdan ilk kez giren biri önce bara gider, parasını öder ve ilk defa geldiği bir yere, kendisine genel kurallar-şu duvarlara tükürmek yasaktır, pencere yanında kavga edilmez vs - açıklanır, sonunda keyfine bakmak üzere yerine otururdu. Aslında keyif denen şey öteki

insanlarla konuşma sorunuydu ve konuşma temel bir kurala tabi idi: Enformasyonun mümkün olduğunca eksiksiz olması için, mevki ayrımları geçici olarak askıya alınıyordu. Orada oturan herkesin, tanışın tanımasını, istediği ile konuşmaya, yetkili olsun ya da olmasın istediği konuya katılmaya hakkı vardı. Kahvehanede konuşurken karşıdaki insanın toplumsal kökenine değinmek dahi çirkindi, çünkü sohbetin özgür akışı engellenebilirdi (Sennett, 2016: 117).

Kahvelerde kişinin statüsünü bakılmaksızın söylediklerinin itibar görmesi dönemin toplumsal yapısını önemli değişikliklere uğratmıştır. Birkaç yüzyıl önce sıradan bir yurttaşın bir asilin yanında konuşması ya da söz alması mümkün değilken kahveler bu düzeni ortadan kaldırdı. Kahveler kendi başına hiyerarşisiz bir konuşma serbestliği yaratmış ve kamusal alan filizlerinin kökleşmesine katkı sunmuştur.

“Bir beyefendi kahvehanede oturmaya karar vermişse, toplumsal merdivende kendinden aşağı olanların sınırsız ve özgür konuşmalarına ses çıkaramazdı. Bu durum kendi konuşma kalıbını üretti” (Sennett, 2016: 117). Dönemin kahvelerinin kamusal alan için önemi, birbirleriyle karşılaştırıldığında arasında statüsel uçurumları barındıran insanları bir araya getirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu kahvelerin biri eksantrik giyimli bohemleri ağırlarken diğeri cumhuriyetçi eğilimleri olan kimseleri aynı anda barındırmaktadır. Böylece kahveler sokağın dışında dolaysız bir yüzleşme ve karşılaşma noktası halini almıştır (Paquot, 2012: 60).

Ünüvar’a göre, kahvehaneler kamusalılığı saray, saraya ait salonlar, kilise gibi kurumsallığın katılmış yönüne dayanan mekânlardan alarak, sıradan vatandaşların bir araya gelerek kurduğu ortamlara aktarmıştır. Bu durum sıradan insanların bir araya gelerek kamuoyu oluşturabileceği fikrinin temellenmesine katkı sağlamıştır (1998: 190-191). Bünyesinde barındırdığı enformasyon akışının gücüyle Kahvehaneler krallığının mutlak egemenliğine karşı içerisindeki insanların fikirlerinin bir potada eridiği ortaklaşa kanaatin oluşturulduğu mekânlar haline gelmiştir. “Kahvehanede yabancıları birbiriyle konuşmaya iten şey sadece sohbet severlik değildi. Yol koşulları, şehirdeki durum ya da iş hakkında bilgi edinmenin en önemli yolu konuşmaktı” (Sennett, 2014: 310). Kahvehaneler aynı zamanda dönemin bilgi akışının da gerçekleştiği mekânlardı.

Kahvehanelerin tarihsel perspektifte bu kadar etkin olmasının en önemli sebebi; 18. yüzyıl başında Londra’daki kahvehane sahiplerinin kendi gazetelerini basıp yayımlamaya başlaması ve 1729’da bu işkolu üzerinde bir tekel hakkı edinmek için başvuru yapmasıdır (Sennett, 2016: 116-117). Sennett’e (2016) göre, buralarda basılan

gazeteler içinde bulunduğu zamanı ilgilendiren birçok önemli meseleyi içinde barındırıyor ve farklı fikirleri bir arada barındırarak meselelere farklı alanlarda yaklaşmanın imkânını sunuyordu. Bu gazetelerin tek ağızdan sesli bir şekilde okunması ise, gazete okunacak zamanda tüm halkın oraya toplanması ve haberlerin sıcaklığına yorumlanmasını beraberinde getirerek bu canlı kamusal alanı saray karşısında önemli bir konuma taşımıştır. Kahvehanelerin bir araya gelerek hoş sohbet etmenin dışında, gazetenin basıldığı ve okunduğu bir yer olması onu dönemin enformasyon merkezi haline getirmiştir. Böylece gündelik hayatta olup bitenden haber almanın başlıca yöntemi krallığa ve soylulara yakın olmaktan çıkarak, gazete okuma saatinde kahvehanede buluşmak olmuştur. Paquot'a göre; yazılı basın olmadan bu tür kahvehanelerin bu derece önemli olması ve günümüz kamusal alanının şekillenmesi mümkün olmayacaktı (2012: 61).

Kahvehanelerin toplumdaki önemli konumu ticaretin gelişmesi ve gazetelerin tekelleşmesi sebebiyle giderek azaldı. Gündelik bilgiye ulaşmanın çeşitli yöntemlerinin geliştirilmesi kahvehanelerin eskisi kadar önemli olmadığı bir toplumsal yapıyı meydana getirdi. Kahvehaneler giderek bir tartışma alanı olmaktan çıkarak eski canlılığını yitirdi. 19. Yüzyılda ilk kez kahvehanelerde insanların oturması için tek kişilik masalar kullanılmaya başlandı (Sennett, 2012: 102). Bu durum kahvehanelerin canlılığını yitirmesine ve ziyaretçilerinin en iyi ihtimalle kendi masasının etrafındakilere dikkatini vermesine sebep oldu.

3.3. Kamusallığın Zayıflaması ve Karşılıklı Diyalogun Sonu: Kamusal Yara

*Kendi içine kapanmış her insan, bütün öteki insanların
kaderlerine ilgisiz bir yabancı gibi davranır. O insan için tüm
insan türü, çocukları ve yakın arkadaşlarından oluşur.
Hemşerileriyle ilişkilerine gelince, aralarına katılır ama
onları görmez; dokunur ama onları hissetmez; yalnız kendi başına
ve kendisi için vardır. Ve bu şartlarda kafasında bir aile
mefhumu kalmışsa bile artık bir toplum mefhumu yoktur.*

Tocqueville

Sennett (2016) kamusal alanı daha önce birbiriyle karşılaşmamış kişilerin herhangi bir sebeple buluştukları ortak bir mekânda çeşitli alışverişlerde bulunmalarını şeklinde ifade etmekteydi. Bu buluşmalar toplantı, ritüel, sohbet etmek, vakit öldürmek, ticaret

veya kutlamalar yapmak için gerçekleşebilir. Bu toplanmaların tamamının ortak noktası kamusal alan aktörlerinin aynı amaç için o mekânda bulunuyor olmalarıdır. Taylor’a (2006) göre; insanların tamamının tek bir ortak noktaya odaklandığı zamanlarda ortak bir mekândan söz edebilmek mümkün olmaktadır (2006: 91). 19. Yüzyıl öncesi kahvehaneler ve hamamlar ortak mekân olma özelliğini iyi şekilde yerine getirmekteydi.

19. yüzyılın başlarında yeni ticaret yollarının keşfedilmesi kıta-aşırı ticareti yaygınlaştırdı. Ticaretin artması çalışma ve ticaret yapmak amacı güden insanları ticaretin merkez noktası olan kentlere yönlendirdi. Böylelikle kentlerde yaşayan nüfusun hızlı şekilde artmaya başladı. Bu durum şehirlerde köksüz insanların dolaşmasına ve kamusal alanın genişlemesine sebep oldu. “Artık kamusal alan yalnızca aile ve yakın arkadaş kesimlerinden farklı konumu olan bir toplumsal yaşam bölgesi değil, görece çok çeşitli insanları içine alan, tanıdıklar ve yabancıların oluşturduğu kamusal alan anlamına da geliyordu” (Sennett, 2016: 61). Sennett’e (2016) göre, Ticaretin gelişmesi, sanayi devrimi, siyasi devrimler ve kentlerin nüfusunun artmasıyla kamusal alan eski canlılığını yitirerek günümüz kamusal hareketsiz kamusal alanının temellerini oluşturmuştur.

Sennett’e (2012) göre, modern toplum, insanları gündelik yaşantılarında becerilerini sergilemekten alıkoymaktadır. Günümüz insanı atalarına nazaran çok daha fazla iletişim aracına ve seyahat imkânına sahip olmasına rağmen güven esasına dayalı toplumsal ilişkiler kurmakta zorlanmaktadır. Modern iletişim teknikleri ise bireylerin toplumsal düzlemde sosyal bağlar kurmasını zorlaştırmaktadır. Bu durum kaçınılmaz olarak hayatın kültürel bir kriz dönemine girmesine sebep olmuştur. Kişiler arasındaki iletişimin zayıflamasından doğan kültürel kriz kamusal hayatta bireylerin kendi içerisine kapanmasını ve kamusal alana dâhil olmaktan çekinmelerine sebep olmuştur.

Sennett’e (2016) göre, kamusal alanın gelişmesi mekânlar vasıtasıyla gerçekleşiyse kamusal alanın gerilemesi de aynı şekilde mekânlar ve mekânların tasarımı üzerinden gerçekleşmiştir. Daha önceki bölümde kamusal alanın canlılığını oluşturan kahvehaneler ve hamamların zaman içerisinde eski değerini kaybederek kamusal hayat içerisindeki rolünün zayıflamasına değinmiştik. Bu bölümde değineceğimiz, tren vagonları ve alışveriş merkezleri ise, bir dönem kamusal canlılık yaşayıp daha sonra bu

özelliğini kaybeden mekânlar değil, en başından itibaren kullanım amacı itibarıyla kamusal hayatta kişiler arası iletişimi azaltan nitelikler taşımaktadır.

3.3.1. Amerikan Tren Vagonları

“On dokuzuncu yüzyıl Avrupa trenleri altı ila sekiz yolcuğu aynı kompartımana, yüzleri birbirlerine bakacak şekilde yerleştiriyordu; bu oturma planı daha eski dönemlerin büyük atlı arabalarından alınmıştı” (Sennett, 2014: 309). Bu düzen insanların ister istemez yüz yüze gelmelerini ve bir süre sonra birlikte sohbete başlamaları anlamına geliyordu. Uzun tren yolculuklarında yüz yüze bakmak zorunda kalan yolcular, bir süre sonra birbirini tanıyor, maceralarını birbiriyle paylaşıyor ve gitmekte oldukları yer hakkında sohbetler gerçekleştiriyordu.

1840'lı yıllarda geliştirilen Amerikan tren vagonu yolcuları sessizlikleri içinde rahat bırakılma arzusunu neredeyse garanti altına alan bir konumda yerleştiriyordu. Kompartımanları olmayan Amerikan vagonunda bütün yolcular ileriye, birbirlerinin yüzlerine değil enselerine bakacak şekilde oturuyorlardı (Sennett, 2014: 309).

Yeni düzene sahip trenler eskinin aksine insanlar arasındaki diyalogu sağlayamıyordu. Birlikte seyahat eden insanların birbirini görmemesi ve konuşmak zorunda kalmaması eski trenlerin oturma düzeninin aksine kamusal bir ortamı ifade etmiyordu. Bu durum insanların uzun seyahatlerde kendi içine çekilmesini ve yanındaki dışında hiç kimseye muhatap olmamasını bir gelenek haline getirdi. Sennett'e (2016) göre, bu yeni düzende seyahat ederken yabancıyla konuşmak onun mahremiyetini ihlal etmek, kabaca onu rahatsız etmek anlamına geliyordu. “Oysa eskiden “bir yabancıyla konuşmanın onun mahremiyetini ihlal etmek gibi bir yan anlamı yoktu, insanların kamuya karıştıklarında konuşmaları bekleniyor ve onlarla konuşuluyordu” (Sennett, 2014: 309).

Sennett' e göre, yeni seyahatlerinde sessizlik bireysel mahremiyeti korumak amacıyla kullanılıyordu. Bu geleneğin devamında ise tıpkı 19.yüzyıl Amerikan tren vagonlarında olduğu gibi sokaklarda da insanlar yabancıların kendileriyle konuşmamasını, yabancıların konuşmasına mahremiyetlerinin ihlali gibi bakmayı bir hak gibi görmeye başladılar (2014: 309).

Sennett'e (2016) göre, otomobillerin icadı kamusal alan üzerinde, Amerikan tren vagonlarıyla aynı etkiyi yaratmıştır. Çünkü otomobiller insanlara ciddi anlamda bir hareket özgürlüğü sağlamaktadır; A noktasından B noktasına ulaşma imkânı sunarken

bu seyahat sırasında insanlar hiçbir yabancıyla karşılaşmak konuşmak zorunda kalmamaktadır. Aynı zamanda otomobil ile seyahat ederken istenmeyen hiçbir yere uğranmak zorunda kalınmıyordu. Sennett'e göre, otomobillerin gelişmesiyle seyahatler bireyselleşirken otomobil dışındaki tüm ulaşım araçlarında ise seyahat etmek sessizliğe bürünmüştür (2016: 29-30).

3.3.2. Mağazalar

Tren vagonlarının geçirmiş olduğunu dönüşümün kamusal hayat üzerine yarattığı etkinin bir benzeri de alışverişin belirli bir kapılı mekân içerisinde yapılmasıyla gerçekleşmiştir. “Mağazaların doğuşu her ne kadar sıradan bir olay gibi görülse de, aslında bu, aktif bir alışveriş alanı olarak kamusal alanın yerini nasıl insan yaşamında daha yoğun fakat daha az sosyal bir kamusal deneyime bıraktığı paradigmasının özüydü” (Sennett, 2016: 190). Sennett'e (2016) göre, mağazaların kamusal alan üzerinde bu kadar etkili olmasının nedeni; mağazalarda yapılan ticaretin karşılıklı mübadele sırasında pazarlık gibi etkileşimlere izin vermemesinden kaynaklanmaktadır.

1852'de, Aristide Boucicault, Paris'te Bon Marche adında küçük bir perakende satış mağazası açtı. Bu yeni mağaza Sennett'in mağazalar konusundaki tüm endişelerinin toplumsal yansımalarını görmek adına iyi bir örnektir. Sennett'e göre bu mağazanın temel özelliği içinde satılan her şeyin fiyatının önceden belirlenmiş olması ve fiyatın malın üzerinde açıkça belirtilmiş olmasıdır (2016: 190). *Ancien regime* Paris'indeki ve 19. yüzyıl başlarındaki perakendeci kuruluşlarda mağazaya girmek her ne olursa olsun bir şey satın almak anlamına geliyordu. Boucicault'un yeni mağazası bu geleneği de değiştirdi. Boucicault'un mağazasına giren herhangi bir kişi bir şey satın alma zorunluluğu olmaksızın etrafa bakınabilecekti (Sennett, 2013: 190-191).

Sennett'e göre, 18. yüzyıl kamusal insanının en alışıldık etkinliği kentte pazarlık etmek ve ona ilişkin ritüellerini gerçekleştirmesidir. Pazar yerlerinde bir ürünün iyi bir fiyata satılması ya da ürünün değerinin altına düşmemesi adını yapılan güzelleyici açıklamalar, elem ve esef gösterileri ya da heyecanlı, öfkeli bağrıışmalar satış işleminin ayrılmaz parçasıdır (2016: 190-191). Sennett, 18. Yüzyıl Paris'inde bir parça bifteğin fiyatını birkaç kuruş daha düşürmek için uzun süren pazarlıkların yapıldığını aktarmıştır. Buna karşı satıcılar da alıcının sergilediği duruma yönelik fiyatı

düşürmemek uğruna çeşitli çabalara girişirlerdi. Satıcılar pazarlık yapmaya giriştiği insanları özenle seçer ve satış yapamayacağını umduğu insanlarla vakit harcamazdı (2016:191). İçerisinde satılan her şeyin fiyatının belirli olduğu mağazaların çoğalmasıyla birlikte alışveriş pazarlığın yapılmadığı ve fiyatı daima satıcının belirlediği bir etkinlik haline gelmiştir. Boucicault'un yeni mağaza sistemi alıcı ve satıcı arasındaki bu teatral davranışı sona erdirmiştir. Eskiden ticaret esnasında sessiz kalmak, ticari açıdan kandırılmanın ya da fiyatta indirim yaptırabilme fırsatının ortadan kalkması anlamını taşıyordu. Sennett'e göre, Boucicault'un sabit fiyat sistemi, ticarete alıcının aktif rol oynama yetisini ortadan kaldırarak, alışveriş esnasında pasifliği bir norma dönüştürdü (2013: 191).

Sennett'e (2016) göre, Boucicault mağazalarının yanı sıra aktörlerin ticaret esnasında aktif rolünü kaybetmesi kendi rızaları ile gerçekleşmiştir. Bir şey almak zorunda olmadığı halde mağazalarda dolaşan insan çoğu zaman ihtiyacı olmasa dahi mağazalardan bir şey satın alıyordu. En alçak gönüllü insan dahi mağazalarda gezerken daha önce sahip olmayı hayal etmediği bir malı alarak mağazadan ayrılabilirdi. Böylelikle tüketim alt sınıflara kadar inmiş bir etkinlik kazandı ve mağazalarda gerçekleşen para akışı mağazaları tarih sahnesinde pazaryerlerine karşı güçlendirdi. Güçlenen mağazaların ürünlerini satabilmek adına ürünlerine kişisel anlamlar vermesi mağazaların ticaret alanında daha önce hiç olmadığı kadar önemli mekânlar olmasını sağladı. Mağazalarda ürünlerin kişiselleştirilmesinin yanı sıra ürünün teşhir edilmesi ve sergileme düzeni nesneyi olduğundan farklı bir biçimde sunmuş, gizemli kılmıştır. Böylelikle tüketici eski tüketim alışkanlıklarından daha hızlı sıyrılmış ve yeni tüketim davranışlarına alışmaya çalışmıştır (Bilgin, 1997: 22). "Ticaretteki yeni düşünce kodu kamusal alan anlayışında daha geniş bir değişimin işaretiydi: Kişisel duygulara yatırım ve pasif gözlem birleşiyordu; kamusal alana çıkmak hem kişisel hem de pasif bir deneyimdi" (Sennett, 2013: 194).

Sennett'e göre, görünüşte antik yunan *polis*' inden daha yoğun olan alışveriş merkezlerinin kamusal alan niteliği taşımamasının nedeni mekânın olabildiğine ekonomikleştirilmiş olmasıdır. İlk mağazalar gibi günümüz Alışveriş Merkezleri de kişilerarası sirkülasyona bağımlıdır. Eğer insanlar bir mağazada saatlerce sabit oturursa

yalnızca çevresindekilerle sohbet eder fakat insanlar mağaza içinde hareket ettiği sürece ekonomik bir bedene dönüşür (Sennett, 1989: 82).

Sennett'e (2016) göre, tren vagonları ve mağazaların kamusal alan açısından ortak özelliği, ilk kez kamusal ortamda sessizlik ilkesinin filizlenmesiydi. Kahvehaneler ve hamamların oluşturduğu canlı kamusal alan tren vagonları ve mağazaların öncülüğünde giderek sessiz ve cansız bir kamusal alan haline aldı. Bu durum haliyle aşınan bir kamusal alana ve bu alanın yara almış bireylerine sebep oldu. Yeni hissiz kamusal alan insanlar üzerinde daha önce var olmayan etkiler bıraktı.

3.4. Kamusal Aşınma ve Toplumsal Etkileri

Şehir büyüdükçe, nüfusu da sorun haline gelir (Sennett, 2016: 80). Şehrin büyümesi ve şehirdeki yabancılarının artmasının şehir hayatına nasıl etkileri olduğunu kent üzerine yoğunlaştığımız bölümde incelemiştik. Şehrin büyümesi ve nüfusunun artması kamusal alan üzerinde de çeşitli etkiler meydana getirmiştir. Bu etkiler genellikle toplumsal iletişimi olumsuz etkilemiştir. Karşılıklı diyalogun olmadığı kamusal alanlarda nüfus kalabalıklaştı dahi kamusal canlanma gerçekleşmemektedir.

Sennett'e göre, kamusal hayatın sorunu özel ve kamusalın günümüz toplumunda iç içe geçmiş olmasıdır. Bu iç içe geçmişlik kamusal ve özel alan arasındaki sınırları kaldırarak insanları sınırların ve sınırlamaların olmadığı flu bir alana yönlendiriyor. Konuşmanın önemini yitirmesi ve karşılıklı diyalogun sona ermesi, günümüz kamusal alanında samimi yakınlaşmaların gerçekleşmesini engellemektedir. Sennett'e göre, günümüz toplumunda "insanlar birbirlerine yakınlaştıkça sosyalliklerini yitiriyorlar, ilişkilerinde de daha sancılı ve kardeş katline daha eğilimli oluyorlar (2013: 434).

Sennett'e göre, günümüz kamusal sorunu kişisel olmayan davranışların bireyler adına anlam ifade etmiyor olmasıdır. Dolayısıyla günümüz kamusal alanı bireysellik ile donanmış ve bireysel meseleler üzerine şekillenmektedir. Sennett, özel ve kamusal alan sınırının yitirilmesini bireyselleşmiş bir kamusal sorun olarak ifade eder (2016: 20). Böyle bir kamusal alan kişinin mahrem duygularında da tahribat yaratmaktadır. Özel alan kişinin toplumsal yaşamını dengeleyici ve kamusal alanın eksiklerini tamamlayıcı bir alan olarak görülmelidir. Fakat günümüz kamusal alanında mevcut

sınırlar belirsizleşmektedir. Kamusal yaşamın aşınması samimi duygularla kurulan mahrem alanı da olumsuz etkilemektedir.

Sennett, kamusal alanın zayıflaması ve bireyselleşmesini kamusal alanların canlılığını yitirmesine bağlamaktadır. Sennett' e göre, kamusal alanda meydana gelen tahribatlar bireylerin içe kapanmasını ve toplumsallıklarını mahrem duygulara göre şekillendirmesine sebep olmaktadır. “İnsanların kendilerine yabancı bir ortam da mahrum edildikleri şeyleri mahrem ilişkiler alanında aramalarının bir nedeni, hem de en somut nedenlerinden biri, ölü kamusal alanlardır” (Sennett, 2016: 31). Sennett, ölü kamusal alanın meydana gelmesini *Ancien regime*'in çökmesi ve yeni bir kapitalist, seküler, kentli kültürün oluşmasıyla başlayan bir değişimin sonucu olduğunu ifade etmektedir (2016: 31).

Aşınmış kamusal yaşamda birey sorunlarına duyulan ilgi arttıkça, belli toplumsal amaçlar için yabancılarla bir araya gelme hali oldukça azalmıştır. Sennett' e göre belirli bir amaç uğruna bir araya gelmiş modern cemaatlerin kişilerarası ilişki biçimi bu durum için iyi bir örnektir; “cemaat gruplarında insanlar birlikte hareket edebilmek için birbirlerini kişisel olarak tanımaları gerektiğini düşünürler ama hemen sonra, kişisel olarak karşılıklı ifşaata dayanan eylem sizleştirici süreçlere kısılıp birlikte hareket etme arzularını giderek yitirirler” (2016: 26).

Sennett'e göre, kamusal alana kişilik problemlerinin taşınması kamusal alan kavramını yok etmiştir. Kişisel kavramının kamusalı yok etmesinin sonucunda toplumsal ilişkilerde temastan çok kaçınma, suskunluk ve duyguları belli etmeme davranışları ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda Sennett modern bireyin kamusal alan ilişkilerinde hissizleştiğini ve çevresindeki dönüşümlere tepkisiz kaldığını ifade etmektedir (2016: 336).

Kamusal alanda etkili olan aşınma süreci hiç şüphesiz en büyük etkisini kişilik üzerinde hissettirmiştir. Kamusal ve özel alanın iç içe geçmesi zaman içerisinde narsist kişiliği ortaya çıkartarak kamusal alanı bireyselleştirmiş ardından ise kamusal alan katılımcılarını geriye çekilme hissine zorlamıştır.

3.4.1. Kamusal Alanda Narsist Kişiliğin Oluşumu

İtalyan ressam Michelangelo Caravaggio'un 1594-1596 yılları arasında tamamladığı “*Narcissus*” adlı tablosunda önündeki suya bakan genç bir delikanlıyı resmetmiştir. Bu tabloda genç adam sudaki yansımasına hayranlık ifade eden bir yüz ifadesiyle bakmaktadır. Caravaggio bu tablonun ilhamını Narkissos mitinden almıştır. Bu eski mite göre, “Narkissos bir su birikintisi üzerine eğildiğinde suya yansıyan görüntüsünün güzelliği ile kendinden geçer. Ona dikkatli olmasını söylerler, ama o hiç kimseye ve hiçbir şeye aldırış etmez. Bir gün kendi imgesini okşamak için iyice eğilir ve düşüp boğulur” (Sennett, 2016: 416). Bu eski mit günümüz Narsist dünyasını tanımlamak için son derece önemli bir örnektir. Sennett’e göre, “bu mit, kendini sevmenin kötülüklerinden daha başka bir anlam taşıyor; bu, yansıtmanın, bir gerçeklik olduğu halde benlik imgeleri yoluyla kavranabilen dünyaya tepki verilmesinin tehlikesidir” (2016: 416).

Sennett’e göre,

Narkissos mitinin iki yanlı bir anlamı var: Kendine dönüklüğü kendinin ne olduğuna ve ne olmadığına ilişkin bilgi edinmesini engellemektedir, bu kendine dönüklük kendine dönen kişiyi de yok etmektedir. Sudaki yansımasını gören Narkissos suyun öteki olduğunu ve kendinin dışında olduğunu unuttur, onun tehlikelerini göremez (2016: 416).

Günümüz kamusal aktörlerini kamusal alandan uzaklaştıran en nihai duygu Narsizm duygusudur. Bu duygu Narkissos örneğinde görülebileceği gibi kişiyi kendisine eksensel bir dünyaya çekerken kişinin sahip olduklarını da elinden almaktadır (Twenge&Campell, 2010).

Sigmund Freud (2010) narsisizm’i dış dünyadan soyutlanan libidonun egoya yönlendirilmesi şeklinde tanımlamıştır. Narsisizm’i bir karakter bozukluğu olarak tanımlayan Sennett’e göre, Narsisizm güçlü bir benlik sevgisinin tam zıttıdır. Narsisizm’ in insanlara verdiği kendine kapanma duygusu insanlara sosyal bir doyum sağlamak aksine benliğe zarar verir. Sennett’ e göre, kişi ile öteki arasındaki iletişimin kopması ‘*yeni ve başka*’ olan hiçbir şeyin hiçbir zaman benliğe giremeyeceği anlamına gelir (2016: 416). Bu durum kişinin kamusal alandan uzaklaşmasını da beraberinde getirir.

Sennett'e göre, Narsis kişi toplumsal hayat deneyimlerine aç değildir, deneyime açtır. "O deneyimde hep kendi kendisinin bir ifadesinin ya da yansımasının peşinden koşar, her bir özel ilişkiyi ya da anı değerden düşürür, çünkü kendisinin kim olduğu sorusuna asla yeterli yanıtı alamayacaktır. Narkissos miti tam olarak şunu yakalar: Kişi benliğinde boğulur (Sennett, 2016: 416). Narkissos miti kamusal alanda bireyselleşmenin yanıltıcı sanal bir gerçeklik duygusu yarattığı gerçeğini de ifade etmektedir.

Narsisizmin genel tanımı kişinin kendi kendine duyduğu aşk olarak bilinse de da klinik alanda Narsisizmin tanımı daha kapsamlı olarak yapılmıştır. Klinik anlamda narsisizm bir karakter bozukluğu olarak, neyin benliğin tatmininin alanına ait, neyin bu alanın dışında olduğunun algılanmasını engelleyen kendine dönüklük halidir (Sennett, 2016: 22). Günümüz kamusal alanındaki bireylerin sorunu da tam olarak budur. Günümüz toplumunda kamusal alan ve özel alanın iç içe geçmesi narsis duyguların beraberinde insanların kamusal ve özel hayat içerisinde oluşturması gereken sınır çizgilerinin oluşumunu engellemiştir.

Sennett'e göre, narsisizm benliğin tatmini arayışıdır, fakat bu arayış aynı zamanda da bu tatminin oluşumunu engellemektedir (1977: 78; Lowen, 2013). Günümüz toplumunda önemli olan ne yaptığınız değil, yaptıklarınız hakkında ne hissettiğinizdir. Böylece kişiler ve olaylar kendi içlerinde anlamsız hale gelirler. Benliğin kamusal alandan çekilerek özel alana gömülmesi benliğin sosyallik gereksinimini engeller. "Narsisizm böylelikle, hem benliğin gereksinimlerine tam anlamıyla gömülme hem de gereksinimlerin tam olarak doyurulmasını engelleme şeklinde ikili bir özellik taşır" (Sennett,2016: 22).

Sennett'e göre kamusal alanda narsist karakterlerin ortaya çıkmasının en büyük nedeni; "yeni bir tür toplumun bu rahatsızlığın psikik bileşenlerinin gelişmesini teşvik etmesi; onun kendi koşullarının ve tekil benliğin sınırları dışında, yani kamusal alanda anlamlı toplumsal ilişkilere girilebileceği anlayışını öldürmesidir" (2016: 22-23). Günümüz kamusal alanın içerdiği yüksek dereceli bir içkinleştirmeye, kişiselleştirmeye ve bireysileşmeye (tanınma takıntıları, tüketim) dönüşmekte mahremiyet abartılarıyla ya da narsisizm ile buluşmaktadır. İstikrarlı gözüken kamusal hayat günlük hayatın labirentlerinde, her türüyle acımasız sessiz savaşımlara, sahne olmaktadır (Öğün, 1998:

54). Böylelikle kamusal alan gittikçe aktörlerin içinden çekildiği yalnızlaştırılmış bir alan halini alır. Sennett’ e göre, içe dönüklüğün artışı ve kamusal katılımı azalması psikolojik bir mesele olarak ifade edilmemelidir (2016: 26-27). Bu doğrultuda kamusal alanda meydana gelen sessizlik ilkesi, kamusal alanda geri çekilme ve kamusal alanda narsist kişiliğin oluşumu psikolojik durumlar değildir. Toplumsal yaşamda meydana gelen durumlar bireyi kamusal alandan uzaklaştırmış ve mahrem dünyasına çekilmeye zorlamıştır.

3.4.2. Kamusal Alandan Geri Çekilme

18. yüzyılın sonunda meydana gelen devrimler sonucu kamusal alanın anlamı Aydınlanma Çağı’ndaki anlamından farklılaşmıştır. Kapitalizmin yükselişi ile insanlar kamusal alandan çekilerek aile ve yakın çevrelerine geri dönmüşlerdir. Sennett, burada kamusal alanın çöküşü tespitinde bulunur. Sennett’e göre, bu dönem ulus devletlerin yükselmeye başladığı 19. Yüzyıl itibarıyla başlamıştır (2016: 296). Narsist kişiliğinde etkili olmasıyla geri çekilme ailenin de ötesine geçerek bireyin kendi dünyası içerisinde yaşadığı ve dış dünyaya dair sosyal etkinliği girmediği bir kamusal alanı meydana getirmiştir.

Sennett, 19. yüzyılın ortalarından itibaren kamusal alanda sessizlik ilkesinin kamusal alanda yara almadan sokaktaki yaşama katılabilmenin önemli bir kuralı olduğunu ifade etmektedir. Sennett’e göre günümüz kamusal alanı yabancıların birbiriyle konuşmaktan çekindiği, kişilerin mahrem duygularını ön plana çıkardığı ve kamusal alanda yalnız kalma hakkının kamusal bir davranış gibi gösterildiği alandır. Sennett’ e göre, yeni kamusal alan modelinde davranış biçimi gözlem, toplumsal ilişki biçimi ise pasif katılım ilkesidir. Sennett günümüz kamusal alan davranışını röntgencilik ilişkisine benzetmektedir (2016: 46).

Alexis de Tocqueville (2016), Amerika gezilerinden bir birey figürü yaratmıştı. Bu birey, tarafsız, homojen bir toplumda rahat ediyor; farklılığın kaygısından kaçmaya çalışıyor ve bu yüzden geri çekiliyordu (Sennett, 2012: 296). 19. yüzyılın kamusal alanı artan meta-fetişizmi ve narsisizmin yükselişi ile birlikte yeni kamusal alan da Tocqueville’nin betimlediği tarzda insanların olması gerektiğini işaret ediyordu. Sennett’ e göre, günümüz insanı, “siyasal, ırksal, dini, etnik ya da erotik karakterler

olarak farklılıkların sebep olduğu kaygıları gidermeye meyilli bir insan tipidir. Kişinin amacı; etkileşimden kaçınmak, büyük farklılıklardan mümkün olabildiğince az etkilenmektir” (2013: 19).

Sennett, geri çekilmiş karakter üzerine verilebilecek en iyi örneğin modern turistler olduğunu belirtmektedir. Bu doğrultuda kamusal alandaki geri çekilme davranışını pratikleştirebilmek adına geleneksel gezgin ve modern turist arasındaki dönüşümü incelemektedir. Sennett’e (2005a) göre, kamusal alandaki geri çekilmenin bariz pratiği on sekizinci yüzyıl gezgininin, on dokuzuncu yüzyılda turiste dönüşmesidir. Sennett on sekizinci yüzyıl gezginini gezdiği mekânlar kapıları çalıp ev sahipleriyle tanışmaktan çekinmeyen bir birey olarak görmektedir. Fakat on dokuzuncu yüzyıl turisti, kendisine mekânı gezdirecek rehber eşliğinde ya da elindeki turist rehberi kitapçığını kullanarak gezmekte ve çevresindeki insanlarla iletişime girmekte oldukça ihtiyatlı davranmaktadır (2005: 103).

Sennett’e göre, “herkes birbirinin gözetimi altında olunca, sosyalleşme azalır ve sessizlik tek savunma tarzı haline gelir” (2013: 30-31). Bu sessizlik durumu Sennett’in kuramsallaştığı kamusal geri çekilmeye işaret eder.²² Sennett’e göre, kamusal alanda geri çekilme; bireyin kamusal alandaki aktif rolünü kaybederek pasif bir katılımı gerçekleştirmesi anlamına gelmektedir. Bu pasif katılımı birey tepkisiz kalarak, yabancılarla tanışmak zorunda kalmaz ve narsist bir alanda kısıtlı kalır. Ayrıca pasif katılım büyük şehirlerde yabancılardan korunmayı ve zarar görmemeyi de garanti altına alır.

Şehirler kalabalıkların toplandığı ve kalabalıklara arasında iletişimin olmadığı anda, birey kendi benlik alanına çekilir. Şehirde yoğunluk arttıkça kişide özel alan daha da genişler ve bireyin kamusal yönü zayıflamaya başlar (Eskin,1998). Zayıflama devamında aşınmayı getirir. Sennett’e göre, günümüz kamusal alanı kahvelerin ve hamamların canlı kamusal alanlarının aksine narsist ve geri çekilmiş aktörlerin kamusal rollerini icra ettiği bir alan olarak öne çıkmaktadır. Bu kişi diğerleriyle işbirliği yapma arzusunun kaybeder ve kamusal alanda yabancılarla “işbirliği yapmayan kendilik” haline gelir (2012: 122).

²² Sennett’in kamusal alanda geri çekilme tezi, Raymond Geuss’ta “kamusal alanda dikkat çekmeme” olarak işlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz (Geuss, 2008).

Günümüz kamusal alanının en büyük sorunu da geri çekilme sonrası kamusal alanda işbirliğinin yok olmasından kaynaklanmaktadır. İş birliğini maddi bir olgunun ötesinde düşünerek duygusal ilişkilere aktarmaya çalışmak günümüz kamusal alanındaki paylaşım ve ortaklık problemlerini daha iyi anlayabilmek için önemlidir (Özbek, 2004a). Sennett'e (2012) göre, kamusal alanda işbirliği yapmak kamusal alandan çekinme ve yabancılaşma duygusunu engellemektedir. Bireyin kamusal alana endişeli yaklaşması ve kamusal alandan çekilmesi ise kamusal alanın karşısında mahrem alan duygusunu tetikleyerek kişiyi kamusal alan dışı sosyalleşme yönlendirmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada Richard Sennett perspektifinde önemli rol oynayan üç temel kavramın tarihsel dönüşümünü ve bu dönüşümlerin toplumsal etkileri değerlendirmeye çalışılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde, başlangıçta dini bir ritüel olarak ortaya çıkan çalışmanın üretim biçimindeki değişiklikler ile birlikte disipline edilmesi ve yeni üretim biçiminin toplumsal etkileri incelenmiştir. Sennett çalışma hayatındaki tüm gelişmelerin bireylerin hayatlarında ve kişisel ilişkilerinde ciddi tahribatlar meydana getirdiğini belirtir. “Sennett’in çalışma organizasyonunda temel olarak dikkat çekmek istediği konu; iş tecrübesinin bozulması ve bu bozulmanın kişilik üzerine etki etmesidir” (Tweedie, 2013: 96). Sennett’in dikkat çekmekte olduğu meseleler, çalışma hayatına teknoloji kavramının eklenmesi ve yeni emek biçimlerinin ortaya çıkmasıyla gerçekleşmiştir.

Teknolojik gelişmeler, işin yeniden örgütlenmesini ve bireyin çeşitli bireysel kazanımlar gerçekleştirmesini gerektirmektedir. Geleneksel zanaatkarlık olgusu kişinin bir mesleği çocukluk yaşlarında öğrendiği, olgunluk yaşlarında sürdürdüğü ve yaşlılık döneminde o döneme kadar kazandığı tecrübeler ile bir işi hiç görmeden zihninde dahi yapabilme kabiliyetine kavuştuğu bir hayat biçimini ifade eder. Fakat günümüzde çalışma hayatında böyle bir anlatıyı örneklendirmek mümkün değildir. “Günümüzde standart bir öğrencinin üniversiteden aldığı bilgiler otuz beş yaşına kadar güncel kalmaktadır” (Sennett, 2001a: 183) Dolayısıyla kişi hayatının yarısına ulaştığında tecrübelerinin maddi karşılığını almak yerine kendini yeniden güncellemek zorunda kalmaktadır. Sennett’e (2007: 19) göre, kişi kendini güncel tutmayı başarabilse dahi günümüz şirketlerinin raf ömrü bir yıldır ve şirketler dinamizmi yakalamak, üretimi arttırmaya devam etmek adına personel yenileme yöntemine başvurur. Emeğin okunaksızlaştığı ve çalışmanın değersizleştiği bir çalışma hayatında güvensizlik duygusunun olması kaçınılmazdır. Bu sebeple yeni çalışma hayatının bireyleri bütünü görmek ve uzun vadeli planlar kurmakta zorlanmaktadır.

Çalışma hayatının dönüşümünde yeni emek formlarının meydana gelmesi de etkili olmuştur. Maddi olmayan emek tartışmaları geçmişte gerçekleştirilmiş olsa da, toplumsal pratiğe dökülmesi ile daha belirgin hale gelmiştir. Dijital emek kavramı burada iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bireyin yetenekleriyle ortaya çıkarttığı nesnenin

elle tutulur olmaması, çalışanın toplumsal statü sahibi olmasını engellemiştir. Bu teknoloji sınıfı işçileri sahip oldukları kabiliyetin karşılığını toplumsal statü olarak alamamakta ve modern şirketler tarafından tecrübeleri değerli görülmemektedir. Teknoloji işçilerinden tecrübe değil, çağdaş bilgi istenmektedir. Ne yazık ki çalışma hayatında tecrübenin değersizleştiği algısı teknoloji sektörüyle sınırlı kalmıyor ve kadim mesleklerde bile aynı etkiyi sergiliyor.

Çalışma hayatındaki köklü dönüşümler bireye sürekli işe yaramazlık korkusunu dayatmaktadır. Sennett mülakatları esnasında bir temizlik işçisinin sokakları süpürmenin aslında değersiz bir iş olduğunu ifade ettiğini söylemesine rağmen aynı işçinin işi kaybettikten bir süre sonra basit bir iş bile düzgün yapamama hissiyle işe yaramazlık kâbusu yaşadığını aktarmaktadır (2001a: 183). Sennett'e göre, birey çalışma hayatının bu engebeli yollarından başarı ile sıyrılıp ekonomik bir başarıya ulaşsa da karakter aşınmasına maruz kalmış olacaktır. Bunun iyi bir örneğini Rico üzerinden görmek mümkündür. Rico iyi bir maddi gelir ve başarılı bir iş hayatına sahip olsa da, iş hayatında başarılı olmak adına yapmış oldukları karakterinde ciddi etkiler bırakmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde kent merkezli toplumsal dönüşümleri ve bunun toplumsal etkilerini incelenmeye çalışmıştır. Bireylerin savaş ve yağma gibi olaylardan korunmak amacıyla inşa ettiği kentler günümüze gelene kadar birçok dönüşüme uğramıştır. Sennett ilk modern kentsel tartışmaların kozmopolitlik üzerine başladığını ve kendisinin de tıpkı Şikago Okulu kuramcıları gibi kentlilik deneyimini kozmopolitlik üzerinden okumakta olduğunu ifade etmektedir (2002: 42). “Kentsel yaşam deneyimi insanlara nasıl bir arada yaşanacağını öğretir. Birbirini tanımayan insanlar tanışıp kendi kimliklerini sürdürmeye devam ederse şehir kozmopolit olur” (Sennett, 2005: 15). Sennett’e (1970) göre, beklenmedik ve planlanmamış sosyal karşılaşma olanakları çeşitli toplumların bir arada yaşama olasılığı ve insan çeşitliliğini geçiştirir. Fakat modern şehirlerde topluluğun şehir içinde böyle bir nitelikleri yoktur. Sennett’e göre, kapitalizmdeki büyük değişimler kent kültüründeki değişmelere de sebep olmuştur (2005: 15).

Yoğunluk ve ekonomik rekabet kentlerin büyüyerek gelişmesine sebep olmuştur. Kentlerin gelişimi çeşitli nedenlerle kentte nüfusun artması şeklinde gerçekleşmiştir. Sennett, kent nüfusunun ani artışını ve yabancının kente dâhil olmasının toplumsal

etkilerini görmek açısından Venedik şehrinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. “Kent çalışmalarında Sennett’ in temel problemi yabancıya karşı hoşgörüsüzlük ve etno-kültürel açıdan kapatılma tehlikesidir” (Leeuwen, 2014: 4). Bu kapatılma tehlikesi Ortaçağ Venedik’ inde kentsel yabancı pozisyonunda olan Yahudilerin başına gelmiştir. Venedik hükümeti halk ve Yahudiler arasındaki toplumsal sorunu ötelemek ve bir arada yaşamaya devam edebilmek adına Yahudileri gettolara göndermiştir. Sennett günümüz kentlerinde var olan bir arada yaşama sorunun tarihsel geçmişini açıklığa kavuşturmak adına Venedik gettosuna başvurmuştur.

Kentin yabancıyı nasıl konumlandıracağı sorunsalının yanı sıra bir diğer önemli konu kapitalizmin kentleri nasıl etkilediğidir. Sennett kapitalizmin çalışma hayatında meydana getirdiği dönüşümlerin kent yaşamında da geçerli olduğunu düşünmektedir. “Esnek kapitalizm tıpkı işyerinde olduğu gibi şehirde de aynı etkiye sahiptir. Esnek üretim işleri yüzeyselleştirir, ilişkileri kısa vadeli hale getirir. Kapitalizm yüzeysel bir rejim yaratır ve ilişkileri güçsüzleştirir (Sennett, 2005b: 19). Halloran’a göre, Sennett başarılı bir hayatın göstergesi kentsel yaşamın kalitesidir (1981: 323). Sennett’e (2005) göre, kentsel yaşamda bu kaliteyi sağlayabilmenin koşulu farkı insanları bir araya tutabilmektir. Bir arada yaşama kültürü insanları yabancıyı tanımayı ve ona saygı duymayı öğretecek dolayısıyla toplumsal güven duygusunu perçinleyecektir fakat kapitalizmin mekân üzerine etkileri bunu engellemektedir. “Küresel kapitalizmin görsel ekonomisi kentlerde ayrışmayı arttırmış ve mekânları toplumsal sınıflara hizmet etme standardına göre sınıflandırmıştır” (Sennett, 2001: 19) Günümüz şehirleri inşa edilirken yolların oluşumu ve imar planları sınıfsal farklılıklar temel alınarak düzenlenmektedir. Fakat Sennett, kaliteli bir kent yaşamı adına dışarıdan gelecek müdahalelere karşı çıkmakta, kentsel düzensizliğin yararlarını tutkulu şekilde savunmaktadır (Lears,1985: 81). Sennett’e göre, düzensizliğin faydası kentlilerin bir arada yaşama kültürünü edinmesinin yanı sıra bireyin yabancı ile girdiği iletişimin sonucunda kendini de tanıma deneyimi yaşamasıdır. Sennett günümüz toplumunda bireylerin kentlilik bilincini kaybettiğini ifade eder. Büyük şehirler göçmenler ve etnik çeşitlilikle doludur. Burada insanlar ve aileleri maddi kaynaklarını kullanarak tüketim alışkanlıkları yoluyla birden fazla gruba dâhil olabilirler. Fakat modern kentlerin katılım sorunu insanların kendilerini başkalarıyla bağlantılı hissetmemesidir (2006: 4). Kentsel mekânlarda var olan bu güvensizlik hissi kentsel yaşamda yara alma korkusunu da beraberinde getirmiş

ve birey açılma korkusuna maruz kalmıştır. Kentsel genişlemenin sonucunda geçmiş–şimdi arasındaki diyalog zedelenmiştir. Sennett’e göre, zedelenen diyalogu onarmak ve açılma korkusunun önüne geçmek, kentlerin şehrin toplumsal çeşitliliği sağlayabilmek adına sunabilecekleriyle yakından alakalı olacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde kamusal alan kavramının dönüşümleri ve bu dönüşümlerin toplumsal etkileri incelenmeye çalışılmıştır. Sennett’in kamusal alan yaklaşımı kent kavramı ile bütünleşik olarak şekillenmektedir. Kapitalizmin kent mekânlarının oluşumunu etkilediği ölçüde, bu mekânlarda kamusal alanın gelişimini de önemli ölçüde etkilemiştir. “Sennett, günümüz toplumunda ekonomik yükü çeken tüm coğrafi mekânların kamusal anlamda terk edildiğini bu mekânların nesneleştiğini ifade etmektedir (Leeuwen, 2014: 181). Günümüzde ticari bir değeri olan mekânlar ticari fonksiyonlara göre organize edilmekte ve bu fonksiyonlara uygun olmayacak durumlardan arındırılmaktadır. Bu durumu örnekleyecek olursak, günümüzde bir mekânın ticari değeri arttığında soylulaştırma vasıtasıyla mekânın asıl sahiplerine yönelik yerinden etme gerçekleşmektedir.

Sennett’in kamusal alan yaklaşımında temel problemi, günümüzde kamusal alana katılımın ortadan kalmış olmasına duyduğu endişedir. Sennett’e göre, kapitalizm öncesi insanlar mekânı politikleştirmeyi başarıyordu fakat günümüzde insanlar bu kabiliyetten yoksundur. “Eski poliste Atinalılar yarım dairesel tiyatroyu politik pratiğe çevirirdi. Bu mimari form iyi akustik ve net bir görüş sağlardı. Modern zamanlarda ise bu demokratik mekânlara benzer hiçbir modelimiz yok” (Sennett, 2006: 4). Mekânların kapitalizmin etkisiyle yabancıları birbirinden uzaklaştırıcı etkisini daha önce ele almıştık. Bu durum karşılıklı ilişkilerin azalmasına ve kamusal alanda diyalogun zedelenmesine sebep olmaktadır. Diyalog kurmak, güven duygusunun ilk aşamasıdır. Kamusal alanda güven duygusundan mahrum kalan birey, kamusal alanda incinme korkusuyla geri çekilme davranışını sergilemiştir.

Çalışma boyunca değinilen toplumsal problemler her ne kadar tarihsel bir perspektif ile incelenmiş olsa da, aslında yansımalarını günümüze kadar aktarmıştır. Örneğin Fordist üretim rejiminin ilk yıllarında işçilerin hayatını disipline etme amaçlı kurulan Pullman kasabası ile Sennett’in çocukluğunu geçirdiği Cabrini Green toplu konutlarının yönetim biçimi arasında fark yoktur. İkisi de insanların hayatlarını belirli bir doğrultuda

kısıtlamaya yöneliktir. Bir diğer örnek ise günümüzde gerçekleşmesine rağmen Fordist kitle üretim rejiminin işçiler üzerinde oluşturduğu baskı dönemlerini aratmamaktadır. A.B.D’li tavuk işçileri artan ucuz tavuk talebini karşılamak ve üretim aksatmamak adına tuvalete gitme izinleri olmadığı için altlarına bez bağlamaktadırlar.²³ Günümüz toplumunda yabancıların konumunun nasıl olduğunu ve yabancıya yönelik uygulanan dışarıda bırakma etkinliğinin kamusal alana nasıl yansıdığı ise zaten gündelik hayat içerisinde açıkça ortadadır. Dolayısıyla Sennett’in anlatımında kullandığı örnekler, tarihsel olduğu kadar çağdaş düzeni de ifade etmektedir. Böyle bir okumanın okuyucu açısından daha faydalı olacağını düşünüyorum.

Sennett’in çalışmaları farklı kavramlar üzerinden ilerlese de aslında birbirine çok benzer aşamalardan geçmekte ve yakın sonuçlara varmaktadır. Çalışmada incelenen üç farklı alanda yaşanan toplumsal dönüşümlerin altında güven duygusunun zedelenmesi bulunmaktadır. Sennett, kişisel duygularının toplumsal yaşamın şekillenmesinde temel rol oynadığını düşünür. Bu sebeple toplumsal kavramlarını temel-insanı duygular üzerine duyulan ihtiyaçlar üzerine kurar. Dikkat edilirse çalışmamızın tamamında gerçekleşen olayların çoğu gündelik hayatta karşımıza gelen ve çoğu zaman önemsemediğimiz duyguların sonucunda gerçekleşmiştir. Sennett modern kent yaşamının seküler ve vicdan duygusundan yoksun olduğunu ifade etmektedir. Sennett modern bireyin toplumsal sorunlarına ışık tutarak, modern kentli bireyin problemlerine çözüm önerileri sunabilmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada konu edilen problemler günümüzde sıradan insanların toplumsal problemleridir. Sennett çalışmalarında açıkça söylemese de aslında herkesin hayatından bir bölümü kavramsallaştırma yoluyla okuyucuya aktarıyor. Sennett’i okumak günümüz toplumsal problemlerini tespit edebilmek adına hem akademik hem de akademik dışı bireyler adına ufuk açıcı bir perspektif ve merak uyandırıcı sorular sunuyor.

²³Kaynak:<http://www.gazetevatan.com/abd-li-tavuk-iscileri-altlarina-bez-bagliyor-944981dunya/> (Erişim:05.05.2017)

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Abbott, A. (2014). *Bölüm ve Disiplin: 100. Yılında Chicago Okulu*. S. Gülfer ve I. Öner (çev.). İstanbul: Küre Yayınları.
- Arendt, H. (2016). *İnsanlık Durumu*. B. Şener (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Arlı, A. (2005). Takdim, Şehir: *Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler içinde*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Aron, R. (1974). *Sanayi Toplumu*. A. Güner (çev.). İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Aydoğdu, E (2011). *Fabrika Emek Denetimi*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın Dağıtım.
- Bauman, Z (2011). *Akışkan Aşk: İnsan İlişkilerinin Kırılganlığına Dair*. I. Ergüden (çev.). Versus Kitap.
- Bauman, Z. (1999). *Çalışma, Tüketici ve Yeni Yoksullar*. Ü. Öktem (çev.). Sarmal Yayınları.
- Bauman, Z. (2014). *Yasa Koyucular ve Yorumcular: Modernite, Postmodernite ve Entelektüeller Üzerine*. K. Atakay (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bauman, Z. (2015). *Akışkan Modern Dünyada Kültür*. İ. Çapcıoğlu (çev.). Atıf Yayınları.
- Belek, İ. (2004). *Esnek Üretim Derin Sömürü*. Nazım Kitaplığı.
- Benevolo, L. (1995). *Avrupa Tarihinde Kentler*. N. Nirven (çev.). İstanbul: Yeni Binyıl Yayınları.

- Birnbaum, N. (2002). *Sanayi Toplumunda Kriz*. T. Karatekin ve F. Ülgüt (çev.). İstanbul: Babil Yayınları
- Bora, T. ve Bora, A. vd. (2011). *Boşuna mı Okuduk: Türkiye de Beyaz Yakalı İşsizliği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Botton, A. (2010). *Çalışmanın Mutluluğu ve Sıkıntısı*. S. Sertabiboğlu (çev.). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Bozkurt, V. (2005). *Endüstriyel & Post-Endüstriyel Dönüşüm*. Bursa: Aktüel Yayınları.
- Bridge, G. and Watson, S. (2000). *A Companion To The City*. Blackwell Publishing.
- Buğra, A. (2010). *Sınıftan Sınıfa: Fabrika Dışında Çalışma Manzaraları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Calhoun, C. and Rojek, C. & Turner, B. (2005). *The Sage handbook of Sociology*. London: Sage Publication.
- Cannetti, E. (2011). *Kitle ve İktidar*. G. Aygen (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Castells, M. (2015). *Kent Sınıf İktidar*. Asuman Türkün (çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Crary, J. (2015). *7/24 Geç kapitalizm ve Uykuların Sonu*. N. Çatlı (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Dacheux, E. (2012). *Kamusal Alan*. H. Köse (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dinler, D. (2014). *İşçinin Varlık Problemi: Sınıf, Erkeklik ve Duygular Üzerine Denemeler*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Dirlikyapan, J. (2011). *Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür*. Ankara: Doğubatı Yayınları.

- Duru, B. ve Alkan, A. (Ed.). (2002). *20. Yüzyıl Kenti*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Echenique, M. and Saint, A. (2001). *Cities For The New Millennium*. London: Spon Press.
- Erder, S. (2006). *Refah Toplumunda Getto*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Floris, B. (2012). *Kamusal Alan ve Ekonomik Alan*. H. Köse (çev.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Frankel, B. (1991). *Sanayi Sonrası Ütopyalar*. K. Durand (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Freeman, C. ve Lauça, F. (2013). *Zaman Akıp Giderken: Sanayi Devriminden Bilgi Devrimine*. O. Binatlı (çev.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Freud, S. (2010). *Narsizm Üzerine ve Schreber Vakası*. B. Büyükkal ve M. Tura (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gauzner, H. (1977). *Kapitalizmde Bilimsel ve Teknolojik Devrimin Çelişkileri*. S. Dengiz (çev.). İstanbul: Ana Yayınları.
- Gimpel, J. (2005). *Ortaçağda Endüstri Devrimi*. N. Özüaydın (çev.). Ankara: Tübitak Popüler Bilim Kitapları.
- Goffman, E. (2014). *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*. B. Cezar (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Gorz, A. (2007). *İktisadi Aklın Eleştirisi: Çalışmanın Dönüşümleri / Anlam Arayışı*. I. Ergüden (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Gramsci, A. (2014). *Hapishane Defterleri*. A. Cemgil (çev.). Belge Yayınları.
- Grint, K. (2005). *The Sociology of Works*. London Universty Press, Blackwell: Polity Press.

- Habermas, J. (2004) *Kamusal Alan*. M. Özbek (çev.). *Kamusal Alan içinde*, İstanbul: Hil Yayınları.
- Habermas, J. (2014). *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. T. Bora ve M. Sancar (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Hans, F. (2014). *Sanayi Çağı*. B. Akarsu & H. Batuhan (çev.). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Harris. C. ve Ullman (2002). *Kentin Doğası*. Ed: B. Duru & A. Alkan, *20.Yüzyıl Kenti içinde*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Harvey, D. (2006). *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. S. Savran (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hatt, P. & Reiss, A. (2002). *Kentsel Yaşam Toplumbilimi: 1946 – 1956*. (Ed.) B. Duru ve A. Alkan, *20.Yüzyıl Kenti içinde*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Havemann, R. (1990). *Yarın: Sanayi Toplumu Yol Ayrımında Eleştiri ve Gerçek Ütopya*. E. Özbek (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Hilton, R. Ve Sweezy, P. ve Dobb, M. vd... (1984). *Feodalizmden Kapitalizme Geçiş*. M. Gürer ve S. Sökmen (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Hobsbawn, E. (2013). *Devrim Çağı: Avrupa 1789-1848*. B. Şener (çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Huot, J. ve Thalmann, j. ve Valbelle, D. (2000). *Kentlerin Doğuşu*. A. Girgin (çev.). Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Hutton, W. ve Giddens, A. (2001). *On The Edge*. London: Vintage Random House.
- Jacobs, J. (2011). *Büyük Amerikan Şehirlerinin Ölümü ve Yaşamı*. B. Doğan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Janowitz, M. (2015). *Giriş*. P. Kayalığıl (çev.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde. Ankara: Heretik Yayınları.
- Jay, M. (1994). *Downcast Eyes, The Denigration of Vision in Twentieth-century French Thought*. Berkeley: University of California Press.
- Kabağaç, S. ve Alover, E. (2001). *Latince – Türkçe Sözlük*. İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Katznelson, I. ve Zolberg, A. (2012). *İşçi Sınıfı Oluşumu: Batı Avrupa ve Amerikada 19. Yüzyıl Örüntüleri*. R. Dündar (çev.). Ankara: Tan Yayınları.
- Kazepov, Y. (2005). *Cities of Europa: Changing Contexts, Local Arrangements And The Challenge To Urban Cohesion*. Blackwell Publishing.
- Keleş, R. (2012). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Kumar, K. (2004). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topuma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. M. Küçük (çev.). Ankara: Dost Yayınları.
- Levi-Strauss, C. (2014). *Hepimiz Yamyamız*. H. Bayrı (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Liebeschuetz, W. (1999). *Antik Kentin Sonu*. S. Güven ve E. Güven (çev.). *Geç Antik Çağda Kent* içinde. İstanbul: Homer Kitapevi Yayınları
- Lowen, A. (2013). *Narsisizm: Gerçek Benliğin İnkârı*. T. Çetin (çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Mumford, L. (1996). *Makine Efsanesi: Kısa Bir Giriş*. F. Oruç (çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Mumford, L. (2002). *Görünmeyen Kent*. (Ed.) B. Duru ve A. Alkan, *20. Yüzyıl kenti* içinde. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.

- Mumford, L. (2013). *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri Geçirdiği Değişimler ve Geleceği*. G. Koca ve T. Tosun (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Negt, O. ve Kluge, A. (2004). *Kamusal Alan ve Tecrübe' ye Giriş*. M. Özbek (çev.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil Yayınları.
- Neuman, L. (2014). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nitel ve Nicel Yaklaşımlar*. S. Özge (çev.). Ankara: Yayınodası Yayınları.
- Özbek, M. (2004). *Kamusal Alan*. İstanbul: Hil Yayınları.
- Özbek, M. (2004a). *Politik kamusal alan ve Kolektif Yaratıcılık. Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Hil Yayınları.
- Paquot, T. (2012). *Söziün Alanı*. H. Köse (çev.). *Kamusal Alan* içinde. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Park, R. & Burgess, E. (2015). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. P. Kayalığil (çev.). Ankara: Heretik Yayınları.
- Park, R. (2015). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*. P. Kayalığil (çev.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler* içinde. Ankara: Heretik Yayınları.
- Parkins, H. & Smith, C. (2010). *Ticaret Tüccarlar ve Antik Kent*. Ö. Narmanşah (çev.). İstanbul: Homer Kitapevi Yayınları.
- Pirenne, H. (2008). *Ortaçağ Kentleri: Kökenleri ve Ticaretin Canlanması*. Ş. Karadeniz (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Raunig, G. (2013). *Bin Makine: Toplumsal Hareket Olarak Makinenin Kısa Felsefesi*. M. Çelik (çev.). İstanbul: Otonom Yayıncılık.
- Rethel, A. (2011). *Zihin Emeği Kol Emeği*. A. Temiz (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.

- Rich, J. (1999). *Geç Antik Çağda Kent*. S. Güven ve E. Güven (çev.). İstanbul: Homer Kitapevi Yayınları.
- Rich, R. (2011). *Venedik'te Bir Yahudi*. F. Aytuna (çev.). İstanbul: Sayfa6 Yayınları.
- Seçer, Ş. (2011). *Çalışma Yaşamında Zaman*. İzmir: Altın Nokta Yayınevi.
- Sennett, R. (1969). *Classic Essays On The Culture Of Cities*. New York: Meredith Corporation.
- Sennett, R. (1970). *The Uses of Disorder: Personal Identity and City Life*. London: The Penguin Press.
- Sennett, R. (1979). *Families Against the City: Middle Class Homes of Industrial Chicago*. London: Harvard University Press.
- Sennett, R. (2001). *Capitalism And The City. Cities For The New Millennium* inside. London: Spon Press.
- Sennett, R. (2001a). *Street and Office: Two Sources of Identity. On The Edge* inside. London: Vintage Random House.
- Sennett, R. (2002). *Cosmopolitanism and the Social Experience of Cities*, (Ed.) S. Vertovec, and R. Cohen, *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice* inside. New York: Oxford University Press.
- Sennett, R. (2005). *Capitalism and the City: Globalization, Flexibility and Indifference*. (Ed.) Y. Kazepov. *Cities of Europa* inside. Blackwell Publishing.
- Sennett, R. (2005a). *Saygı: Eşit Olmayan Bir Dünyada*. Ü. Bardak (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2005b). *The Culture of Work. The Sage handbook of Sociology* inside. London: Sage Publication.

- Sennett, R. (2011). *Otorite*. K. Durand (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2011a). *Yeni Kapitalizmin Kültürü*. Aylin Onacak (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2012). *Beraber: İş Birliği Ritüelleri, Zevkleri ve Politikası*. İ. Özkuripli (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2013). *Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam*. S. Sertabiboğlu ve C. Kurultay (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2013a). *Zannatkâr*. M. Pekdemir (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2014). *Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir*. T. Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2014a). *Yabancı: Sürgün Üzerine İki Deneme*. T. Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Sennett, R. (2016). *Kamusal İnsanın Çöküşü*. S. Durak & A. Yılmaz (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. (2017). *Karakter Aşınması: Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerine Etkileri*. B. Yıldırım (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sennett, R. ve Jonathan, C. (1972). *Hidden Injuries of Class*. W.W. Norton & Company.
- Shakespeare, W. (2015). *Venedik Taciri*. Ö. Nutku (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlar.
- Simmel, G. (2009). *Bireysellik ve Kültür*. T. Birkan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Simmel, G. (2015). *Modern Kültürde Çatışma*. T. Bora ve N. Kalaycı ve E. Gen (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Smith, A. (2014). *Milletlerin Zenginliği*. H. Derin (çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Taylor, C. (2006). *Modern Toplumsal Tahayyüller*. H. Koyukan (çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Taylor, C. (2011). *Modernliğin Sıkıntıları*. U. Canbilen (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Taylor, F. (2011). *Bilimsel Yönetimin İlkeleri*. B. Akın (çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Thernstrom, S. ve Sennett, R. (1969). *Nineteenth Century Cities: Essays In The New Urban History*. London: Yale University Press.
- Tocqueville, A. (2016). *Amerika' da Demokrasi*. S. Özdemir (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Toffler, A. (1996). *Şok: Gelecek Korkusu*. S. Sargut (çev.). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- Tümtaş, S. (2012). *Kent, Mekân ve Ayrışma: Kentsel Mekânda Ayrışma Dinamikleri*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Twenge, J. ve Campbell, K. (2010). *Asrın Vebası: Narsisizm İleti*. Ö. Korkmaz (çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Urry, J. (2000). *Mekânları Tüketmek*. R. Öğdil (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Vertovec, S. and Cohen, R. (2002). *Conceiving Cosmopolitanism: Theory, Context and Practice*. New York: Oxford University Press.
- Wacquant, L. (2011). *Kent Paryaları: İleri Marjinalliğin Karşılaştırmalı Sosyolojisi*. M. Doğan (çev.). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları,
- Weber, M. (2006). *Sosyoloji Yazıları*. T. Parla (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Weber, M. (2010). *Şehir: Modern Kentin Oluşumu*. M. Ceylan (çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weber, M. (2013). *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. E. Aktan (çev.). İstanbul: Yarın Yayınları.
- Weeks, K. (2014). *Çalışma Sorunu: Feminizm, Marksizm, Çalışma Karşısı Politika ve Çalışma Sonrası Tahayyüller*. T. Tosun (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Weinstein, D. & Weinstein, M. (2011) Georg Simmel ve Modern Yaşam, Ed: Jale Dirlikyapan, ***Georg Simmel: Sosyolog, Sanatçı, Düşünür içinde***, Doğubatı Yayınları, Ankara.
- Wirth, L. (2002). *Bir Yaşam Biçimi Olarak Kentleşme*. (Ed.) B. Duru & A. Alkan, *20.Yüzyıl Kenti içinde*. Ankara: İmge Kitapevi Yayınları.
- Wirth, L. (2015). *Kent Topluluğu Üzerine Kaynakça*. P. Kayalığil (çev.). *Şehir: Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler içinde*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Wycherley, R. (1993). *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?*. N. Nirven ve N. Başgelen (çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Zola, E. (2015) *Germinal*. B. Onaran (çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Süreli Yayınlar

- Ateş, S. (2010). Venedik Gettosu: Dünyadaki İlk Getto Yerleşmesinin Mimari Kurgusu. *Anadolu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*. Cilt: 11, Sayı: 1, 59-79.

- Begel, E. (1996). Kentlerin Doğuşu. Ö. Arıkan (çev.). *Cogito Kent ve Kültürü* -8. Sayı içinde. İstanbul :Yapı Kredi Yayınları.
- Benhabib, S. (1996). Kamu Alanı Modelleri, *Cogito: Kent ve Kültürü* içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bilgin, İ. (1998). Meta Fetişizmi Neden Başarılı Oldu?. *Virgöl Dergisi*. Sayı: 9, 22-26.
- Bostancı, N. (1999). Gözün Vicdanı.(Kitap İncelemesi) *Virgöl dergisi*. Sayı:23, 10-13.
- Cardillo, D. (2003) The Historical Jewish Ghettos of Wenice, Oakland Universty Journal, Spring, 55-77.
- Çaha, Ö. (1998). İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü. *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan Sayısı*. Ankara.Yıl: 2, Sayı, 5, 73-93.
- Diken, B. (1997) Richard Sennett, Kamusal Yaşam ve Kent. *Birikim: Aylık Sosyalist Kültür Dergisi*, Sayı: 97, 70-78.
- Eskin, E. (1998). Kamusal Değişimin Psikopatolojisi. *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan Sayısı*. Ankara. Sayı: 5, 117-123.
- Glaser, A. (2013). Richard Sennett: Adopting A More Human Apporoach To Systems Of İnnovation. *35th DRUID Celebration Conferance*. Barcelona: June, 17-19.
- Halloran, M. (1981). Public vs. Private: Richard Sennett on Public life and Auyhority. *The Quarterly Journal of Speech*. V:67, 322-345.
- Helle, H. (1996). Kentlileşmiş İnsan. Z. Aygen(çev.). *Cogito Kent ve Kültürü* – Sayı 8 içinde, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Keskin, F. (1998). Kamusal Alan ve Yalın Yaşam, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan Sayısı*. Ankara. Yıl: 2, Sayı, 5, 95-99,

- Lears, J. (1985) Two Richard Sennetts. *Journal of American Studies*.V:19, (2) 81-94.
- Leeuwen, B. (2014). Urban Civility or Urban Community? A False Opposition in Richard Sennett's Conception of Public Ethos. *European Journal of Social Theory*. V:17, 3-23.
- Memduhoğlu, H. (2007). Post-Fordist Üretim Örgütlenmeleri ve İşgörenler Üzerine Etkileri. *Bilim Eğitim ve Düşünce Dergisi*. Sayı: 7 (4), 1-12.
- Orhan, K. (2010). "Modern Zamanlar" Filmi ve Dönemsel Bir Çalışma İlişkileri Yorumlaması. *Çalışma ve Toplum Dergisi*. Sayı:1, 133-152.
- Öğün, S. (1998). Kamusal Hayatın Kültürel Kökenleri Üzerine: Sennett, Habermas ve Abdülaziz Efendi Üzerine. *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan Sayısı*. Ankara. Yıl: 2, Sayı, 5, 49-55.
- Özyurt, C. (2007). Yirminci Yüzyıl Sosyolojisinde Kentsel Yaşam. Balıkesir Üniversitesi. S.B.E. Dergisi, Sayı 18/ Cilt 10, 111-126.
- Sennett, R. (1977). Narcissism and Modern Culture, *October*. Mit Press. V:4, 70-79.
- Sennett, R. (1989). Civitas of Seeing: The Mayors Institute on city Desing, *Places*. V.5(4), 82-84.
- Sennett, R. (1997)The New Capitalism. *Social Research*.V: 64.2, 161-180.
- Sennett, R. (1999). Dokunma Duyusu. İ. Üçer (çev.). *Mimarlık Dergisi*. Sayı: 289, 7-10.
- Sennett, R. (1999a). How Work Destroys Social Inclusion. *New Statesman*. V: 31,5.
- Sennett, R. (2000). The New Political Economy and It's Culture, *The Hedgehog Rewiev*. V:2 Spring, No:1, 56-71.

- Sennett, R. (2006). The Open City. *Urban Age*. 1-5, November, Berlin.
- Sennett, R. (2006a). What Do You Mean By Talent ?. *The Political Quarterly*. V: 77, 1.
- Sennett, R. (2007). Flexible City of Strangers. *Journal of Work Spaces*. V:66, (1) 19-23.
- Sennett, R. (2009). Urban Disorder Today. *The British Journal of Sociology*. V:60, 5. 57-58.
- Simmel, G. (1996). Metropol ve Zihinsel Yaşam. B. Düzgören (çev.). *Cogito Kent ve Kültürü* 8. Sayı içinde. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Smith, N. (2007). The hermeneutics of work: on Richard Sennett. *Critical Horizons*, 8(2), 186-204.
- Şimşek, A. (2003). Aşınan karakter-okşayan ironi.(Kitap Tanıtımı)*Virgül Dergisi*. Sayı:61, 27-28.
- Tweedie, D. (2013) Making Sense of Insecurity: A Defiance of Richard Sennett's Sociology of Work. *Work- Employment and Society*.V:27, 94-104.
- Ünüvar, K. (1998). Osmanlı' da Bir Kamusal Mekân: Kahvehaneler, *Doğu Batı Düşünce Dergisi: Kamusal Alan Sayısı*. Ankara. Yıl: 2, Sayı, 186-196.

Tezler

- Akdağ, Gökhan (2015) Gözetim Toplumu Teorilerinin Teorik ve Tarihsel Bir İncelemesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Aydın. Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yükselbaba, Ü. (2008). Habermas' da Kamusal Alan / Özel Alan Ayrımı, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ÖZGEÇMİŞ

Umut Osmanlı 1992 yılında İstanbul’ da dünyaya gelmiştir. Lisans öğrenimini Eskişehir Anadolu Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Sosyoloji bölümünde tamamlayan Umut Osmanlı, aynı üniversitenin Eğitim Fakültesinde Pedagojik Formasyon belgesi almıştır. Yüksek lisans eğitimini Sakarya Üniversitesi Kültürel Çalışmalar Yüksek Lisans programında gerçekleştirmiştir.

